

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Diplomová práce

**Umírání a smrt ve starém Řecku, Římě,
v době antiky a v době dnešní**

Dying and death in ancient Greece, Rome, in ancient times
and at times today

Vedoucí práce:

Mgr. Jiří Lukeš, Th.D.

Autor:

Bc. Barbora Pekárková

2015

Čestné prohlášení

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č.121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Karlova má právo na uzavření licenční smlouvy o využití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jiného subjektu, je Univerzita Karlova oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Praze dne 1. 2. 2015

Barbora Pekárková

Poděkování

Děkuji touto cestou panu Mgr. Jiřímu Lukešovi, Th.D. za odborné vedení a cenné rady při zpracovávání mé diplomové práce. Velice a s úctou také děkuji za jeho příjemný a lidský přístup, podporu, praktickou pomoc, trpělivost a ochotu, se kterou mi vycházel vstříc. Dále děkuji mé rodině a svému příteli za trpělivost a podporu po celou dobu mého psaní diplomové práce.

„Když jsme tu my, není tu smrt - a když je tu smrt, nejsme tu již my.“

Epikuros

Anotace

Tato diplomová práce je zaměřena na problematiku umírání a smrti v dobách starého Řecka, Říma, v době antiky a v době dnešní.

Práce je teoreticky zaměřena a porovnává dvě časově odlišné období lidských dějin-antiku a současnost. Je v ní charakterizováno období antiky, stručně popsán život ve starém Řecku a Římě se zaměřením na období konce života, umírání, smrt a pohřební rituály. Dále se lehce dotknu antické filozofie, bez které by popis antiky nebyl úplný.

Také je zde popsáno umírání a smrt v současnosti a porovnání těchto dvou historických období se vztahem k dnešní době.

Annotation

This work is focused on death and dying in ancient times, in ancient Greece and ancient Rome. There is also described death and dying in modern times.

Work is theoretical and compares two different periods of our history-ancient times and times today. In my work I describe life in ancient Greece and Rome with focus on the end of life and death itself, including funeral rites. I also say few words about the ancient philosophy, because without it, the description of ancient times would't be complex.

In this work I also describe dying and death itself in modern times and compare these two different periods.

Klíčová slova

Umírání, smrt, antika, staré Řecko a Řím

Key Words

Dying, death, ancient Greece and Rome

1 Obsah

1	Obsah	6
1	Úvod	8
2	Cíle.....	11
3	Charakteristika a vymezení antiky	12
3.1	Řecko.....	12
3.1.1	Pohřební rituály ve starém Řecku	16
3.2	Řím	23
3.2.1	Pohřební rituály ve starém Římě.....	26
3.2.2	Ukřižování ve starém Římě	29
3.3	Antická filozofie	35
4	Od antiky k dnešku	46
4.1	Strach ze smrti.....	50
5	Vymezení pojmu smrt.....	53
5.1	Smrt z lékařského hlediska	53
5.2	Smrt z křesťanského hlediska	54
5.3	Klinická smrt.....	55
5.4	Postoj ke smrti.....	55
5.5	Fáze přijetí nemoci a smrti dle Eliabeth Kübler-Rossově	61
5.5.1	Popírání, negace, šok.....	61
5.5.2	Agrese, vzpoura, hněv	62
5.5.3	Smlouvání, vyjednávání	62
5.5.4	Deprese, smutek, lítost	63
5.5.5	Smíření, přijetí, souhlas.....	63
6	Pohřby v současnosti	65
7	Duchovní péče	70
7.1	Spiritualita.....	76
7.2	Eschatologie.....	78
7.3	Poskytovatelé duchovní péče.....	83
7.3.1	Nemocniční kaplan.....	84
7.4	Doprovázení a doprovázející	87
7.4.1	Zdravotní péče	88
7.4.1.1	Potřeby pacientů.....	90
7.4.1.2	Emoce umírajících	92

7.4.1.3	Zármutek.....	93
7.4.1.4	Paliativní léčba.....	96
8	Závěr	98
9	Soupis bibliografických citací	102
10	Seznam příloh.....	107
	Příloha A.: Etický kodex nemocničního kaplana	107
	Příloha B.: Právní rámec duchovní péče ve zdravotnických zařízeních.....	109
	Příloha C.: Způsoby ukřižování	114
	Příloha D.: Obrázek 2. Hřeby umístěné nad zápěstím.....	117
	Příloha E.: Patní kost probitá hřebem.....	117
	Příloha F.: Bičování.....	118
	Příloha G: Rozhovor miminek v lůně matky	119

1 Úvod

„Kmotřička smrt“ stála už nad kolébkou lidstva. Je všudypřítomná, a přece zahalená tajemstvím. Její podoba i zvyky s ní spojené se během staletí proměňovaly. Někdy byla přátelská a krásná, jindy zákeřná a odpudivá. Někdy probouzela strach, jindy byla toužebně očekávána. Dovedla lidstvo do 21. století, aniž by poodhalila své tajemství. Dnešní doba však nemá ráda tajemství, a proto nemá ráda ani smrt.¹

Philippe Ariès.

O problematice umírání a smrti v dnešní době nikdo rád nehovoří. Proč by také měl, když jeho se to netýká? Dnešní „moderní společnost“, jak ji rádi nazýváme, je zaměřena na výkon. Na vysoký výkon. A vše, co s tímto výkonem není spojováno, odsouvá do pozadí. To jako by nebylo. Natož pak samotný konec života. Ten je odsouván do ústraní - do nemocnic, domovů pro seniory, do hospiců.

V minulosti, když medicína nebyla zdaleka na takové úrovni, jako je dnes, se umíralo častěji. Děti umíraly při porodu nebo na běžné dětské nemoci, proti kterým nebylo očkování. Dospělí umírali na infekční nemoci, které se ve špatných hygienických podmínkách rychle šířily. Pokud se někdo dožil vysokého věku, strávil konec života v okruhu rodiny. Smrt byla viditelná a byla všude. V této době bylo samozřejmější umřít než žít.² Chudí lidé umírali na ulicích. Lidé věděli, co mají v posledních chvílích umírajícího dělat, i jak se mají chovat. I sami umírající věděli, co se od nich očekává. Lidé dokázali rozpoznat blížící se smrt, během samotného umírání věděli, co člověk potřebuje, a po smrti věděli, jak mají s mrtvým tělem nakládat.

V průběhu dějin se jistě měnil také vztah ke smrti z hlediska vztahu k ostatním lidem a vnímání ceny lidského života. Jinak byla vnímána smrt gladiátorů, otroků, kteří byli cvičeni

---

¹ HŘÍBALOVÁ, M. *Tabu sexu vystřídalo tabu smrti*, str. 2

² HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, str. 23

k boji na život a na smrt. Jejich zápasy a smrt sloužily k potěšení obyvatelstva, které také na konci zápasu rozhodovalo o životě nebo smrti prohrávajícího gladiátora. Život těchto otroků neměl pro ostatní žádnou cenu. Sami gladiátoři pravděpodobně věřili, že jejich život nemá cenu, nebo byli přesvědčeni, že umírají pro dobrou věc, či že se po smrti budou mít lépe, případně se v příštím životě narodí do lepších podmínek. Jinak byla vnímána také smrt hrdinů, kteří zemřeli v boji. A jinak je například vnímána smrt islamistů, kteří věří, že umírají pro dobrou věc a jež vnímají smrt úplně jinak než lidé například v Evropě. Na druhou stranu zde nemá příliš velkou cenu život ženy, která je majetkem svého muže. Postupně si lidé začínali svého života vážit více, než v minulosti, kdy otroci byli pouhým majetkem svého pána. Tento život, do kterého již bylo vloženo velké úsilí z hlediska vzdělání a práce na sobě samém, měl pro člověka postupně stále větší cenu a začali si ho více opatrovat. Díky této péči postupně docházelo k většímu rozvoji lékařských věd a kvalita medicíny začala pozvolna stoupat.

V dnešní době je smrt předávána do rukou lékařů, kteří ji mnohdy berou jako osobní selhání, selhání vědy nebo selhání techniky. Nebereme již smrt jako přirozenou součást svého života a jako sice strašlivou, ale zato jedinou jistotu, kterou vlastně v životě máme. Bereme ji raději jako něco, před čím je nejlepší schovat hlavu do písku a ignorovat to, dokud je to možné. Tato technika podle Haškovcové spolehlivě selhává v okamžiku, kdy smrt udeří v našem okolí.³

Byl takový přístup běžný vždy?

Ať již nám tento postoj přijde správný či nikoliv, je zde určitá pravděpodobnost, že postupem času se bude postoj k lidské smrti opět proměňovat, stejně, jako se již několikrát proměnil v minulosti. V dobách antiky a velkých válek bylo považováno za čest zemřít v boji s nepřítelem. V různých náboženstvích v minulosti zase běžně docházelo k rituálnímu obětování či ukřižování.

Rozdíly v umírání jsou postupem doby opravdu velké a my si jen můžeme klást otázku:

„Co je správně?“

---

³ HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, str. 23

Odpovědět na ni pravděpodobně nedokáže nikdo. Každý člověk je originál a stejně tak má originální a jedinečný pohled na svět i na umírání a smrt samotnou. Někdo věří v nebe, někdo v peklo, někdo v reinkarnaci, někdo v posmrtný život. Někteří také věří, že po smrti nás nečeká nic. Tuto otázku nám také nikdo nezodpoví. Kromě několika lidí, kteří údajně přežili svou vlastní smrt a bylo jim umožněno nahlédnout na „druhý břeh“, s jistotou nikdo neví, co ho po smrti čeká.

Můžeme se tedy probírat literaturou, uchýlit se k nějakému náboženskému směru nebo skupině a to v naději, že právě „jejích“ výklad nám pomůže smířit se i se svou konečností a vytvořit si na to, co se s námi po smrti stane, vlastní názor.

Stejně tak nás může utěšit porovnávání umírání a pohledů na smrt a „život po smrti“ různých historických období.

Hypotéza

Domnívám se, že v době antiky byl pohled na umírání a smrt podstatně jiný než v dnešní době moderní medicíny. Dále se domnívám, že ve starém Řecku a Římě vnímali lidé smrt jako přirozenou součást lidského života a nesnažili se jí všemi silami odvrátit jako je to běžné v dnešní době.

Práce je zaměřená teoreticky a je pomyslně rozdělena na část „historickou“ a část „moderní“. Souhrnně se v práci vyskytuje sedm větších celků. V první části vymezím časové období antiky, charakterizuji život ve starém Řecku a Římě a zaměřím se na období konce života, umírání, smrt a rituály s těmito fázemi života spojené. Dále zde stručně uvedu nejznámější autory antické filozofie a jejich pohled na počátek a konec života. Popíšu také pohřební rituály, péči o zemřelé a pohřeb samotný. Poté se pokusím plynule přejít do moderní části.

V moderní části vymezím pojem smrt z lékařského a křesťanského hlediska a dále tato část pojednává o pěti fázích přijetí nemoci a smrti dle Elisabeth Kübler Rossové. Vyskytuje se zde také popis pohřebních rituálů v dnešní době a dále je zde charakterizována duchovní péče společně s poskytovateli duchovní péče.

2 Cíle

V rovině teoretické jsem si stanovila tyto cíle:

- a) Charakterizovat období antiky, starého Řecka a Říma, popsání rituálů spojených s umíráním a pohřbíváním zemřelých
- b) Poukázat na situaci umírání a smrti v dnešní moderní době a porovnat oba odlišné časové úseky ve vztahu k umírání, smrti a pohřebním rituálům

Zaměřila jsem se především na zdůraznění rozdílů v přístupu k umírajícím v dobách antiky a dnes. Každé historické období s sebou nese svá specifika ohledně všech částí lidského života, umírání a smrti nevyjímaje. Každá doba je v tomto ohledu jedinečná a málokdo si uvědomuje obrovské rozdíly v přístupech k umírajícím napříč dějinami.

Toto téma jsem si vybrala, protože jsem chtěla zjistit, jak vnímali smrt lidé v dávných dobách a jaké byly rozdíly v pohřebních zvyklostech, zda se postoj ke smrti lišil v antice, ve středověku a dnes a jak se lišilo samotné umírání.

3 Charakteristika a vymezení antiky

Termín středověk zahrnuje širokou oblast. Označuje vznik a rozvoj prvních civilizací ve Středomoří, na Středním východě a v jižní a východní Asii. Vznik je datován přibližně do období poloviny 4. tisíciletí před naším letopočtem až do počátku středověku v 6. až 7. století.

Samotným termínem antika je pak označována výhradně oblast a etapa životů Řeků a Římanů. Právě tuto etapu našich dějin jsem se rozhodla porovnat s dnešní moderní dobou ve vztahu k umírání. Je nezbytné, abych charakterizovala okolnosti vzniku řeckých států, jejich kulturu a města, ze kterých se dochovaly důkazy o pohřebních zvyklostech. Stejně tak zde rozeberu průběh pohřebních obřadů a zvyklostí, které provázely úmrtí průměrného nebo významnějšího občana. Úmrtí otroků, gladiátorů ani hrdinskou smrt bojovníků zde popisovat nebudu, tato skupina obyvatel nebyla mojí cílovou skupinou a budu proto vycházet z obecných dochovaných důkazů a literárních záznamů ohledně průběhů občanů starého Řecka a Říma.

3.1 Řecko

Archeologickým zkoumáním bylo zjištěno, že ještě před rozkvětem slavné éry řecké vzdělanosti, se na území starého Řecka nacházela starší kultura v době prehistorické, jejímž střediskem byla Kréta. Tato kultura je nazývána egejskou, podle oblasti kam z Kréty docházelo k šíření kultury. Šířila se na ostrovy v egejském moři, na Řeckou pevninu a na pevninu maloasijskou.⁴

Dále je tato kultura nazývána také krétskou (podle svého střediska) nebo minojskou podle Minoa, mytického krétského krále.⁵ Krétská kultura se vyvíjela přibližně v letech 3400-1200 př. Kr. a dělí se na tři období:

---

⁴ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 3

⁵ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 3

- Rané (3400 – 2000 př. Kr.)
- Střední (2000 – 1600 př. Kr.)
- Pozdní (1600 – 1200 př. Kr.)⁶

Největší rozkvět krétské vzdělanosti nastal asi v období 1700 – 1400 př. Kr.

Kolem roku 1400 však začala kultura po útoku mykénských vládců na Krétu upadat, oslabila se její politická moc, ale kulturně žila Kréta dál. Časem se změnily také životní podmínky a v sedmém století se Kréta stala územím dorským.⁷

Prvními obyvateli na půdě starého Řecku, kteří mluvili řecky, byli Achajové. Pocházeli z Balkánského poloostrova a kolem roku 2000 př. Kr. si podrobili domácí obyvatelstvo svou vojenskou zdatností a vysokou inteligencí. Achajové se brzy setkali se skvělou vzdělaností na Krétě, neboť jejich hlavní střediska Mykény (pojmenované podle pevnosti, impozantně obehnané hradbami, nacházející se na kopci u Mycenae v Argilidu na severovýchodě Peloponesu),⁸ Midea a Tiryns byly ve spojení s mořem, odkud achajové pronikali do okolních zálivů.

Postupně Achajové Krétu dobyli a usadili se na ostrově, čímž sem pronikla Mykénská kultura a zároveň zpětně ovlivňovala kultura Krétská ostatní ostrovy v Egejském moři.

Kolem roku 1200 př. Kr. byl však slibný vývoj Achajů přerušen vpádem méně inteligentního, zato velmi bojovného kmene. Byli to Dorové. Mluvili také řecky, i když méně vzdělaně, a používali již železné zbraně jako meče, kopí, přilby, brnění. Dorové zničili téměř každé centrum v Mykénách, Théby byly také zničeny.⁹

Část obyvatelstva Achajů před nimi prchla, část si Dorové zotročili, část vypudili. Dorským vpádem se v Řecku vytvořily zcela nové poměry – starší vzdělanost byla zničena a trvalo několik století, než byla opět obnovena.¹⁰

---

⁶ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 3

⁷ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 5

⁸ GARLAND, R., *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 7

⁹ GARLAND, R., *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 12

¹⁰ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 5

V osmém století se pro Řeky ustáluje společný název Έλληνες – Řekové. Název označoval i Olympijské hry, které začaly v roce 776.

Hlavní Řecké kmeny měly již svá sídla. Ionové, mezi nimiž bylo i dost Achajů, osadili v Řecku Attiku a Euboji a dále část západního pobřeží malé Asie a Kyklady. Dorové ovládli Peloponnes a zřizovali kolonie v jižní Itálii a na Sicili.

Řeckou vzdělanost vytvořily převážně tyto dva kmeny – každý přispěl odlišnými vlastnostmi rozumovými, mravními a uměleckými.¹¹ Ionové měli velký vliv na vznik a vývoj literatury, výtvarné umění a vznik věd. V oblasti politické a hospodářské byli nejvyspělejším Řeckým kmenem.

V osmém a sedmém století byla na Peloponnesu v popředí moci města Argos, Sparta a Korint, z nichž vedoucím městem byla Sparta. Ve středním Řecku měly největší moc Athény. Na krátký čas se také dostávají k moci Théby (371-362).

Mezitím vrůstá moc Makedonie, které se na odpor staví marně Athény. Bojovné výboje Alexandra rozšiřují řeckou vzdělanost až na hranici Indie a zároveň otevírají bránu vlivům orientálním. Po rozpadu Alexandrový říše dochází ke vzniku států diadochů. Vojenské monarchie však podlehly Římanům, kteří ukončili samostatnost všech řeckých států a vytvořili z nich římské provincie.

Řecká vzdělanost tím však neskončila. Naopak, vítězní Římané jí podlehli a došlo k vzájemnému prolínání obou kultur.¹²

„Oblastí řeckého národa bylo vlastní Řecko s přilehlými ostrovy ionskými a v moři Egejském, pobřeží Malé Asie, černomořské, nilská delta, Kyrenaika a jižní Itálie se Sicílií, jež pro množství hellenských osad byla zvana Velkým Řeckem.“¹³

Z velikého počtu měst, jež hrála úlohu v dějinách řecké vzdělanosti, vybírám ty, o kterých je známo něco málo o způsobu pohřbívání.

---

¹¹ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 6

¹² ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 6

¹³ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 7

Kréta

Evropská vzdělanost byla v Krétě na velmi vysoké úrovni. Byla hustě osídlena s velkým množstvím městských sídel. Dle objevů z vykopávek se tu vyskytovaly královské paláce nebo vily, kolem kterých se rozkládala města. Společným znakem měst na Krétě byla neopevněnost – to poukazuje na relativně klidné vnitřní poměry. Obyvatelé Kréty si byli pravděpodobně vědomi své vlastní síly a převahy proti případnému vpádu z vnějšku.¹⁴

V Krétě se mrtví buď spalovali, nebo pohřbívali, v závislosti na majetnosti rodin a dalších okolnostech, jako byly například epidemie.

Knossos

Ležící přibližně uprostřed severního pobřeží ostrova představuje sídlo mytického krále Minoa. O moci králů na Krétě svědčí nejlépe obrovský palác, který měl rozlohu přibližně 17.000 m² a měl asi 200 místností. V blízkosti Královské vily, nacházející se asi 120 metrů od paláce byla nalezena „*hrobka s předsíní a několika místnostmi za sebou a nad sebou*“¹⁵, pocházející z 16. století.¹⁶

Troia, Samos, Tyrins:

Dle výzkumů prováděných v Tróje bylo zjištěno, že mrtví zde byli spalováni.

Ve městě Samos byla nalezena nekropole s kamennými sarkofágy a komorovými a šachtovými hroby.¹⁷

---

¹⁴ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 7

¹⁵ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 8

¹⁶ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 8

¹⁷ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 33

Ve městě Tyrins byl nalezen hřbitov chudého obyvatelstva ze XVI.stol. s komorovými hroby ve skále, které jsou nepravidelného čtverhranného tvaru a vede k nim chodba neboli dromos.¹⁸

3.1.1 Pohřební rituály ve starém Řecku

Rozdílné kultury upřednostňovaly rozdílné způsoby kontaktu se zemřelými. Některé národy vnímaly fyzické aspekty smrti jako přirozenou a intimní součást života. Jiní byli hluboce zarmoucení myšlenkou na mrtvé tělo a považovali ho za objekt hodný vyhýbání.

V řecké kultuře se dle Garlanda osvědčily oba přístupy. Řekové umožňovali pozůstalým strávit čas v blízkosti mrtvého nebožtíka, zároveň však zůstávali ostražití, aby nedocházelo ke znečištění a kontaminaci společnosti.¹⁹ Ve starém Řecku neexistovaly nemocnice, proto většina Řeků umírala buď doma nebo na bojišti. Pokud člověk zemřel doma, bylo povinností pozůstalých připravit tělo na pohřeb. Hlazení a líbání mrtvol byly přijatelné zvyklosti. A přesto byli Řekové sotva více intimní se svými mrtvými než jsou jejich dnešní moderní protějšky.²⁰

Ačkoliv občas slyšíme o tzv. „undertakers“ (řecky klimakophoroi, nekrophoroi nebo tapheis), což do češtiny můžeme překládat snad jako pohřební zřízenci či asistenti, jejich hlavní úlohou bylo přemístění těla z domu na hřbitov a příprava půdy pro pohřeb. Většinou to nebyli žádní specialisté, ale pouze lidé, vykonávající zvláštní povolání. Nestarali se o žádné jiné potřeby mrtvého než o jeho přemístění. Vše nasvědčuje tomu, že Řekové považovali myšlenku na svěření péče o svého zemřelého blízkého do rukou cizímu člověku za urážlivou a nepochopitelnou.²¹

---

¹⁸ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 11

¹⁹ GARLAND, R., *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 174

²⁰ GARLAND, R., *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 174

²¹ GARLAND, R., *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 175

Ve snaze zajistit zemřelému vstoupení do Hadu se o něho jeho rodina v období mezi úmrtím a pohřbem vzorně a starostlivě starala. Tento postoj souvisel s vírou. Než došlo k samotnému pohřbu nebo kremaci, mrtvý (nebo spíše jeho duše) se „nacházel“ ve fázi nebo na místě označovaný jako určitý „práh“ (z angl. liminal stage a latinského limen).²² Mrtví tak byli mezi dvěma světy, ještě se úplně neodloučili z toho našeho, zatímco očekávají vstup do toho dalšího. Vstoupení do Hadu, říše mrtvých, se neuskutečňovalo automaticky a samozřejmě. Bylo důsledkem spořádané a namáhavé činnosti v pozemském životě. Tento stav nacházení se uprostřed a mezi dvěma světy byl považován za extrémně nebezpečný a z toho důvodu se také věřilo, že nepohřbený zemřelý se ocitá ve vážném ohrožení.²³ Primární povinností žijících tedy bylo uspořádat pohřeb tak rychle a efektivně jak jen to bylo možné. Pokud by v této posvátné povinnosti selhali, byl by mrtvý odsouzen tisíce let bloudit nahoru a dolů podél řeky Styx, která obklopuje Hades.

Garland uvádí příběh Achilla, který se kvůli svému ochromujícímu smutku zpozdil při pohřbívání Patrokla. Údajně se mu zjevil duch Patrokla, který ho naléhavě žádal, aby ho pohřbil co nejdříve a on tak mohl vstoupit do bran Hadu.²⁴

Vyjádření úcty k zemřelým bylo prováděno pohřbem. Pohřeb nebyl stejný na všech místech, stejně jako se lišil dle doby. Zemřelý byl buď zpopelněn (incinerace), nebo pohřben (inhumace). Žádný jiný rituál neměl takový význam jako pohřeb.

V době mykénské se zemřelí pohřbívali. Z XVI. století byly zachovány jámové hroby vyhloubeny ve skále. V těchto šachtových hrobech byly nalezeny kosterní pozůstatky členů vládnoucí dynastie s bohatými šperky, zbraněmi, nádobami ze zlata, stříbra a mědi, které se dávaly zemřelým jako milodary. Dále se našlo sedm zlatých masek, kterými se zakrývala tvář zemřelého.²⁵ „Některé kamenné náhrobní desky zobrazují v reliéfu muže na dvoukolém voze, na lovu nebo v boji. Jsou to dosud jediné vladařské hroby, které se dochovaly na půdě řecké

---

²² GARLAND, R., *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 175

²³ GARLAND, R., *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 175

²⁴ GARLAND, R., *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 175

²⁵ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 8

zcela neporušeny.“²⁶ Dále byl v Mykénách nalezen hřbitov s komorovými hroby, které byly vytesány ve skále a k nimž vedla chodba. Jako další typ hrobů byly v Mykénách nalezeny kopulovité hrobky. Těch je v Mykénách zachováno pod hradem devět.²⁷ Největší a nejlépe zachována je hrobka Atreova ze XVI. století. Její stěny a dveře byly dekorovány bronzovými ozdobami. Vlastní hrobka se nacházela v postraní komůrce a nebožtík byl uložen v podzemním hrobě nebo v rakvi.²⁸

„Podle básní Homérových byli mrtví spalováni. Mrtvolu umyli, natřeli olejem a rouchem zahalenou položili na lůžko. Pozůstalí se s ní loučili nářkem, posypávajíce si hlavu a šat popelem. Pak ji spálili na hranici a s ní věci, které byli mrtvému za živa milé, jako zbraň, zvířata a mimo to zajatce. Nad popelem, uloženým v nádobě, nasypali mohylu a vyznačili ji sloupem. Pohřeb se končil hostinou a pohřebními závody.“²⁹

Chudí obyvatelé byli většinou pohřbívání. Pohřbení zemřelého patřilo k náboženským povinnostem pozůstalých. Také válečníci si v boji přáli hlavně to, aby v případě úmrtí nezůstávali nepohřbeni na bojišti a neskončili jako kořist dravců. Podle zbožné víry totiž nebyly duše nepohřbených těl vpuštěny do Hadu a nedošly v říši mrtvých klidu.

Pokud někde ležel zemřelý, měli mu kolemjdoucí prokázat alespoň tolik služby, že ho posypali třemi hrstmi země. Odpírán byl pohřeb řeckému zločinci a zrádci vlasti.

Pohřební zvyklosti se lišily dle doby a oblasti. Obvyklé byly oba způsoby pohřbívání-spalování i pohřbívání, avšak ve starším období bylo obvyklejší pohřbívání, od VI. století se upřednostňuje spalování.³⁰

Podle Garlanda byl pohřeb ve starém Řecku drama tří částí. První část (prothesis) zahrnovala uložení těla v domácím prostředí, druhá část (ekphora) v sobě skrývala pohřební průvod z domova na místo pohřbu a samotný pohřeb byla část třetí. Část první byla provedena

---

²⁶ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 10

²⁷ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 10

²⁸ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 10

²⁹ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 90

³⁰ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 90

ženskými příbuznými nebožtíka. V okamžiku smrti mu zavřely oči a ústa, kolem brady byl přes hlavu omotán pruh látky, aby se zabránilo opětovnému otevírání úst. Tělo bylo umyto a pomazáno olivovým olejem, oblečeno a zavinuto do prostěradla či jiné tkaniny. Nakonec byl zesnulý uložen na pohovku s hlavou podepřenou polštářem a nohama namířenými směrem ke dveřím. Tato praxe, která se zdá být společná více civilizacím, pravděpodobně vedla ke známému a hojně užívanému termínu „nohama napřed“.³¹

Od čtvrtého století př. Kr. se vyvinula tendence oblékat mrtvé více zdobně, někdy se dokonce na hlavu zesnulého umísťovala koruna vyrobená ze zlaté folie, zatímco v dobách dřívějších se jako ozdoba hlavy používal věnec z břečťanu, vavřínu nebo oliv.

Poté co bylo upravené tělo uloženo na pohovku, bylo ostatním příbuzným dovoleno ho spatřit a zpívat žalozpěvy.³²

V Attice byly obvyklé pohřební obřady následující:

„Když byla mrtvola umyta, natřena vonným olejem a oblečena v roucha, obličej byl zastřen a hlava ověncena, byla v domě smutku vystavena na lůžku. Do úst jí vložili jeden nebo několik obolů pro Charona, převozníka v podsvětí. Před dům byla postavena nádoba s vodou, aby se každý, odcházející od mrtvoly očistil od poskvrny, způsobené podle víry blízkostí nebožtíkovou. K mrtvole se scházeli příbuzní a známí; přitom najaté ženy zpívaly žalozpěvy, rvouce si symbolicky vlasy a bijíce se v prsa na znamení zármutku.“³³

Pohřeb samotný se konal před východem slunce, aby se slunce neposkvřnilo pohledem na mrtvého, aby se zabránilo přílišným projevům smutku a tím pohoršení obyvatelstva a aby na sebe rodina zesnulého nestrhávala příliš pozornosti. Mrtvola byla nesena nebo vedena za město, kde byly podle cesty hroby a náhrobky. Cesta probíhala za zvuku smutečních zpěvů a hudby. Tam byla mrtvola pohřbena nebo spálena. Spalování bylo dražší, proto bylo obvyklé především u bohatších obyvatel. Časté bylo také v době epidemie a ve válce. Po spálení mrtvoly byl popel uhašen vínem a uložen v popelnici. Do hrobů se k rakvím a popelnicím

---

³¹ GARLAND, R., *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 177

³² GARLAND, R., *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 178

³³ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 91

dávaly nádoby s olejem, pro ženy se přidávaly toaletní předměty a ozdoby, dětem hračky, mužům zbraně.³⁴

V Egyptě byli zemřelí mumifikováni, obličej byl pokrýván obrazem zemřelého, který byl namalován na dřevěné desce nebo plátně. Nebyly zde žádné modlitby, doma pozůstali vykonali očistu a pohřební obřad byl zakončen hostinou.

Po pohřbu se konaly 3., 9. a 30. den oběti. Tím se ukončila doba smutku. Oběti se také konaly jednou za rok v době narozenin zemřelého na hrobě a to uléváním smíšenin medu a mléka s vodou, vínem nebo olejem. Doba smutku trvala v Athénách 30 dní, ve Spartě pouze 12 dní. Smuteční šat byl převážně černý.³⁵

Řecké pohřby byly prosté v porovnání s římskými. Slavné pohřby byly u padlých za vlast, pak řečníci významní politikové. Hroby se nacházely za branami města podél cest nebo na vlastních pozemcích nebožtíků. Většinou se jednalo o prosté rovy zdobené květinami, cypřiši nebo sloupy a náhrobními deskami z kamene. Na nich bylo uvedeno jméno zemřelého, výjevy z jeho života nebo loučení s ním, později byly oblíbené také oslavné verše.³⁶

Bohatší obyvatelé si stavěli hrobky v podobě oltářů nebo malých chrámů, kde byly popelnice ukládány ve výklencích ve stěně. Během doby hellenistické vešly do obliby kamenné rakve, tzv. sarkofágy s plastickými obrazy na vnějších plochách.

Hrobky řeckých nebožtíků byly velmi rozmanité. Jednalo se o vázy, kamenné desky či stely s malovanou výzdobou, sloupy, sochy a podobně. Časem se do úpravy hrobů vkradl veliký přepych a v této souvislosti byl koncem IV. století vydán zákon, který omezoval přílišné zdobení hrobů.³⁷

Na rozdíl od mnoha moderních kultur, které při projevech zármutku podporují tzv. kamennou tvář, v řecké kultuře byly nejen tolerovány, ale přímo očekávány a vyžadovány vysoce demonstrativní projevy zármutku. Dochovaly se zmínky o mužích a ženách, kteří si

---

³⁴ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 91

³⁵ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 91

³⁶ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 91

³⁷ ŠÍLENÝ, T. *Život v antickém Řecku*, str. 91

jako projev zármutku rvou vlasy, drásají svá roucha, bijí se v prsa, válejí se po zemi v prachu a zůstávají bez jídla a pití po několik dní.³⁸

Tento způsob chování byl podnícen zčásti touhou vyjádřit zemřelému úctu a zčásti se věřilo, že nebožtík, by byl polichocen a rozradostněn těmito projevy zármutku nad jeho odchodem.

Garland uvádí, že Homer v Illiadě, knize 23 prohlašuje, že když Řekové zpopelňovali tělo Patrokla, ne každý truchlil právě pro něho. Někteří používali jeho smrt jako záminku k oplakávání svých vlastních ztrát a zármutků. Řeky to nebylo považováno jako něco neupřímného nebo pokryteckého. Ztráta milovaného člověka je společná pro všechny lidské zkušenosti a řeční truchlící vnesli na pohřeb jejich vlastní osobní smysl vyjádření bolesti.³⁹

Řekové věděli, že lepší než se snažit o navázání vztahu se svými Bohy prostřednictvím naděje, je získat si náklonnost Bohů tím, že pomohou zemřelému s přechodem na onen svět.

Při pohřbu, stejně jako v domácnosti byla smrt domácí záležitostí. I přesto, že bohové občas truchlili nad ztrátou svých milých, například když Zeus truchlil nad ztrátou svého syna na bojišti u Troji, bylo to spíše výjimkou než pravidlem. Ve většině případů jsou bohové k lidské ztrátě lhostejní.⁴⁰ Tato lhostejnost může být vysvětlena dle Garlanda i tím, že jejich vlastní nesmrtelnost jim zakrývá komplexní pochopení lidské konečnosti. Neméně důležitý je také fakt, že blízkost umírajícího a zemřelého člověka by mohla Bohy ohrozit kontaminací a došlo by ke znečištění jejich neposkvrněnosti.⁴¹

Jak je v knize *Daily life of the Ancient Greeks* uvedeno, když umírá Hippolytos v agonii poté, co byl vymrštěn z vozu, bohyně se od něho rychle vzdálí, ještě než naposledy vydechne. Jak mu bohyně vysvětluje, v Božím zákoně není Bohům ani Bohyním dovoleno buď se podívat na smrt, nebo pošpinit své oči pohledem na umírajícího.

---

³⁸ GARLAND, R. *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 175

³⁹ GARLAND, R. *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 176

⁴⁰ GARLAND, R. *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 177

⁴¹ GARLAND, R. *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 177

Ze stejného důvodu nebylo knězi ani kněžce povoleno vstoupit do domu umírajícího nebo se účastnit pohřbu. Stejně jako si bohové potřebovali zachovat svou čistotu, ta byla potřebná i lidem, jež bohům sloužili a vykonávali jejich vůli na zemi.⁴²

Již v této době byly v podstatě položeny základy modernímu pohřbívání, neboť se zesnulí pohřbívali buď do skály či země, nebo byli spalováni. Spalování bylo později ještě zdokonaleno, neboť v antické době nebylo možné v přírodních podmínkách vytvořit tak vysoký žár, aby došlo k úplnému spálení všech částí lidského těla, ale historie kremace sahá až do této dávné doby.

V této kapitole jsem uvedla pozadí vzniku řeckých států, míšení kultur a péči o umírající společně s pohřebními rituály Řeků. Neostýchali se dávat najevo svůj žal nad ztrátou milované osoby, naopak – čím hlasitěji byl zármutek projevován, tím větší úctu a lásku k zesnulému chovali. To platilo i v případě najatých „plaček“, které byli placeni za to, jak krásně, hlasitě a smutně truchlili nad úmrtím člověka, i když pro ně samotné byl vlastně neznámý a mnohdy k němu neměli ani žádný citový či příbuzenský vztah.

V této kapitole jsem také zmínila, že pohřební rituály v Řecku nebyly tak honosné jako v Římě. Proto v následující kapitole popíši charakteristiku a období vzniku Římské kultury a především jejich pohřební zvyklosti. Z doby starého Říma se také dochovaly důkazy o ukřižování, které v následující kapitole popíši také.

---

⁴²

GARLAND, R. *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 177

3.2 Řím

V kapitole o starém Římě charakterizují dobové pozadí vzniku římské civilizace, popíší rozdělení římské společnosti a zaměřím se na pohřbívání a pohřební rituály. Z této doby pochází vznik Římské mše, jejíž některé prvky se dochovaly a udržely dodnes, proto považuji za důležité ji zde zmínit také, stejně jako kapitolu o ukřižování, jehož počátky sahají právě do doby starého Říma.

Na počátku historické doby Říma bylo obyvatelstvo Apeninského poloostrova velice různorodé. Groh uvádí, že *„postupný vývoj kulturních i politických poměrů vedl ke značnému zjednodušení, poněvadž některé kmeny buď vyhynuly, nebo se smísily s jinými, nebo konečně podlehly kulturní či politické převaze a přijaly jiný jazyk.“*⁴³ Zbývající obyvatelé se nazývali Ligurové, ti se usadili na sever od ligurského zálivu. Dále zbyly kmeny nazývající se Sardové a Kosové, které obývaly své ostrovy. Dále Elymové, ti se usadili na západním sicilském cípu, u Jaderského pobřeží na severu žili Venetové a na jihu Japygové a Messapiové.⁴⁴

Ve středu a na jihu Apeninského poloostrova se usadila italská větev Indoevropanů, kteří přišli od severu a postupně se šířili. Na Dolním Tiberu se po levé straně usadili Latinové a výše po pravém břehu Faliskové. Mezi Horním Tiberem a Jaderským mořem se usídlili Umbrové a Picentové a ještě dále na jih Samnité, Oskové a Lukáni. Na západ od Tiberu zabírali území Etruskové, kteří pronikali až na k horní Adžii a do Kampanie.

Od osmého století se na pobřeží Jižní Itálie a Sicílie začali usazovat Řekové a na sklonku pátého století obsadili celý sever Itálie Keltové, kterým muselo celé původní obyvatelstvo ustoupit.⁴⁵

Jak uvádí Groh, vladařská moc v Římě byla absolutní a doživotní.⁴⁶ Král byl nejvyšším soudcem, vládcem, zástupcem obce vůči bohům a vojevůdcem.

---

⁴³ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 3

⁴⁴ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 3

⁴⁵ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 3

⁴⁶ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 4

„Občany Říma byli mužové a ženy, kteří měli a užívali práv občanských, příslušejících jejich pohlaví, rodu a společenskému postavení.“⁴⁷

Obyvatelstvo Říma se dělilo na patricie a plebeje. Patriciové byli příslušníci šlechtického rodu a zprvu měli jako jediní veškerá občanská práva a zastávali veřejné hodnosti.

Naopak plebejové byli občané nešlechtického původu. Bylo jich o mnoho více, neboť plebejem se mohl stát každý cizinec nebo otrok, kterému bylo uděleno římské občanství a tak se jejich řady rychle množily. I přesto, že mezi patriciemi plebeji byl na první pohled patrný rozdíl, byly velké rozdíly také mezi samotnými plebeji a to jak v majetkových tak v společenských poměrech. Plebejové se snažili o dosažení rovnoprávnosti s patriciemi, především kvůli možnosti zastávání veřejných funkcí – často totiž docházelo ke křivdám vůči plebejům proto, že ve vedení byli pouze Patriciové. Dále pak bylo mnoho vysoce postavených a majetných plebejů, kteří toužili po vyšším postavení a uznání. Této rovnosti bylo postupně dosaženo a přibližně po roce 400 př. Kr. se začaly pravidelně konat Plebejské konsuly.⁴⁸

Důležitým činitelem v životě Římanů byla rodina. Otec rodiny měl nad manželkou, dětmi i veškerým služebnictvem moc a mohl jim vládnout, trestat je (i smrtí) nebo prodat do otroctví. Od tohoto schématu se však postupem doby začalo upouštět a otec se stal spíše ochráncem, zástupcem a zastáncem rodiny. Pokud otec zemřel, rozpadla se rodina na tolik nových rodin, kolik bylo synů. Právní ochrana nad manželkou a nedospělými dcerami a syny přešla pak z otce na nejbližšího mužského příbuzného.⁴⁹

Velmi významnou roli v životě Římanů měla přirozeně božstva. Vlivem Etrusků začala mít božstva konkrétní podobu, stávaly se z nich bytosti nadpřirozené, osobní a od sebe navzájem odlišné. Uctívána byla především božstva úrody a zrání, dále také božstva představující určité vlastnosti. Postupem doby se některá božstva dostala více do popředí a jiná zase upadala. Řeckým vlivem se pak většina římských božstev přizpůsobila těm řeckým a došlo i k jejich prolnutí s mytologií. Co se týče božstev podsvětí, Římané je zpočátku

---

⁴⁷ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 5

⁴⁸ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 10

⁴⁹ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 5

neměli. Teprve po vlivu Řeků od nich převzali představu Plutona a Persefony, vládců říše zemřelých.⁵⁰

Modlitby se rozlišovaly podle účelu-byly buď prosebné, nebo děkovné. Tvořily také doprovod provozovaného obřadu. U těchto obřadů velmi záleželo na přednesení přesného znění modlitby, proto se nepřizpůsobovaly aktuálnímu jazyku a často se stávaly nesrozumitelnými. U prosebných a děkovných modliteb toto vyžadováno nebylo, ale muselo se dodržet přesné pořadí vzývání božstev a způsob jejich oslovení.⁵¹

S modlitbami úzce souviselo přinášení různých obětí. Ty se obětovaly buď jako znázornění, co si člověk přál, aby božstvo učinilo, nebo když lidé usoudili, že je potřeba přinést božstvu nějaký dar jako projev vděčnosti za prokázané nebo očekávané dobrodiní. Oběti se nepřinášely všem bohům stejné. Záleželo na typu božstva a na účelu, který měla oběť přinést.

Oběti byly krvavé, nekrvavé a očistné. Mezi nekrvavé oběti patřily různé plodiny a přirozené produkty jako mléko, med, víno, nebo pokrmy z těchto surovin již vyrobené. Stykem s Řeckem se tyto nekrvavé oběti ještě rozšířily o vonné bylinky, pryskyřice a podobně. Krvavé oběti se přinášely obětováním zvířete, nejčastěji býka, krávy, vepře, kozla. Krvavá oběť se ještě dělila podle významnosti, pokud byla méně významná, stačilo obětovat jeden druh, pokud však šlo o vysoce významnou oběť, obětovalo se od každého druhu jedno zvíře-skopové, vepřové i hovězí. Dle pohlaví boha se také obětovalo pohlaví zvířete-bohům samec, bohyním samice. Po samotném zabití zvířete byly ihned zkoumány jeho vnitřnosti, a pokud bylo zvíře zdravé a požitelné, považovala se oběť za úspěšnou.

Očistné oběti měly za cíl zbavit člověka nebo jeho obydlí viny, která na něm ulpěla a získat mu tak opět přízeň bohů. Tato oběť byla obvyklá při pravidelných ročních obdobích. Pokud však vinu způsobil konkrétní viník, nebyly neobvyklé ani lidské oběti. Od těch se však postupně upouštělo, člověk se například pouze zasvětil božstvu, byl tím vyjmut z kultovního a občanského společenství, ale nebyl rituálně usmrcen.⁵²

---

⁵⁰ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 88

⁵¹ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 96

⁵² GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 98

Na následujících řádcích popíši pohřební rituály, které souvisely s úmrtím průměrného občana v době římské a průběh obřadů od úmrtí až po samotný pohřeb.

3.2.1 Pohřební rituály ve starém Římě

Pohřební rituály v Římě byly považovány za akty, mající kulturní vliv.⁵³ Tohoto rituálu se účastnila celá rodina včetně dětí a takovýto rituál patřil ke kulturnímu rozvoji civilizace. Často (stejně jako je tomu v dnešní době) byl pohřeb důvod k setkání celé široké rodiny či obce.

Příbuzní a přátelé se shromáždili u lože umírajícího, a když zemřel, zatlačili mu oči a poté ho několikrát zavolali jménem. Nebožtík byl omyt, upraven a oblečen do nejlepšího roucha. Pak byl umístěn na lehátko v atriu, kolem byla rozsvícena světla a zapálena pryskyřice nebo vonné látky. Vchod do domu byl ozdoben cypřišovými nebo piniovými větvemi. Po dobu vystavení nebožtíka se v domě zpívaly smuteční nářky a zpěvy žen, které toto provozovaly jako své zaměstnání.⁵⁴

V den pohřbu se mrtvola nesla průvodem ke hrobu nebo k místu spálení, tzv. žárovišti. Po uložení do hrobu se pozůstalí s nebožtíkem rozloučili hlasitým trojitým pozdravem a vykonáním obřadu, kterým byl hrob zasvěcen a rodina rituálně očištěna. Na závěr pohřebního dne se konala hostina. Po osmi dnech se konala druhá hostina spojená s obětováním a tím se ukončilo období hlubokého smutku.⁵⁵

Pohřby se v Římě konaly dvěma způsoby: spálením nebo pohřbením do země. Spalovalo se venku a kosti proto zůstaly jen vysušeny a rozdrobeny a ne spáleny na prach. Pozůstatky se uložily do popelnice, většinou vyrobené z pálené hlíny a ta se vložila do výklenku hrobky nebo společného kolumbária. Přímo na popelnici nebo na destičku na ní

---

⁵³ SALLER, R. *Patriarchy, property, and death in the Roman family*, str. 18

⁵⁴ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 142

⁵⁵ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 142

umístěnou se vyryly nebo namalovaly informace o nebožtíkovi a jeho životě. Bohatší obyvatelé umisťovali popel do nádob skleněných, terakotových, nebo kamenných.⁵⁶

Při pohřbívání byla zřejmá snaha chránit nebožtíkovo tělo co nejvíce. V hrobě se tělo chránilo plochými kameny nebo taškami, nebo bylo ukládáno do hrobní komory. Nejčastěji se však ukládala do rakve. Ty se vyráběly z pálené hlíny, kamene, dřeva nebo olova. Pouze nejchudší obyvatelé se pohřbívali bez rakví do společných šachet.⁵⁷

Nad hrobem stál oltář nebo kámen se jménem zemřelého, údaji z jeho života a také jeho vlastností. Dále se zde vyskytovaly údaje o velikosti hrobu a jeho užití. Ve společných pohřebištích se jména a údaje o nebožtících psaly nebo malovaly na zeď za pohřebišťem nebo na destičky, které se do zdi vkládaly.⁵⁸ Podle vkusu a zámožnosti majitelů zdobily hrobky také reliéfy, plastiky a obrazy vztahující se k životu nebožtíka.

Povinností rodiny nebo dědiců bylo vypravit zesnulému pohřeb. Když to nebylo z nějakého důvodu možné, symbolizovalo úplné pohřbení to, že se na tělo nebožtíka hodily tři hrsti hlíny nebo se pohřbila alespoň kůstka z těla nebožtíka.

V období římském byla zavedena Římská mše, která se dochovala dodnes a její prvky se stále využívají v církevních obřadech. Považuji proto za nezbytné uvést nyní základní informace o Římské mši.

Římská mše

Karel Veliký zavedl liturgii římskou, která nahradila původní liturgii galikánskou. Ta byla duchovními víceméně přijata i přes to, že u některých obyvatel vyvolala odpor. Ariés uvádí, že *„Římská liturgie se udržela až do Nového misálu papeže Pavla VI. a od své předchůdkyně se dosti výrazně odlišovala. Převzala slovní zásobu dokazující vytrvalé přežívání prastarých pojmů refrigerium a reguies, ale zcela opomenula pochmurné a zneklidňující představy z mozarabských formulací. Nestanovila přesná pravidla pro slavnostní obětní procesí*

---

⁵⁶ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 143

⁵⁷ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 143

⁵⁸ GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 144

*a pozměnila čtení jmen. To, čím je nahradila, se z obřadu obětování chleba a vína přemístilo přímo do mešního kánonu, to znamená do výrazně jednotného orodování, úvodní modlitbou (Immolatio) počínaje a otčenášem (Pater) konče.*⁵⁹

Další velká změna se týkala jmen zesnulých-ta se oddělila od jmen živých. Přestala být vnímána jako nedílná součást lidského rodokmenu a byla živými odsunuta na vydělené místo. I přesto, že Římská liturgie převzala starý pojem reguires, vydělení Mementa mrtvých vyjadřovalo nový a odlišný postoj, který se, až na malé náznaky, v mozarabské a galikánské liturgii nevyskytuje.

*„Spontánní vzájemnost živých a mrtvých nahradila starost o ohrožené duše. Původní slovník sice zůstal zachován, užíval se však v jiném duchu a měl jiný účel: Memento mrtvých se proměnilo v orodování za zesnulé.*⁶⁰

Tento nový význam, který římská liturgie přisoudila Mementu mrtvých, proměnil všechny mše v mše zádušní, což předtím neplatilo, neboť původně Memento nebylo součástí nedělních a svátečních mší.⁶¹

*„Vnější stránku pohřbů obstarávali libitinarii, pohřební podniky, které měly všechen potřebný personál, jako umyvače a upravovače mrtvol (pollinctores), nařikačky (praeeficae), pořadatele (dissignatores), hrobníky (vispillones), spalovače (ustores) atd., jakož i dodávaly všechno potřebné nářadí a zařízení, opatrovaly hudebníky, mimy a vůbec všechno, co příslušelo k pohřební výpravě.*⁶²

V této kapitole jsem popsala vznik římské civilizace, její kultury a především jejich pohřební rituály. Také jsem uvedla informace o Římské mši, která je velmi významným dochovaným materiálem, používajícím se dodnes. Z období římských dějin pochází také první zmínky o způsobu usmrcení člověka ukřižováním, proto se v následující kapitole budu věnovat právě ukřižování ve starém Římě.

---

⁵⁹ ARIÉS, P. *Dějiny smrti I.*, str. 196

⁶⁰ ARIÉS, P. *Dějiny smrti I.*, str. 197

⁶¹ ARIÉS, P. *Dějiny smrti I.*, str. 198

⁶² GROH, V. *Život v starém Římě*, str. 144

3.2.2 Ukřižování ve starém Římě

V minulé kapitole jsem uvedla způsoby pohřbívání do země a spalování neboli kremací. Kromě způsobů pohřbívání do země a spalování se však v dnešní době množily spekulace také o praktikách ukřižování v dobách starého Říma.

I přes mnohé spekulace o těchto praktikách v oblasti Středozemního moře, chyběl pro potvrzení těchto hypotéz jasný důkaz. Až v roce 1968 se při náhodném objevu v pohřební jeskyni Giv'at ha-Mivtar tato hypotéza potvrdila. Byly zde objeveny kosterní pozůstatky ukřižovaného muže z římského období. I přes bohaté literární důkazy potvrzující frekvence ukřižování ve středomořské oblasti, byl toto první přímý antropologický důkaz. První zpráva o kosterních pozůstatcích proto vzbudila velký zájem veřejnosti a vyvolala řadu článků v Izraeli a okolí.

Původní zprávy však obsahovaly několik rozporů. Domnívám se, že to bylo způsobené v té době nedostatečným vývojem vědeckých technologií, které by pomohly určit přesný způsob ukřižování nebo například příčinu smrti. Vědci zcela jistě dělali vše, co bylo v jejich silách, aby odhalili přesné stáří či složení dřeva, které bylo nalezeno, avšak bohužel až čas ukázal, že se v některých věcech pravděpodobně mýlili.

Ještě před opětovným pohřbením bylo proto současným autorům dovoleno zkoumat materiály po původní rekonstrukci profesora Haase, které spolu s původními fotografiemi, obvazy a rentgenovými snímky poskytly základ k následnému přehodnocení.

Příklad toho, co lékaři o ukřižovaném muži zjistili, zde předkládám.

.... Patní kost byla propíchnuta rezavým hřebem z železa, který prošel z pravé strany na levou stranu kosti. Hřeb pronikl proti vnějšímu povrchu kosti asi o dva centimetry níže než bylo jeho původní postavení. Hřeb se vynořil z mediálního povrchu kosti asi o půl centimetru níže, než kde byla úroveň vstupu...

... rezavá, tmavě hnědá barva „impregnovala“ také obě střední a boční strany patní kosti...

Z výčtu všech nálezů, které profesor Haas v původním ohledání vyjmenoval a popsal, vyplývá, že se vědci domnívali, že dolní končetiny byly přibity obě zároveň jedním hřebem ke kříži.

Dále je zde vyslovena možnost, že kříž byl pravděpodobně z olivového dřeva, zatímco deska nalezená poblíž byla ze dřeva pistácievého či akácievého. I přesto, že pistácievé a akácievé dřevo je strukturou tak odlišné, že nemůže být zaměněno, bylo posláno ke zkoumání na oddělení botaniky do výzkumného střediska Hebrejské univerzity v Jeruzalémě, aby zde bylo prozkoumáno pod elektronovým mikroskopem. Zatímco dřevěné fragmenty, které byly nalezeny pod hlavičkou hřebu, byly určeny jako dřevo olivové, fragmenty z druhého konce hřebu byly tak nepatrně malé, že nebylo možno určit jejich přesný původ. I přes tyto výsledky není zcela jisté, že dřevo kříže bylo opravdu olivové, vzhledem k faktu, že kmen olivovníku jen zřídka dorůstá výšky 2-3 metrů, což je výška odpovídající kříži.

Rentgenový snímek z rekonstruované přibité patní kosti potvrzuje výše uvedené připomínky. Jasně však také ukázal, že některé fragmenty kostí, které se našly odděleně, nepatří k přibité patní kosti. Lišily se v hustotě a ve směru trabekuly z houbovité kosti, ve srovnání s kontrolními vzorky normální patní kosti. *„Také Haasovo tvrzení, že dřevěná deska a pravá i levá patní kost byly probodnuty jedním hřebem, byla z našeho hlediska anatomicky nesprávná a založená na špatné identifikaci levé patní kosti. Kromě toho, celková délka hřebu od jeho hlavičky ke špičce hřebu byla 11.5cm namísto 17-18cm, jak předpokládal Haas. Jednoduše tedy nebylo dost místa na to, aby obě patní kosti a dvoucentimetrová dřevěná deska byla propíchnuty hřebem, a tak zafixoval člověka na kříži ve vertikální pozici“*⁶³

Obě vstupní a výstupní rekonstrukce ukřižování jsou technicky i anatomicky nemožné, když vezmeme v úvahu nové důkazy. Hřeb byl veden před laterální (boční) stranu pravé patní kosti. Z tohoto důvodu je technicky nemožná původní Haasova rekonstrukce, neboť se jedná o hřeb jdoucí skrz mediální (střední) stranu nohy. Polohování nohou v konečné rekonstrukci bylo také nesprávné. Ukázalo se, že hřeb nejprve pronikl levou nohou. Kromě toho nebyl vědci nalezen žádný důkaz levé patní kosti na kříži a spočítali také, že hřeb by stačil pouze pro přibití jedné patní kosti na kříž.

Z toho můžeme logicky usuzovat, že přibití obou končetin zároveň nebylo možné. I přesto, že je představa ukřižování s oběma nohama přibitýma přes sebe důvěrně známá, prakticky vzato to není uskutečnitelné. Takto přibitý člověk by na kříži nevydržel, spadl by dolů, protože by ho tento jediný hřebík, byť 18 cm dlouhý neudržel. Další fakt, hovořící

---

⁶³ ZIAS,J., SEKELES, E. *The crucified man from Giv'at ha-Mivtar: A reappraisal*, str. 23

v neprospěch této teorie je ten, že poranění nohou, které zjistili vědci pomocí moderních přístrojů, neodpovídá poranění, jaké by způsobil hřeb, přibíjející obě dolní končetiny přes sebe zároveň. Zranění, která vědci odhalili, svědčí pro verzi přibití nohou z boků kříže každou zvlášť. (viz příloha C, obrázek 1)

Literární prameny sice obsahují spousty popisů ukřižování v římském období, ale jen velmi málo přímých důkazů a podrobnějších informací o tom, jak byli odsouzení připevněni ke kříži. Bohužel i v případě nalezených pozůstatků ukřižovaného muže je zde přímý fyzický důkaz omezen pouze na jednu pravou patní kost probodnutou železným hřebíkem dlouhým 11,5 centimetrů, se stopami dřeva na obou koncích (pod hlavičkou hřebíku i na jeho špičce).

Další spekulace, které vědci vedou ohledně typicky známého ukřižování a praktik s ním spojených, je původ dřeva, které se používalo pro tvorbu křížů. Pravděpodobně má každý člověk zažitou představu odsouzence, nesoucího si svůj vlastní kříž na popraviště, tam je k němu přibit a zůstává na něm až do své smrti. Po té je s kříže sundán a ponechán na pospas přírodě a divé zvěři. O dalším osudu dřeva se neuvažuje.

Vzhledem k důkaznému nedostatku dřeva během prvního století našeho letopočtu, kdy bylo dřevo tak vzácné, že za ním Římané museli cestovat desítky mil od Jeruzaléma, lze důvodně předpokládat, že břevno bylo používáno opakovaně. To také znamená, že nemohlo být opakovaně poškozováno hřeby, což naznačuje i nedostatek traumatických poranění předloktí a metakarpálů rukou. Z toho vyplývá, že ramena odsouzence byla spíš přivázána než přibita na kříž. K dispozici je také dostatek důkazů literárních i uměleckých, svědčících pro použití lan namísto hřebíků k připevnění odsouzence ke kříži.

Dle autorů článku je třeba si uvědomit, že smrt ukřižováním byla výsledkem způsobu, jakým odsouzenec visel z kříže a nebyla tudíž způsobena traumatickým poraněním způsobených hřebíky. Viseň na kříži bylo bolestivý proces, postupné ochabnutí dýchacích svalů mezižeberních a bránice mělo za následek udušení. Časem se odsouzenec udusil, jelikož nebyl schopen dále dýchat.

Co se týče umístění dolních končetin na kříži a jejich vztah k vzpřímené poloze, důkazy naznačují, že se odsouzený vzpřímeně rozkročil a každá noha mu byla přibita z boku na kříž. Patní kost je největší kost na noze, což je pravděpodobně důvodem, proč se kati rozhodli umístit hřebík právě tam. (viz příloha E, obrázek 6.)

Deska z olivového dřeva, jejíž pozůstatky byly nalezeny pod hlavou hřebu, mohla být určena k zabránění odsouzení odtahování nohou od hřebíků. Deska také v podstatě rozšířila průměr hřebíku a tím zvýšila účinnosti procesu.⁶⁴

Bezspory šlo o to, způsobit odsouzení co největší bolest a potupu. Odsouzený musel na kříži viset dlouhé hodiny, ba i dny, než byl z utřepní “vysvobozen” příchodem smrti. Ukřižování byla veřejná událost a lidé se chodili dívat, jak je někdo přitloukán na kříž a trpí na něm. Odsouzený se tedy musel nejen vyrovnávat s nesnesitelnou bolestí, kterou mu způsobovaly hřeby a nepřírozeně zkroucené údy, ale ještě k tomu čelil ponižování ze strany “návštěvníků” a diváků této podívané.

Ať již bylo ukřižování technicky prováděno jakkoliv, není pochyb o tom, že to byl velmi bolestivý a zdoluhavý proces a tento způsob smrti, který si dovoluji nazvat mučednickým, byl právem přiřazován těm nejhorším provinilcům.

Pro teorii zavěšení svědčí také text o mrtvole Seleucida Achaea, vícekrále Antiocha III., uvedený v knize *Crucifixion in Antiquity* od Samuelssona. Je zde poukázáno na zavěšení, které se provádí ve formě napíchávání bez dalšího vysvětlení. Achaeus byl jeden z Antiochových příbuzných, který se obrátil proti němu. Po lovu byl Achaeus chycen, když byl lákán, aby opustil citadelu Sardis. Byl předán Antiochovi a o jeho osudu měla rozhodnout Rada. Když se Rada shromáždila, padlo mnoho návrhů, který trest by bylo správné mu udělit. Nakonec bylo rozhodnuto o odříznutí končetin a poté o uříznutí hlavy, která měla být všita do oslí kůže, aby mohla být mrtvola za ní zavěšena. Není možné určit, jaký druh zavěšení tyto texty přesně popisují. Je však jasné, že oba texty popisují zavěšení posmrtné.⁶⁵

I zde je důkaz svědčící spíše pro zavěšování jako takové, než pro ukřižování pomocí hřebů na kříž. V tomto případě jde však stejně jako u ukřižování o to, aby byla provinilci způsobená velká muka ještě před samotným usmrcením způsobeným odnětím hlavy.

Není pochyb o tom, že v antice i ve středověku bylo provinění trestáno velmi krutě a nemilosrdně. Odpuštění pravděpodobně nebylo velmi běžné a tresty byly přísné. Odsouzenec umíral dlouhé hodiny a velice při tom trpěl, ať už byl ukřižován hřeby nebo

---

⁶⁴ ZIAS, J., SEKELES, E. *The crucified man from Giv'at ha-Mivtar: A reappraisal*, str. 27

⁶⁵ SAMUELSSON, G. *Crucifixion in Antiquity*, str. 76

zavěšen na kříž. Dlouhodobé napnutí svalů a upevnění údů v pevných pozicích způsobilo často vykloubení ramen vlastní vahou odsouzence, dále postupné ochabnutí svalů, selhávání krevního oběhu a udušení se v důsledku nedostatečné možnosti rozpínání hrudního koše.

Pokud byly hřebem probity i horní končetiny, docházelo buď k poškození kostí (v případě ukotvení hřebu v dlani odsouzeného), nebo k poškození měkkých tkání, případně tepen a žil. Co bylo ale stěžejní, bylo poškození nervu medianu - středový nerv (v případě přibití nad zápěstím), což způsobovalo odsouzenému intenzivní bolest.

Vlivem vykloubení a pevnému připoutání horních končetin ve zvýšené pozici, docházelo k jejich nedostatečnému prokrvení a postupnému selhávání krevního oběhu, což mělo za následek odumírání mozkové tkáně, vlivem hromadění oxidu uhličitého v krvi. Odsouzenec se několik hodin zmítal v agonii ve snaze uvolnit nohy a tím ulevit horní části těla. V konečné fázi však docházelo k udušení a selhání krevního oběhu.

V každém případě byl tento způsob smrti velmi krutý, bolestivý a zdoluhavý. Odsouzenec trpěl na kříži několik hodin než v důsledku selhání dýchání a krevního oběhu umíral za velmi nesnesitelných podmínek.

Smrt ukřižováním má vzhledem k ukřižování Ježíše Krista velký význam pro křesťany po celém světě. Považuji proto za důležité říci pár slov o vnímání smrti křesťany. Křesťanský pohled na umírání a smrt je také podrobněji popsán v kapitole o smrti jako takové, kde kromě medicínského vymezení pojmu smrti, popisují také vymezení pojmu z hlediska křesťanského.

Křesťané:

Zatímco od počátku věků byla smrt chápána jako součást života, postoj k ní byl zcela přirozený a umírající se odevzdal do rukou osudu a přírody, od konce 5. století se počal objevovat postoj ke smrti odlišný.⁶⁶

Lidé ve starověku se i přes důvěrný vztah ke smrti báli blízkosti mrtvých a snažili se je držet stranou. Dříve bylo běžné mít smrt v sousedství, ale strach začal obyvatelstvo vést k uctívání hrobů, které měly znemožnit mrtvým vyjít ven a znepokojovat živé.⁶⁷

---

⁶⁶ ARIES P., *Dejiny smrti I.*, str. 48

„Pohřbení i zpopelnění mrtví byli nečistí a jejich příliš velká blízkost mohla poskvřnit živé. Obydlí jedněch se musela oddělit od hájemství druhých, aby se zamezilo jakýmkoliv vzájemným stykům.“⁶⁸

Starověké hřbitovy se proto zakládaly vždy až za městy, podél cest. V Římě lemoval viú Appiu.

Odpor prvotních křesťanů k mrtvým a k blízkosti mrtvých záhy opadl – nejprve v Africe a poté v Římě. *„Tato pozoruhodná změna tlumočila obrovský rozdíl mezi starým pohanským a novým křesťanským postojem ke smrti, přestože oběma stranám byl vlastní model ochočené smrti. Od té doby mrtví nadlouho, až do 18. století, přestali v živých vzbuzovat strach, a jedni i druzí se společně zabydleli na stejných místech, za týmiž hradbami.“⁶⁹*

V této kapitole jsem vymezila historické pozadí vzniku římské civilizace, se zaměřením na období konce života. Jsou zde popsány pohřební zvyklosti Římanů a Římská mše. Část je také věnována ukřižování, které pravděpodobně vzniklo někdy v období římských dějin. Byl to velmi krutý trest. Máme o něm určitou představu, věříme, že se konal určitým způsobem. Avšak poté, co byly nalezeny kosterní ostatky ukřižovaného muže, se vzhledem k důkazům zjistilo, že ukřižování se provádělo odlišně, než je vyobrazováno na náboženských výjevech. Také jsem v této kapitole popsala postoj prvních křesťanů ke smrti. Křesťanský pohled na smrt je však podrobněji rozepsán v dalších kapitolách. V následující kapitole je popsána antická filozofie včetně největších filozofů všech dob (Sokrates, Platon, Aristoteles), bez kterých by charakteristika antiky nebyla úplná.

---

⁶⁷ ARIES P., *Dějiny smrti I.*, str. 48

⁶⁸ ARIES P., *Dějiny smrti I.*, str. 48

⁶⁹ ARIES P., *Dějiny smrti I.*, str. 49

3.3 Antická filozofie

Kapitolu o antické filozofii jsem do své diplomové práce zařadila záměrně. Z doby antické pocházejí největší filozofové všech dob, proto považuji za povinnost zmínit jejich vnímání a úvahy o počátku a konci lidského života.

Podstata mytického myšlení v Řecku: „Člověk dříve ví, než se ptá.“ Vina se vine- dědí se z rodičů na děti. Řecká filozofie se vytváří z mýtu - jedněmi z nejstarších mýtů byly mýty o stvoření.

Mýty tvořily celý systém vyprávění o tom, co generace příslušníků archaických společností vnímaly v přírodě i ve svém společenství, včetně archaických náboženských představ. Poskytovaly nedocenitelné informace o tom, jak se orientovat ve světě, jak žít

Člověk sám sebe chápal jako nedílnou součást mýtu – byl plně v jeho moci (člověk mýtus vytváří a zároveň se mu naprosto podřizuje).

Jedním ze základních slov v řeckém myšlení je jméno pro spravedlnost – díké.

Díké – světlo je opakem temného, démonického. Démonické popírá spravedlnost, zatemňuje mysl (duši) a ponechává člověka v zajetí „svázanosti“. Zatemněnost mysli je provázena zpupností (hybrys) jako příčinou nespravedlnosti (adikia). Cesta od Adikia k Díké je očišťováním důsledků zpupnosti, viny. Odčiňování viny v úsilí duše se týká pohybu celku, pohybu řádu, jenž byl porušen „pravinou“. Tak je pravina jako příčina (aition) počátkem pohybu ospravedlňování.

Vyvázanost (opak svázanosti) ze zajetí má eschatologický smysl. Obracení člověka k základům bytí jako k paměti posvátného. A vina je důsledkem narušení, zapomenutí.

V klasické řecké filosofii mají mít věci místo, náležející jejich přirozenosti. Ke spravedlnosti náleží rozumové vedení duše, moc nad svým vědomím. Antická tragédie vypráví příběhy o vědění viny, o zapletenosti v démonickém (idios) a vyvázání ke společenství řádu (koinos).

Ve schematické zkratce bychom hovořili o vině jako popření řádu, vyjádřitelném v metaforách poskvrnění. Pro očišťování se nabízí v metaforickém jazyku slova očišťování. Uznání viny je základem existování. Proces uznání nastává v přítomnosti posvátného

a ritualizace. Rituály udržují řád a vážou lidská společenství. Ztrátou posvátného nebo vstupem „náhražek“ na jeho místo je vyvázání (abandon) jako pramen banálního zla. Klasickým příběhem o zapletenosti v démonickém je Sofoklův *Filoktétes*. Duše zapletená v démonickém je ohrožena neprohlédnutím.⁷⁰

Presokratikci – filozofové, žijící před Sokratem, před sokratovským obratem. Představují různé pokusy o racionální výklad skutečnosti v období krize starších, tradičních společností a jejich mýtů. Z jejich spisů se vesměs zachovaly pouze zlomky, citáty v dílech pozdějších autorů. Nejsou z kontinentálního Řecka, nýbrž z Malé Asie/Velkého Řecka.

Nejstarší filozofickou školou byla škola Milétská, ve městě Milétos. Školou byl rozuměn okruh filozofů, kteří měli podobný názor. V tomto případě to byli materialističtí monisté.

Hledají počátek světa – arché, neboli pralátku. V této škole působí například Thales Milétský, Anaximandros, Anaximenes.⁷¹

Thales Milétský (624 – 548 př.n.l.)

Byl to zakladatel milétské školy. Věnoval se velkému počtu oborů-astronom, politik, matematik. Podle legendy vypočítal velikost Slunce a jeho zatmění 28. května roku 585. Stanovuje také hvězdná znamení, která byla velmi důležitá pro mořeplavbu.

Thales Milétský se věnoval etice, patřil mezi sedm mudrců, kteří vymysleli tzv. Zlaté pravidlo morálky: „*Co sám nerad, nečiň druhým.*“

Podle Thalety je počátek všeho (arché) VODA -z vody se všechno rodí a do vody se po smrti všechno vrací.⁷²

---

⁷⁰ Soukromé studijní materiály autorky (doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.)

⁷¹ Soukromé studijní materiály autorky z předmětu Antická filozofie (doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.)

⁷² Soukromé studijní materiály autorky z předmětu Antická filozofie (doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.)

Anaximandros (610 – 546 př.n.l.)

Za počátek všeho (arché) považuje apeirón = něco co je neomezené, beztvaré, neohraničené, nekonkrétní, něco co není.

Apeiron je podle Anaximandra beztvárá abstraktní látka, která nemá fyzikálně měřitelné vlastnosti (= neexistuje) – hypotetický konstrukt. Z apeironu vystupují jednotlivé věci a pak se do něj zase vrací. Svět vzniká zhušťováním a zředováním apeironu. Dle Anaximandra je země kulatá a je středem vesmíru (geocentrismus).

Byl tvůrcem primitivní evoluční teorie – živá příroda vzniká z neživé přírody (žáby z bláta, myši ze špíny) a uvažuje o cyklickém vzniku a zániku světa.⁷³

Anaximenés (546 – 528 př.n.l.)

Za počátek světa (arché) považuje vzduch (aér), který se zředuje a zhušťuje.

Základem je vzduch (mlha) - neomezený, nekonečný a jeho zhušťováním vzniká země, kameny, vítr a mraky a zředováním vzniká oheň.

Voda je stlačený vzduch - když prší, vidíme, že se voda tlačí ve vzduchu, a když se tlačí ještě víc, tak vznikne země.⁷⁴

Další školou po škole Milétské byla škola Pythagorejců. To byli racionalisté, čistě idealističtí monisté. Jejich centrem je město Krotón. Zakladatelem této školy byl **Pythagoras**.

Základem je hledání formální příčiny světa, princip (řád) vládoucí světu. Vše podle Pythagorejců funguje na principu Řádu, který je rozumem poznatelný (logos-rozum).

Základním principem je číslo (arithmos). Svět funguje na základě matematických pravidel a člověk je součástí tohoto světa a je schopný ho poznat (gnoseologičtí optimisté)

---

⁷³ Soukromé studijní materiály autorky z předmětu Antická filozofie (doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.)

⁷⁴ Soukromé studijní materiály autorky z předmětu Antická filozofie (doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.)

–poznáme dokonalost světa (uslyšíme harmonii sfér – dokonalý zvuk, který vydávají planety, když obíhají kolem slunce).

„*Autos efa*“ = „on sám to řekl“, (všechny teorie jsou platné, protože to Pythagoras řekl).

Pythagorejci jsou velmi důležitou etickou školou – jednotlivá čísla mají etické dopady-*číselná mystika* – eticky dobrá čísla jsou čísla *sudá*; co je uspořádané, to je dobré.

Řekové neznají číslo nula ani záporná čísla. Čísla reprezentují i číselné a geometrické obrazce (1 = bod – základ všeho; 2 = přímka/čára; 3 = plocha; 4 = prostorový svět).

Nejlepší číslo je 10 (1 + 2 + 3 + 4 = BOŽSKÝ SOUČET)

Věřili v převtělování duší (chování člověka má dopad na reinkarnaci) a odmítali jídla z živočichů. Zastávali vzdělání i pro ženy (vzdělaná pythagorejská žena je *antický ideál*).

Byli rozehnáni státním zásahem, protože žili v uzavřené komunitě a to představovalo potenciální nebezpečí.

Dle Pythagorejců je filosofie očista duše – lze tak duši připravit na reinkarnaci.⁷⁵

Lidé umírají, protože nedokážou spojit počátek a konec. Těla považovali pythagorejci za hrob duše, duše je nesmrtelná (po smrti těla si nachází nové) → reinkarnace.

Dalším významným antickým filosofem byl **Hérakleitos z Effesu** (540 – 480 př.n.l.).

Vyznával materialismus a monismus. Byl to tzv. „temný filosof“ - Řekové ho nepochopili. Jeho učení bylo „neřeckého“ charakteru a nedochovalo se o něm mnoho informací.

Hérakleitos nehledá pralátku, ale spíše princip/podstatu světa – tou je neustálá změna (v tomto světě neexistuje nic, co je stálého).

„*Panta rhei*“ - „Vše plyne“. Jako arché nachází *proměnlivost*, ale celek je neměnný. Základem světa je podle něj *oheň* (nikdy není v klidu). Rozněcování a uhasínání ohně

= zrození a zánik.

---

⁷⁵ Soukromé studijní materiály autorky z předmětu Antická filozofie (doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.)

Byl autorem učení o jednotě a boji protikladů (dialektika) – v celém světě dochází ke změně-této změně předchází boj protikladů – ale jako celek je svět neměnný (nezanikne a nic k němu nepřibude) – je věčný (není stvořen Bohem); primitivní „zákony zachování“.

„*Nevstoupíš dvakrát do téže řeky.*“ Tento jeho postoj ještě blíže specifikoval jeho žák Kratylos:

„*Nevstoupíš ani jednou do téže řeky.*“ – už když do řeky vstoupíme, tak se změní oproti tomu, jaká byla předtím, než jsme vstoupili – člověk je aktivním tvůrcem světa kolem sebe.⁷⁶

Příklady některých Zlomků Herakleita:

Zlomek 61

„*Moře je voda nejčistší i nejšpinavější: pro ryby pitná a životodárná; pro lidi nepitná a smrtící.*“⁷⁷

Zlomek 12

„*Na ty, kdo vstupují do těchž řek, valí se v jiných případech jiné vody.*“⁷⁸

Zlomek B27

„*Zemřelým lidem nastávají věci, které nečekají, a které se ani nedomnívají.*“⁷⁹

---

⁷⁶ Soukromé studijní materiály autorky z předmětu Antická filozofie (doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.)

⁷⁷ Soukromé studijní materiály autorky z předmětu Antická filozofie (doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.)

⁷⁸ Soukromé studijní materiály autorky z předmětu Antická filozofie (doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.)

⁷⁹ Soukromé studijní materiály autorky z předmětu Antická filozofie (doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.)

Zlomek můžeme vykládat například takto:

Nikdo z nás neví, co bude po smrti (vyjma lidí, kteří přežili vlastní smrt a možná něco tuší). Proto se můžeme jen dohadovat co, pokud vůbec něco, po smrti bude.

Zemřelí lidé už vědí, co bude, a nejspíš (podle zlomku) nastávají po smrti takové věci, o kterých by lidi ani nenapadlo přemýšlet.

Na druhou stranu se zde může vkrádat myšlenka na to, jak mohou zemřelí lidé něco očekávat nebo se něco domnívat. Po smrti mozek přestává vysílat signály a elektrické impulzy a není proto možné, aby mrtvý člověk ještě o něčem přemýšlel.

Ve své podstatě je zlomek pravdivý – zemřelým opravdu nastávají věci, které nečekají, a které se ani nedomnívají, protože oni už nečekají a nedomnívají se vůbec nic.

Zlomek B 21

„Smrt je, cokoliv vidíme, když bdíme; cokoliv vidíme, když spíme, je spánek.“⁸⁰

Tento zlomek si můžeme vykládat jako dosti pesimistický zlomek. Může být chápán tak, že okolo nás jsou samé špatné a nehezke věci (přirovnávající se ke smrti).

Také to můžeme chápat tak, že je okolo nás hodně věcí nebezpečných, způsobujících smrt. Proto cokoliv vidíme, může smrt způsobit – *vidíme smrt*.

Cokoliv vidíme, když spíme, je spánek je trochu složitější část zlomku. Je logické, že když spíme, nevidíme nic, protože nic nevnímáme. Proto by se toto „nic“ dalo označit za spánek a tím pádem vidíme spánek (nic). Také by se to dalo pochopit tak, že „nevidíme“ nic jiného než spánek, protože nevnímáme. A tudíž spánek opravdu „vidíme“. Nebo si ho „užíváme“ – nesoustředíme se na nic jiného, než na spánek, vychutnáváme ho.

---

⁸⁰

Soukromé studijní materiály autorky z předmětu Antická filozofie (doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.)

Zatímco v bdělém stavu zvládáme sledovat plno dalších věcí okolo nás. Proto je to také nebezpečné a autor zlomku to označil za smrt. Možná vidí v rozkládání pozornosti na více věcí nebezpečí rovnající se až smrti.

Z tohoto zlomku by mohlo vyplývat, že je lepší neustále spát, aby člověk nebyl v ohrožení života. Víme ovšem, že to není možné.

Zlomek B96

„Mrtvoly jsou k vyhození spíše nežli hnůj.“⁸¹

Z tohoto zlomků se můžeme domnívat, že mrtvola je „kus masa“, jakýsi odpad, který zbude po lidském životě. Není potřeba přechovávat takové věci jen proto, že se nám po nich bude stýskat. Ušchlé květiny nebo mrtvá domácí zvířata si také nebudeme schovávat proto, že jsme je měli rádi.

Stejně tak hnůj – ten můžeme definovat jako nepotřebné, mrtvé, uschlé, uhnílé kusy přírody. Což je vlastně ve své podstatě i mrtvola člověka.

Hnůj si také nebudeme přechovávat, vyhodíme jej. Stejně tak si nebudeme ponechávat mrtvoly blízkých. Ty nevyhodíme, ale s úctou je pohřbíme a ponecháme si jen vzpomínky.

Sókratés (469-399 př.n.l.)

Jeden z nevýznamnějších antických filosofů, učitel Platónův. Byl brzy odsouzen za bezbožnost a kažení mládeže. I přes to, že se na soud nijak nepřipravoval, byla jeho řeč údajně nejlepší v dějinách soudnictví. Byl odsouzen buď k trestu smrti- vypití bolehlavu, nebo k doživotnímu vyhnanství. Sókratés si vybral vypití bolehlavu.

---

⁸¹ Soukromé studijní materiály autorky z předmětu Antická filozofie (autor doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.)

Sokrates se rád pouštěl do dialogů (známá metoda dialogu) s lidmi a vedl diskuze pomocí dobře mířených otázek, jdoucích stále více do hloubky. Člověk nakonec uznal, že si protirečí a že vlastně nic neví. Odtud známé rčení: „Vím, že nic nevím.“

Smysl života u Sokrata je péče o duši, tělo vrátíme zemi, ale duše nám zůstává. Péče o duši je zároveň poznávacím úkonem, přechod od zvykové mravnosti k reflektované moralitě-k volbě dobra. Volba a poznání dobra implikuje konání dobra, zlo se děje tedy z nevědomosti.

Každý má podle Sokrata také nárok na život ze svého posledního pramene, který se musí vykutat. Poslední pramen je pramen, z něhož proudí existence a autentičnost každého člověka, také je to odvaha být sám a dostávat se na povrch skrz bytostné tázání a díky bytostnému tázání získáváme aporitickou evidenci (jistotu).

Správná metoda musí být daná již ze samotné podstaty věci (např. rakovina – z ní se má určit léčba) - „Poznat sebe sama ze sebe sama“.

Dialog je bytostné tázání a má dvě formy, prvním děje, pokud jde v dialogu oběma lidem o stejnou věc, tím se zřikají sami sebe ve prospěch věci a druhá forma se realizuje tehdy, pokud oběma lidem jde o něco jiného, pak to není již dialog, ale dva monology.⁸²

Platón (427-347 př.n.l.)

Dle Platóna má v životě smysl pouze péče o duši. Duše je nesmrtelná – po smrti jde do Hádu (něco, co nemá přesné kontury, hranice). duše se přeplaví s Cháronem přes řeku Léthé a na vše zapomene – proto se pak nebojí předstoupit před tři krále, kteří duši váží – pokud je duše mokrá, musí jít do Stix, kde si odbude špatné činy, pak se dostane ke vřetenu nutnosti=vřeteno osudu – pro Řeky je důležitější než všichni bohové.

Je to sedm či osm nádob, které jsou seřazeny od největší po nejmenší, mají stejnou osu, která je zavěšena na zemi a na nebi, ta vřetena se otáčí podobně jako sedm planet (kromě Pluta) = 7 vřeten, nádob – otáčí se různě, na každé nádobě sedí Siréna a vydává tón. Dohromady sedm tónů vytváří základní akord, který je podstatou harmonie, která drží tento

---

⁸²

Soukromé studijní materiály autorky (autor doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.)

svět v řádu. Člověk by měl žít s vyladěním na tyto tóny (afáné) – to je ale možné jen tehdy, pokud si člověk prožije chórismó.

Před nádobami jsou 3 dcery osudu, duše si losuje svůj život – osud, jde zpět k nádobám, dostane se do létépédion = zvláštní prostor, kde nic neroste, není tam fyzis (=růst, rašení). Místo, kde všechno zachází a mizí, je opakem fyzis – duše jde celý den, k večeru přichází k řece Amelés (=bezstarostná), z níž pije duše vodu (je totiž unavená). Amelés je nebezpečná, protože pokud pijeme moc, zapomeneme na vše obludné, nicotné – důležité je tedy pít ve správné míře (u Řeků byla míra základní ctností – sófrosíné)⁸³

Garland ve své knize *Daily life of the Ancient Greeks* uvádí slavný Platonuv výrok:

*„Nejlepší ze všeho pro všechny je být bohatý, zdravý, ctěný svými bližními, dosáhnout vysokého věku a poté, co řádně pohřbí své rodiče, bude sám uložen vlastními dětmi a řádně pohřben ve velkolepém stylu.“*⁸⁴

Platon se také vyjadřuje k otázce ukřižování v textu, nalezeném v dialogu Gorgias. O ukřižování samotném mluví jako o „napichování“ nebo „ukřižování“. Vyslovuje zde také otázku, zda člověk, který je považován za tyрана a poté trpí (konkrétně je chycen, mučen, kastrován, jsou mu vypáleny oči), a tyto dopady vidí také na své ženě a dětech, a je tedy nakonec dopaden a upálen, bude šťastnější než ten, který unikne a jmenuje se sám za vladaře v jiném městě, ve kterém bude vládnout, bude mu záviděno a bude si moci dělat, co se mu zlíbí?⁸⁵

Zde se jistě nabízí otázka cti, kterou vidíme v romantických příbězích o hrdinských rytířích. Nebo otázka svědomí, která byla námětem filozofických úvah nejednoho filozofa.

Platonova otázka nejspíš nejde zodpovědět jednoznačně. Každá doba s sebou nesla jiné mravní zákony a preference. To, že někdo upřednostňuje čisté svědomí, přiznání viny a následné přijetí odpovídajícího trestu neznamená, že s ním bude souhlasit i člověk, stojící

---

⁸³ Soukromé studijní materiály autorky z předmětu Úvod do filosofie a etiky (prof. PhDr. Anna Hogenová, Csc.)

⁸⁴ GARLAND, R. *Daily life of the Ancient Greeks*, str. 177

⁸⁵ SAMUELSSON, G. *Crucifixion in Antiquity*, str. 65

hned vedle něho. Ten může například považovat za umění zmizet nepozorovaně a bez trestu z místa, kde napáchal plno nepravostí a škod a bez jakékoliv újmy se přemístit jinam, kde může začít od začátku a díky nezákonně nabytému jmění si ještě nechá závidět.

*“Is this, as you say, impossible to refute?”*⁸⁶ ptá se Platóna druhý člen konverzace. Neboli: ”Je toto, jak ty říkáš, nemožné vyvrátit?” Tato otázka si sama o sobě odporuje. Pokud jí budeme chtít interpretovat, musíme si jí “přeložit” do srozumitelnější verze, která pak bude znít: “Je vyvrácení tohoto nemožné?” pak už otázka dává větší smysl a je možné na ni odpovědět. Nejspíše je nutné dát Platonovu rozhovoru za pravdu. Je nemožné to vyvrátit.

Aristoteles (384-322 př.n.l.)

Základním problémem byla otázka: Kde vzniká první pohyb? Ten musí vzniknout z toho, co se nepohybuje = první hybatel – je nepohyblivý = telos (účel).

Podstatou věcí už není idea, ale usiá, která je v každé jednotlivé věci tady na zemi-v jedinečnostech

Podstata věcí je v tom, že látka a forma se spojí- látka je pasivní, musí přistoupit aktivní forma eidos – tvar – (např. i vztah mezi ženou a mužem; nebo např. železo je pasivní látka-musí přistoupit aktivní látka ve tvaru koule = vznikne železná koule) – podstata věcí je ve svém nositeli - spojením látky a formy vzniká jsoucnost.⁸⁷

V této kapitole jsem popsala kulturní vývoj a především pohřební zvyklosti a rituály starých Řeků a Římanů. Jsou zde popsány počátky filozofických škol s předními filozofy a jejich pohledy a názory na počátek a konec života. Jsou zde zmíněni Presokratci, Milétská škola, Pythagoras, Herakleitos z Efézu a některé jeho zlomky se stručným výkladem. Nechybí ani nejznámější filozofové Sokrates, Platon a Aristoteles.

---

⁸⁶ SAMUELSSON, G. Crucifixion in Antiquity, str. 65

⁸⁷ Soukromé studijní materiály autorky z předmětu Úvod do filosofie a etiky (prof. PhDr. Anna Hogenová, Csc.)

V mnohém se pohřební rituály příliš nelišily od těch dnešních „našich“ rituálů. I přesto, že antické civilizace nevěděly nic o psychologii, zdaleka neměli vědu a techniku na takové úrovni jako my, dokázali se k umírajícím lidem chovat s úctou a z medicínského hlediska správně. Poskytly mu veškerou péči, která byla potřeba k zajištění pohodlí umírajícího, dokázali se postarat o jeho základní potřeby. Po smrti dovedli vhodně zaopatřit tělo zemřelého, i vzhledem k hygienickým podmínkám, aby nedošlo k rozšíření a přemnožení bakterií, které by mohly způsobit nebezpečné infekce až epidemie. Jako důkaz se dochovalo plno informací v literatuře například o postavení nádoby s vodou vedle vchodu do obydlí, ve kterém zemřelý skonal, aby se příchozí i odchozí mohli umýt a smýt tak ze sebe „nečistoty z pobytu v přítomnosti nebožtíka“.

Také by nikoho nenapadlo svěřovat péči o umírajícího cizímu člověku. To bylo považováno za nepřijatelné a nemístné. Rodina považovala péči o umírajícího i zesnulého člověka za svou povinnost a za možnost vyjádření lásky a úcty. Zde bych ráda porovnála zvyklosti v dnešní době, kdy ze strachu z nedostatečné schopnosti poskytnutí odpovídající péče bohužel raději svěřujeme umírajícího milovaného člověka do rukou cizím lidem. Máme za to, že mu tak poskytujeme nejvyšší a nejlepší možnou péči, kterou mu můžeme zajistit. Bohužel už nám pravděpodobně nedochází skutečnosti, že pacient v terminálním stadiu nemoci už kromě tišení bolesti nepotřebuje žádnou speciální péči a jde především o to, aby mu bylo zajištěno pohodlí a přítomnost členů rodiny. Vždyť kdo by si nepřál umírat v přítomnosti milovaných blízkých, kteří s ním stráví poslední chvíle jeho života a dají mu najevo veškerou svou lásku v této těžké poslední chvíli?

V tomto ohledu si dovolím tvrdit, že i přesto, že nás dělí tisíce let, byli lidé v době antiky v tomto ohledu daleko před námi i přes vymoženosti moderní doby, kterou dnes máme k dispozici. Bohužel právě ona moderní technika nás možná lehce ochuzuje o lidskost, kterou postupně ztrácíme.

Jsou zde však patrné malé a postupné změny k lepšímu. Velký rozvoj hospicové péče, alternativních medicínských směrů a postupné navracení se k naší lidskosti snad časem způsobí, že se opět začneme v tomto směru chovat víc ohleduplně a lidsky.

4 Od antiky k dnešku

V předchozích kapitolách jsem charakterizovala období antické, dobu starého Řecka a Říma a zaměřila jsem se především na popsání období konce života a na pohřební rituály této doby. Lidé v této době brali smrt jako přirozenou součást lidského života, nesnažili se ji za každou cenu odvrátit, přijímali ji jako něco nevyhnutelného. Zesnulého člověka pohřbili s poctami, se zármutkem a dle svých nejlepších možností (výjimku tvořili odsouzenci, zrádci).

Napříč různými náboženstvími a vírami je smrt milovaného člověka příležitostí pro člověka najít ve své víře útěchu a to bez ohledu na míru vyznání a četnost projevů víry.

Gennep uvádí, že *„každý ví, že nic se neliší podle národnosti, věku, pohlaví nebo společenského postavení jedince tolik jako pohřební rituály.“*⁸⁸

Ty se opravdu v každém časovém období liš. Viz mumifikace v Egyptě, masové hroby v dobách morových epidemií, honosný církevní pohřeb v kostele, ukřižování.

Jako prostředek k propojení minulých civilizací s dnešní, bych ráda uvedla chiliastické hnutí, které očekávalo Boží pozemskou říši, která bude trvat tisíc let a ukončí světové dějiny. Hnutí vychází především z interpretace Janova zjevení a má velký význam v počátcích husitství. Kázání Husa má především náboženský obsah. Bouří se proti prodávání odpustků, požaduje, aby církev byla chudá a důstojná, bouří se proti nešvarům církve, požaduje zavedení přijímání pod obojí a Bibli dostupnou pro všechny. Na konci života také velmi ostře vystupuje proti Antikristovi a jeho služebníkům (církevní hierarchie) a káže mezi venkovany. Následně je upálen v Kostnici roku 1415.

Husity se stávají měšťané i šlechtici a vedle nich jsou radikálové, převážně chudí, kteří se přiklání k chiliasmu. Postupně budují své vlastní město Tábor (v roce 1420) a věří, že až skončí vláda Antikrista, sestoupí Ježíš na zem právě v Čechách. Někteří obyvatelé pálí svá obydlí (pálení mostů) a přesouvají se do Tábora čekat na návrat Krista-krále.

Vojenský velitel Tábora Jan Žižka vystupoval především na obranu přijímání pod obojí. Nebyl stoupencem chiliasmu a adamity, kteří mimo jiné hlásali sexuální svobodu

---

⁸⁸ GENNEP Van, A. *Přechodové rituály*, str. 136

a propagovali nahotu, nechával upalovat. Táborité tak postupně opět vnesli do svých životů řád a hierarchii.⁸⁹

Později, kolem roku 1524, kdy opět propukla selská válka, kterou probíhaly vlny chiliasmu, což bylo způsobeno především blízkostí Čech, ale také činností stříbrných a měděných dolů ve Cvikově a v Mansfeldu, do kterých se hrnula pracovní síla, což vedlo k nadbytku této pracovní síly.

Kněz Tomáš Müntzer, který přešel k revolučnímu chiliasmu, hlásal konec zkaženého světa na dosah. Dále tvrdil, že vyvolení musí povstat a svrhnout Antikrista i nepřátele Boží. „...*neboť nedobří nemají žádné právo na život, pokud jim ho vyvolení neudělí*“⁹⁰

Podle něho může tisíciletá blaženost a rovnost nastat jakmile budou zničeni Boží nepřátele. Vzbouření rolníci u něho nacházejí podporu, který se k nim připojuje i se svými nejfanatičtějšími žáky. Byli poraženi roku 1525 a Müntzer byl sťat. To nejlépe vystihuje výbuch chiliasmu a ukazuje nám role, které dokázaly vykořeněné živly tehdejší společnosti sehrát. Zároveň v Nizozemí a Vestfálsku vřelo hnutí Novokřtěnců, kteří udržovali myšlenku a proroctví tisícileté říše.

*„Chiliastická ideologie, zvláště ve své násilné podobě, byla radikálně uklidňující odpovědí na úzkost lidí, kteří se cítili být vyvrženi ze společnosti a žili v obavě, že ztratí veškerou identitu. Proto se také snažili uchýlit do vybájeného světa.“*⁹¹

Tomu může odpovídat i dnešní uchylování se k různým vírám a náboženstvím. Každé z nich má jistě nějaké lákavé přísliby toho, co bude po smrti, čím bude člověk odměněn. Dává lidem naději, že smrtí jejich existence nekončí, že bude v určité formě pokračovat dál.

Mýtus o návratu ráje na zemi, který hlásal mnich Jáchym z Fiore, byl uklidňující, protože čerpal dvojí záruku z Písma. Říkal, že již nebude nevolnictví, daně, útisk, bolest ani smutek. Tento svět plný nespravedlnosti a bídy se po překonání tragického období promění v v zemi blaženosti. Mýtus byl prorokován pro blízké období a také již skutečně existoval ve chvíli stvoření. Příchod apokalypsy se blížil a vyvolení tedy měli uspišit hodinu velkého

---

⁸⁹ DELUMEAU, J. *Strach na západě ve 14.-18.století*, str. 186

⁹⁰ DELUMEAU, J. *Strach na západě ve 14.-18.století*, str. 188

⁹¹ DELUMEAU, J. *Strach na západě ve 14.-18.století*, str. 190

zvratu a usnadnit nástup tisícileté říše, rozdrtit moc církve, vypálit kláštery a zámky. Lidé, jednotlivci, jež byli pověřeni vykonáním této odplaty a byli předtím ze společnosti vyloučeni, v sobě cítili ohromnou sílu a byli přesvědčeni, že tvoří elitu svatých. Domnívali se, že mají moc brát a dávat lidem život, že oni jsou spravedliví a hodina trestu pro viníky a nepřítelé Boží udeřila.

Neuvědomovali si nepoměr sil mezi svým vojskem a jejich nepříteli. Stejně tak přehlíželi nepoměr bohatství svého a vůdce, který byl bohatě oblečen, zatímco oni žili v chudobě. Věřili, že Bůh bojuje na straně svých služebníků. Vystřízlivění přišlo až v roce 1525 Frankenhausemu a 1535 v Münsteru, kdy nastal rozklad, ale mýtus se zabít nepodařilo.⁹²

I v dnešní době se setkáváme s určitými náboženskými skupinami, které věří, že jejich členové jsou něco víc, než „nečlenové“. Tyto skupiny jsou nazývány negativním výrazem sekty.

„Ježíš řekl svým učedníkům: „Varujte se falešných proroků, kteří přicházejí v rouše beránců, ale uvnitř jsou hltaví vlci“⁹³

Nová náboženská hnutí, jak můžeme sekty označovat, mohou být podle Zdenka Vojtíška „výrazem protestu proti stávajícím náboženským poměrům a svou existencí a svými praktikami jsou pro většinovou společnost určitou výzvou“⁹⁴ I přes provokaci a odpor, který mohou tato nová náboženská hnutí v mnohých lidech vzbuzovat, jsou pro některé lidi naopak velmi lákavá. Negativní emoce vzbuzují především radikalizace těchto hnutí a manipulace s lidmi. Jsou známy případy masových vražd a sebevražd členů skupin, označovaných jako sekta. Radikalizací rozumíme přísné dodržování daných pravidel, naprostou oddanost skupině a podobně.

Skupiny lidí, označované buď sekty, nebo nová náboženská hnutí, mají určité specifické rysy, jež jsou společné pro většinu z nich. V čele sekty stojí vždy silná osobnost, velmi charismatická s určitými mimořádnými schopnostmi. Většinou vyniká perfektními řečnickými a celkově komunikačními dovednostmi.

---

⁹² DELUMEAU, J. *Strach na západě ve 14.-18.století*, str. 191

⁹³ ALLAN J., BUTTERWORTH J., LANGLEYOVÁ M., *Víry a vyznání*, str. 74

⁹⁴ <http://www.sekty.cz/www/stranky/studie/2.pdf>

Dalším společným znakem je oddanost skupině. Tato oddanost a poslušnost vůči vůdci a jeho učení může dojít až tak daleko, že jedinec opustí rodinu, práci a všechny majetek, který často odkáže právě skupině.⁹⁵

S prací a chováním náboženských hnutí by se dalo za jistých okolností souhlasit, pokud by své počínání zaměřili na pomoc lidem ve vážné životní situaci a usilovali o zlepšení jejich situace.

V této kapitole jsem popsala náboženské skupiny, které byly v dobách antiky, středověku a jsou i v dnešní moderní době. Různost a četnost náboženských vyznání nedovoluje naší společnosti, aby byla, co se týče náboženství, jednotná. V minulosti bylo těchto náboženských skupin také mnoho, jako příklad jsem uvedla chiliastické hnutí.

V následující kapitole popíši strach ze smrti, který vnímám jako sjednocující prvek všech historických období. Proto je vhodné, aby strach ze smrti zaujímal také jednu kapitolu v této diplomové práci.

---

⁹⁵ ALLAN J., BUTTERWORTH J., LANGLEYOVÁ M., *Víry a vyznání*, str. 74

4.1 Strach ze smrti

Strach ze smrti je dokládán napříč dějinami ve všech časových etapách. Lékaře, kteří se smrti báli, rozděluje Ariés do tří pokolení. Lékaři z 16. – 17. století, lékaři z 18. století a lékaři z konce 19. století.

Lékaři z prvních dvou pokolení chápali smrt jako stav vykazující známky života i smrti. Opravdová smrt podle nich nastává až později rozkladem těla. Když se oddálí rozklad těla, může se tím oddálit také absolutní smrt. Proto bylo populární balzamování a jiná konzervace těla, jelikož to prodlužovalo stav smrti, v němž bylo stále přítomno cosi ze života. Tito lékaři také zastávali názor, že přechodná doba mezi životem a smrtí začíná v okamžiku smrti (té zdánlivé) a poté pokračuje v mrtvole. To, že smrt přesahuje do života, podle nich nebylo možné. Bylo však více než pravděpodobné, že život přesahoval do smrti, což vysvětlovalo, proč mrtvoly krvácely, potily se a nepřestávaly jim růst vlasy a nehty.

Oproti tomu lékaři z druhého pokolení měli opačný názor – že smrt přesahuje do života, protože zdání smrti nastupuje ještě za života.

Lékaři ze třetího pokolení odmítali myšlenku, že zdánlivá smrt představuje nebezpečí. Odmítali připustit, že by mohla existovat směs života a smrti. Buď jedno, nebo druhé, ale mezi tím není nic. Zastávali názor, že smrt nemá trvání.

Stav zdánlivé smrti vyvolával velký zmatek, rovnající se zmatku ze „zázraků“ mrtvol. V té době ještě nebyl vědecky podložený například soporózní stav (stav těžkého bezvědomí, avšak ještě před nástupem komatu), proto se není čemu divit, že různé stavy lidského těla i lidského vědomí mohly v tehdejších lékařích vzbuzovat strach, posvátnou úctu nebo naopak rozčilení z nevědomosti a snahu o vysvětlení těchto stavů pomocí nadpřirozena. Epilepsie či tanec svatého Víta tak mohly být oprávněně považovány například za posednutí d'áblem a lze i pochopit, že byli někteří lidé pohřbeni zaživa poté, co byli ve stavu bezvědomí prohlášeni za mrtvé.

V době Ludvíka XIV. Bylo běžné prikazovat, aby byli lidé po smrti ponecháni v klidu, bez pohybu několik dní, poté aby se do nich několikrát řízlo nožem a i poté, aby byli zabaleni jen do lehkého prostěradla. Za těmito opatřeními můžeme cítit onen strach z neznámého. I za mumifikací a vystavováním těl můžeme najít strach z probuzení se pod vahou hlíny bez naděje na vysvobození.

Církev tohoto zmatku a strachu využila a učinila z něj nástroj k manipulaci s věřícími. Přislíbila, že po smrti dojdou lidé pokoje, ale pouze za určitých podmínek.

Nesmíme také opomínat aktuální příslušnost k určitému náboženskému vyznání, neboť podle něho se odvíjel a odvíjí způsob pohřbu a pohřební rituály. To je pravděpodobně nejlépe patrné v dnešní době, kdy není „povinná“ příslušnost k žádnému náboženství a velká část obyvatel je bez náboženského vyznání. Pak můžeme rozlišovat mezi církevními a občanskými pohřebními obřady a hodnotit rozdíly v těchto obřadech.

Také se můžeme setkat s pohřbem bez obřadu, což nám naopak může vytvořit obrázek o dnešní společnosti a možná nám i nastavit zrcadlo. I přesto, že je to voleno v případech, kdy si dotyční nemohou obřad dovolit, neměla by se alespoň trochu uctít památka zesnulého skromným obřadem například doma nebo na jiném oblíbeném a příjemném místě? Nezasloužil by si zesnulý chvíli věnovanou jeho památce?

Zcela jistě si pozůstalá rodina udělá nějaký malý skromnější obřad na uctění památky, i kdyby se jednalo pouze o oběd v rodinném kruhu či zapálení svíčky a zavzpomínání na zesnulého člověka.

Velké a honosné obřady však víceméně vymizely a konají se převážně v případech úmrtí významného člověka. V antice se také při úmrtí obyčejného člověka nekonalý bohaté obřady, ale průvod, hlasité a veřejné truchlení a dávání svého smutku skoro až na odiv, vyjadřovalo zármutek nad ztrátou milovaného člověka stejně jako honosný a bohatý obřad.

Domnívám se, že by nebylo na závadu se těmito zvyklostmi inspirovat a nebát se pečovat o umírající v domácím prostředí, pokud je to možné z hlediska finančního a časového (a pokud si to umírající bude přát). Jistě to velmi ocení a zpřijemníme mu tak poslední chvíle na tomto světě, které bude moci strávit s námi.

Tato kapitola slouží jako jakýsi překlenovací most. Pokusila jsem se spojit dvě časově vzdálená období jako je antika a současnost.

Jsou zde popsána nová náboženská hnutí, která, jak uvádí Ariés, jsou přítomná již ve středověku. Jako příklad jsem uvedla chiliastické hnutí. Lidé dokázali nadchnout pro své názory spoustu dalších lidí, tím spíše, že se jednalo o naději v podobě ráje na zemi.

Jako další významný prvek spojující antiku s dneškem (a ostatními etapami našich dějin) vnímám strach ze smrti. Ten je zde stále přítomen bez ohledu na období, jako strach a úzkost z něčeho neznámého. Strach ze smrti se vine napříč celými našimi dějinami. Nedokázali ho vysvětlit antičtí lékaři, lékaři středověku a nedokážeme ho pochopit a ubránit se mu ani my dnes. Strachem ze smrti se dostáváme k samotné smrti, jejíž vymezení, pohledy na smrt a postoje k ní vymezím v následujících kapitolách.

5 Vymezení pojmu smrt

V této kapitole popíši pohledy na smrt z lékařského a křesťanského hlediska, zmíním pojem klinická smrt a uvedu různé postoje ke smrti.

„Smrt je předpokladem života a předmětem všech lidských projektů k zajištění nesmrtelnosti. ... Smrt nám také neustále připomíná, že náš život a osobnost mají hranice, což je omezení, které může vyvolat protichůdné pojetí nekonečnosti.“⁹⁶

Pojmem smrt rozumí každý člověk něco jiného. Je to pojem těžko uchopitelný a složitý na vysvětlení i přes to, že ve své podstatě není smrt nic složitého a nevysvětlitelného.

Můžeme také slyšet o tzv. „buněčných“ nebo „smrtných“ hodinách buňky, které v okamžiku vyčerpání „programu života“ spustí za pomoci enzymů sebevražedný „program smrti“⁹⁷

I přes to je pro nás jednodušší se opřít o vědecké nebo náboženské výklady smrti. Ty zde také předkládám k uchopitelnému charakterizování pojmu smrt.

5.1 Smrt z lékařského hlediska

Smrt (latinsky exitus) je dle lékařského hlediska stav, kdy dochází k nezvratným změnám mozku, ustává srdeční a dýchací činnost. Vymizí známky života, zastaví se krevní oběh a dochází k úplné a trvalé ztrátě vědomí. S rozvojem resuscitace a medicíny celkově, vznikly další pojmy, které se váží k smrti. Resuscitací je možno činnost srdce a dýchacího systému v některých případech obnovit, pak hovoříme o tzv. klinické smrti.

Smrt mozku nastává již po několika minutách, kdy je mozek bez přísunu kyslíku. Tato doba může být několika faktory prodloužena, například podchlazením organismu nebo u malých dětí.⁹⁸

---

⁹⁶ MURPHY, R. Úvod do kulturní a sociální antropologie, str. 177

⁹⁷ HAŠKOVCOVÁ, H. Thanatologie. str. 74

5.2 Smrt z křesťanského hlediska

Smrt v křesťanském pojetí znamená konec života na tomto světě, odloučení od nejbližších a všech lidí, temná propast. Smrt sice není naprostým zánikem, ale ten, kdo zemřel, je prostě mrtvý, není mezi námi a nežije. Smrt je podle Ratzingera také možné vnímat jako vystoupení z času do věčnosti.⁹⁹

Smrt může být také vnímána jako odloučení těla a duše. Zde nabývá naše rozhodnutí ubírat se směrem k Bohu nebo od Boha konečné platnosti.¹⁰⁰

Podle tradičního výkladu duše opouští tělo a je to nazýváno posmrtným životem. Smrt je konec, ale stále zůstává víra a naděje. Nevíme toho o posmrtném životě mnoho, přesto doufáme a necháváme vše v Božích rukou. Bůh je dle Nového zákona všude, žijeme v něm, dýcháme a jsme v něm. Proto můžeme doufat, že když během smrti procházíme údolím stínu smrti ke světlu, jímž je Bůh, ocitáme se po smrti u Boha nebo přímo v Bohu.¹⁰¹

„Můžeme v sobě chovat tuto naději, protože Ježíš sám prošel opuštěností a hrůzou smrti a křesťanství pak stojí a padá tím, že jej vyznáváme jako živého. Jsme-li s ním nejen symbolicky, ale skutečně vnitřně spojeni, můžeme mít účast nejen na smrti, ale i na vítězství života.“¹⁰²

---

⁹⁸ <http://lekarske.slovniky.cz/pojem/smrt>

⁹⁹ RATZINGER, J. *Eschatologie-smrt a věčný život*, str. 66

¹⁰⁰ PÖHLMANN, H. G. *Kompéndium evangelické dogmatiky*, str. 392

¹⁰¹ PAVLATOVÁ, E., *Bojíte se smrti?*, str. 26

¹⁰² PAVLATOVÁ, E., *Bojíte se smrti?*, str. 27

5.3 Klinická smrt

Za klinickou smrt označujeme stav, kdy pacient ztrácí vědomí, ustává srdeční činnost a zastaví se dýchání. Během několika minut (v lékařské praxi je udáváno deset, ale jsou známy případy, kdy se pacienta podařilo oživit po více než 45-ti minutách) je možné pacienta opět oživit. Pokud nedojde k oživení, nastává smrt biologická, která je popsána na začátku mé práce. Pokud je pacient navrácen zpět do života, označujeme stav, kdy byl „mrtev“, jako klinickou smrt.

5.4 Postoj ke smrti

Z filozofického hlediska je člověk jediný tvor, který si uvědomuje svou vlastní existenci. Ostatní tvorové se nad ní nepodivují a berou ji jako samozřejmost. Člověk se však nad svou existencí podivuje, přemýšlí o ní a také přemýšlí i o tom, že jednou tato jeho existence na tomto světě skončí.

Shopenhauer říká, že *„čím níže člověk v intelektuálním ohledu stojí, tím méně tajemná je pro něho jeho existence: spíše se mu zdá, že všechno samo sebou chápe, jak je a že je.“*¹⁰³ To si můžeme vysvětlit tím, že člověk nepříliš vzdělaný a inteligentní se pravděpodobně nebude zabývat otázkou vlastní existence, života a smrti. Bude žít, protože to je samozřejmé, život mu „spadl do klína“ a bude se snažit žít život tak, jak umí. Ten, kdo považuje své bytí za náhodné, se bojí smrti kvůli domněnce, že smrtí tuto „náhodu“ bytí ztratí.

Naproti tomu vzdělaní lidé, například učitelé, profesori, filozofové, lékaři, ti všichni se jistě budou zabývat otázkou jak je možné, že žijeme, jak žít co nejlépe a smysluplně a také co je smrt a co je po ní. Zde hraje také roli naše smrtelnost. Kdybychom byli nesmrtelní a život by byl snadný, nikoho by nejspíše nenapadlo zjišťovat a ptát se po původu světa a naší existence.

---

¹⁰³

SHOPENHAUER, A. Svět jako vůle a představa II. str. 117

Smrt je v řeči přírody zničení. Strach ze smrti mají i zvířata, i když si to neuvědomují. Přesto se však snaží ubránit predátorům a přežít každodenní shánění obživy ve zdraví. Mají pud sebezáchovy a strach, že budou zničena. Smrt je na tomto světě považována za nejhorší věc, která se nám může stát. Je považována za to největší zlo, které nám hrozí a největší úzkost je právě úzkost ze smrti. Čím je tento strach způsoben? Co ho vyvolává? Je to strach z neznámého nebo z toho, že jsme se v životě mnohokrát provinili, po smrti budeme souzeni a poté půjdeme do pekla? Či je způsoben lpěním na životě, jak se ptá i Shopenhauer?

Také však říká: „*Kdyby člověk klepal na hroby a ptal se mrtvých, zda by chtěli opět vstát, zavrtněli by hlavami.*“¹⁰⁴ Co můžeme vyvozovat z tohoto tvrzení? Ví snad Shopenhauer něco, co my ne? Prožil si již svou smrt a věděl, že se jí nemusíme bát, protože to, co nás čeká po smrti je krásnější než to, co jsme dosud mohli poznat zde na světě? Nebo tento jeho názor pramení z pouhého skepticismu a znamená, že mrtví už nechtějí vůbec nic, protože jsou přece mrtví? Velké lpění na životě jistě není správné. Není ale i přesto potřeba ke snaze žít smysluplný a plnohodnotný život? Co bychom dokázali, kdybychom věděli, že brzy umřeme a že stejně nic z toho, co děláme, již nemá cenu? I přesto, právě tato strašlivá jistota nás podněcuje k mnohdy obdivuhodným výkonům a skutkům, které konáme. V podstatě to může být považováno za „začarovaný kruh“. Člověk se smrti bojí, ale zároveň ví, že je to jeho jediná jistota, kterou v životě má. Tím, že si uvědomuje svou konečnost a smrtelnost, snažíme se zasloužit se o zlepšení světa, něco dokázat a něco tu po sobě zanechat. Uvědoměním si pomíjivosti lidského života, dostává tento život význam, zároveň však může smrtelník polemizovat nad tím, zda má život vůbec smysl. Život však dostává smysl možná právě tím, že nebude trvat věčně a my nebudeme mít nekonečně mnoho možností a šancí opakovat a napravovat své chyby. Nakonec přeci jen staneme na konci naší cesty, ohlédneme se zpět (nebo budeme souzeni) a pak již bude pozdě litovat chyb a promarněných dní. Na konci života staneme dříve nebo později a nikdo z nás neví, kdy se jeho vyměřený čas uchýlí ke konci. I tato skutečnost pravděpodobně může přispívat k naléhavosti, se kterou bychom měli život žít a podle čeho bychom se měli rozhodovat, jak budeme přistupovat k rozhodování a životu jako takovému.

---

¹⁰⁴

SHOPENHAUER, A. Svět jako vůle a představa II. str. 341

Jak uvádí citát od Epikura, který je také na začátku této práce – „*Když jsme tu my, není tu smrt, a když tu je smrt, nejsme tu již my*“.¹⁰⁵ Tento výrok je až stoicky klidný a chladný a je také pravdivý. Dokud žijeme a „jsme tu my“, není zde důvod, proč by tu měla být i smrt, když jsme stále na živu. A když už tu smrt je, pak tu zcela logicky nejsme my, protože už jsme zemřeli a nestaráme se tedy o to, že je tu smrt. Shopenhauer říká, že když ztratíme něco, co nemůžeme postrádat, není to žádné zlo, protože nás to už nebude soužit. Není zde tedy prostor pro strach ze smrti. Tak proč ho tedy máme? Filozof na to odpovídá tím, že strach ze smrti máme právě proto, že je vůlí k životu, po kterém bytostně toužíme.

Smrt samotnou pak přirovnává ke spánku, a kdy člověk postupně ztrácí vědomí. Ještě lépe a podrobněji ji však přirovnává k mdlobám, kdy je ztrátě vědomí nedojde postupně, ale nejprve mizí vědomí a poté nastupuje hluboká mdloba, přičemž pocity nejsou nepříjemné, naopak. Doslova říká: „... *jako je spánek bratrem smrti, tak je mdloba jejím dvojčetem*.“¹⁰⁶

Při čtení Shopenhauerovy knihy docházím k podobnému závěru jako on a tudíž, že smrt, jakkoli je obávaná, nemůže být zlem (ovšem pouze pro člověka samotného). Na druhou stranu si uvědomuji, že pokud dojde ke smrti nečekaně, například náhlé úmrtí mladého člověka, je tato smrt pozůstalými vnímána jako veliké zlo a nespravedlnost. Pro samotného člověka to nejspíš opravdu zlo není, neuvědomuje si, že zemřel, když je již mrtvý. Ale pro členy rodiny, kteří budou bolestně vnímat jeho ztrátu tato smrt zlem je. Věřím však, že kdyby se zemřelý mohl vyjádřit k tomu, jak vnímá svou smrt (Shopenhauerovo klepání na hroby), záležela by jeho odpověď na mnoha faktorech. Jistě by bral v úvahu stáří, v jakém zemřel, naplněnost svého života, zanechání odkazu zde na zemi, chyby, které udělal a věci, které udělat nestihl. Pak by mohl teprve vyslovit, zda vnímá svou smrt jako zlo či nikoliv.

Naopak, když ke smrti nedojde náhle, ale těžce nemocný pacient je dlouho odkázán na pomoc ostatních, trpí bolestmi, nevidí v životě smysl a přál by si již zemřít, smrt otálí a nepřichází. Jak vnímá pacient tuto smrt? Bude ji mít za zlé, že ho nechá tak dlouho na ni čekat? Že si ho nevezme a nevysvobodí ho z trápení? Tento pacient pravděpodobně smrt jako zlo vnímat nebude, bude na ni čekat jako na vysvobození ze svého pozemského utrpení.

---

¹⁰⁵ SHOPENHAUER, A. Svět jako vůle a představa II. str. 342

¹⁰⁶ SHOPENHAUER, A. Svět jako vůle a představa II. str. 343

A pravděpodobně i rodina bude tuto smrt vnímat podobně. Jistě bude zarmoucena ze ztráty milovaného člověka, zároveň však bude cítit úlevu, že je mu snad po smrti již lépe a netrápí se.

Když vezmeme v úvahu svědectví lidí, kteří prožili klinickou smrt a popisují krásné a příjemné pocity z místa, ve kterém se nacházeli, než byli opět oživeni, musíme dát Shopenhauerovi v něčem za pravdu. Tito lidé se nechtěli vrátit zpátky na svět, i přesto, že tu měli rodiny, zaměstnání, byli mladí a „měli život před sebou“. Tato svědectví potvrzují Shopenhauerovo tvrzení o klepání na hroby a neochota mrtvých znovu vstát a přidat se opět k živým.

Ponechám však filozofování o inteligentně méně a více vyspělých lidech, o smrti jako zlu a strachu z ní filozofům a podívám se nyní na smrt z vědeckého hlediska očima vzdělců.

Jak jsem již uvedla také v úvodu této práce, smrt je v dnešní době převážně tabuizována. Z hlediska psychologie se tento postoj postupem času natolik vepíše do naší mysli, že hrozbu smrti přestaneme vnímat a stává se skoro neexistující. Problém, který se tímto podaří odsunout do pozadí, se však popíráním neodstraní, ale začne se projevovat jinak.

Dle Vágnerové *„lze například předpokládat, že zvýšený zájem o symbolicky prezentovanou smrt, např. v mediální produkci, může být reakcí na tabulaci tohoto tématu v reálném životě.“*¹⁰⁷

Smrt, kterou nám denně předkládají media, se nás nijak nedotýká. Zemřel cizí člověk, kterého jsme neznali. I přes velkou snahu medií oznámit všechny tragické zprávy s okázalou dramatičností, se nás tyto zprávy nedotýkají. Se smrtí se v médiích setkáváme často-v kriminálních seriálech je mrtvé tělo pitváno, vyšetřováno, rozebíráno do nejmenších částí, aby se přišlo na příčinu úmrtí. Ve zprávách nás zase informují o dopravních nehodách, vlakových haváriích a vrazích, kteří zabili spoustu lidí. Ani tato informace se nás nedotkne více, než že soucítíme s pozůstalými a jsme ve skrytu duše rádi, že se to nestalo nám nebo někomu z našich blízkých a známých.

---

¹⁰⁷ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 388

Se skutečnou smrtí se však přímo setkal málokdo. „*Omezení takové zkušenosti se projeví ztrátou možnosti vytvořit si přiměřené obranné strategie. Umírání se odehrává v instituci a je z toho důvodu chápáno jako něco, co nepatří do normy a co se příliš netýká běžného soukromého života. Smrt je západní společností odmítána, protože z hlediska této filozofie nemá žádný smysl. Je koncem života, člověku něco vezme, ale nic mu nedává.*

Vyrovnění se smrtí není za těchto okolností obvykle nic jiného než smíření s něčím, čemu se nelze vyhnout.“¹⁰⁸

V dnešní době je smrt mechanizována, přístroje na prodloužení života nahrazují modlitbu, kterou se dříve někdo modlil s umírajícím.¹⁰⁹

Podle Vágnerové má obecný postoj ke smrti tři složky:

1. Obvykle je citový vztah ke smrti vyjádřen strachem a úzkostí. Jiné emoce se projevují výjimečně. Obvykle také není smrt chápána jako něco žádoucího. Výjimku mohou tvořit staří lidé, kteří mají někdy potřebu zbavit se dlouhotrvajícího a nadměrného utrpení.
2. Kognitivní složka postoje ke smrti, která zahrnuje vědomosti o umírání a vlastní zkušenost se smrtí, bývá v naprosté většině velmi slabá, neboť o takovou zkušenost lidé nestojí. V konečném důsledku vede způsob obrany únikem od problému k převaze přístupu emotivního nad racionálním.
3. Chování, které z tohoto vyplývá, je ovlivněno především emotivně. Člověk se ve vztahu k smrti a umírajícím lidem chová tak, aby se vyhnul kontaktu s touto složkou reality ať už fakticky nebo symbolicky.¹¹⁰

Strach ze smrti je v podstatě strach z umírání jako takového. Lidé se bojí bolesti, nesoběstačnosti, toho, že budou ostatním na obtíž a v neposlední řadě je zde šance, že

---

¹⁰⁸ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 389

¹⁰⁹ PÖHLMANN, H. G. *Kompedium evangelické dogmatiky*, str. 394

¹¹⁰ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 389

nebudou mít možnost o svém osudu nadále rozhodovat sami a budou nuceni odevzdaně čekat (v bolestech) než si „pro ně smrt přijde“.

Strach ze smrti závisí na mnohých faktorech. Mezi nimi je:

- Věk (čím je věk vyšší, tím ubývá strach ze smrti)
- Pohlaví (obecně se smrti bojí méně ženy než muži a ženy se také s představou smrti snáze vyrovnávají. Dokážou o smrti mluvit se svým okolím, zatímco muži možnosti smrti popírají a nemluví o ní. Raději s ní bojují, než aby ji přijali.)
- Vyrovnanost s vlastním životem a pocit, že jsme ještě něčeho nedosáhli nebo že tu máme ještě povinnosti, které musíme splnit.
- Stupeň obtížnosti současného života – čím je život těžší a je menší naděje na zlepšení, tím je strach ze smrti menší.
- Identifikace s určitým životním názorem a stabilita hodnot (významnou roli hraje víra a například přijetí naděje na posmrtný život)¹¹¹

V první části této kapitoly jsem vymezila pojem smrt z lékařského hlediska a z hlediska křesťanského. Dále jsem charakterizovala pojem klinická smrt, který nelze opomenout vzhledem k naději, kterou klinická smrt přináší všem, kteří mají strach, že nás po smrti nic nečeká.

Dále je v této části zmíněn postoj ke smrti a to jak z filozofického tak psychologického hlediska. Uvádím zde také názor filozofa Shopenhauera, který má odlišný postoj na nazírání smrti.

Ve druhé části této kapitoly vymezím a popíši pět fází přijetí nemoci a smrti dle Eliabeth Kübler-Rossové, bez nichž by charakteristika umírání a smrti nebyla kompletní.

---

¹¹¹ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 391

5.5 Fáze přijetí nemoci a smrti dle Eliabeth Kübler-Rossové

Elizabeth Kübler Rossová, přední americká lékařka rakouského původu se celý svůj život věnovala práci s umírajícími pacienty. Ve svém nejvýznamnějším díle O smrti a umírání (*On death and dying*) popsala pět fází, které se objevují u těžce nemocných lidí od okamžiku, kdy se dozvědí, že trpí vážnou či nevyléčitelnou chorobou. Poslední fází je fáze smíření, která však nemusí nastat u všech pacientů. Fáze se také mohou různě prolínat, vracet i opakovat. Ve všech fázích je důležité naslouchání nemocnému, komunikace, lidská blízkost. Důležité také je neodsuzovat těžce nemocného pacienta.

Fáze jsou:

- 1) popírání, negace, šok
- 2) agrese, vzpoura, hněv
- 3) smlouvání, vyjednávání
- 4) deprese, smutek, lítost
- 5) smíření, přijetí, souhlas ¹¹²

5.5.1 Popírání, negace, šok

Šok je bezprostřední reakce na život ohrožující nemoc. Projevuje se tak, že člověk nechápe, co se s ním děje, není schopen přijímat a třídit informace, je zmatený. Tato prudká reakce rychle odeznívá a přechází do fáze popírání.

Ve fázi popírání si nemocný vybírá, jaké informace přijme a jaké již ne. To, co nezapadá do jeho představ nebo se neslučuje s jeho nadějemi, neslyší, nepřijme nebo dokonce vytěsňuje. Pacient sám sebe přesvědčuje, že jde pouze o omyl, který se brzy vysvětlí. Tvrdí, že s ním lékaři o jeho nemoci nemluvili, nepamatuje si, co mu lékaři vysvětlovali.

Nemocnému je třeba naslouchat, vše opakovaně a klidně vysvětlovat a s trpělivostí odpovídat na jeho otázky.¹¹³

---

¹¹² KÜBLER-ROSS, E. *On death and dying*, str. 35

5.5.2 Agrese, vzpoura, hněv

Nemocný je přeplněn negativními emocemi, které jen těžko ovládá. Je zmatený a nechápe, proč zrovna on musel onemocnět. Objevují se pocity viny a křivdy. Má pocit, že ho „něco“ připravilo o budoucnost.¹¹⁴ Nemocný přemýšlí, co ve svém životě udělal špatně, že za to musí nyní trpět. Zlobí se také na své okolí, ale přitom si uvědomuje, že lidé, na kterých si vylévá svou zlost, za jeho nemoc nemohou. Cítí se zahanbeně, ale nemůže si pomoci. Rodina by měla vědět, že chápající úsměv, ani výčitky nejsou vhodnou reakcí na jeho výpady. Jsou totiž často zatíženi vlastním pocitem viny, že se chtěli k nemocnému hezky chovat, ale na jeho agresivní chování reagují svými negativními emocemi.

Příbuzní by měli být informováni, že se jedná o fázi přijímání nemoci, která je přechodná, že to nemocný nedělá naschvál a že je přirozené, když na jeho negaci reagují také negativně.

Nemocnému umožníme mluvit o svých pocitech, pokud má zájem. Může mít strach, vztek, pocity nespravedlnosti, bezmoci, úzkosti.

Agresivní a hněvivé výroky na adresu zdravých lidí bychom měli chápat jako jeho touhu žít a jeho zklamání z nastalé situace, která velmi změnila pacientův život. Neměli bychom je chápat osobně.¹¹⁵

5.5.3 Smlouvání, vyjednávání

Pacient v této fázi již ví, že jeho situace je dána chorobou. Zamýšlí se nad smyslem života, přemýšlí, jak naplnit čas, který mu ještě zbývá. Uvažuje, co by ještě rád zařídil a prožil.

Nyní smlouvá o čas. Rád by se dožil například svatby dítěte, promoce dítěte, narození vnuka.

---

¹¹³ KÜBLER-ROSS, E. *On death and dying*, str. 51-63

¹¹⁴ KÜBLER-ROSS, E. Odpovědi na otázky o smrti a umírání, str. 36

¹¹⁵ KÜBLER-ROSS, E. *On death and dying*, str. 63 - 93

Člověk doprovázející nemocného ve fázi smlouvání má velmi významný úkol. Pomáhat nemocnému vytvářet krátkodobé cíle a každý splněný cíl (byť malý) ocenit.

Pokud se nemocný ptá, jestli se může dočkat nějaké události za určitý časový úsek (za tři, čtyři roky), nikdy neříkáme „to sotva“ a podobně. Zeptáme se ho, proč je to pro něho tak důležité a mluvíme také o tom, že to možné je, ale že nikdo z nás nemá jistý ani příští den.¹¹⁶

5.5.4 Deprese, smutek, lítost

Zdravotní stav nemocného se zhoršuje, stále více přichází do styku se skutečností, že směřuje ke smrti a že není vyhnutí. Je unavený ztrátou nadějí, zesláblý z bolesti a nepohody těla. Je také psychicky vyčerpaný. Přichází velký smutek ze ztráty zdraví a další budoucnosti.

V této fázi je vhodné užívání antidepresiv. Nejlepší však je přítomnost blízkého člověka, nebo člověka, který nemocnému naslouchá, je s ním a provází jej složitým a těžkým obdobím na konci života. Pro nemocného je důležité, aby měl s kým hovořit o strachu ze smrti, o svých pocitech a o všem dalším, o čem si potřebuje promluvit. Pokud se mu dostane podpory a pochopení, může fáze deprese brzy skončit.¹¹⁷

5.5.5 Smíření, přijetí, souhlas

Fáze smíření je fází poslední. Nemocný akceptuje svůj zdravotní stav, přijímá pravdu a situaci, v níž se ocitl. Snaží se v rámci možností o co nejkvalitnější způsob života. Do tohoto stavu vyrovnanosti, vnitřního klidu a míru a se nemusí dostat každý. U umírajícího může dojít také k beznaději a rezignaci.

---

¹¹⁶ KÜBLER-ROSS, E. *On death and dying*, str. 93-97

¹¹⁷ KÜBLER-ROSS, E. *On death and dying*, str. 97 - 123

V této fázi je důležité projevovat účast, podporovat naději nemocného, a být mu na blízku.¹¹⁸

V této kapitole jsem popsala význam smrti z lékařského a křesťanského hlediska, klinická stadia nemoci a pět stádií vyrovnání se s těžkou nemocí. Fáze nemoci nemusí následovat v tomto pořadí po sobě, mohou se opakovat, vracet, nebo se různě prolínat. Některé mohou zcela chybět. Vždy záleží na povaze a osobnosti každého jedince, jak se bude vyrovnávat s těžkou životní situací.

Není také pravidlem, aby pacient prošel všemi stadii, stejně jako nemusí každý pacient dojít až do fáze smíření.

Těmito fázemi stejně jako pacienti procházejí i jejich příbuzní. Zde je důležité, aby rodina byla pokud možno ve stejné fázi jako nemocný. Nejdůležitější však je, aby „nebrzdila“ nemocného při přechodu do další fáze. Rodina může být například stále ve fázi popírání, ale nemocný je již smířen se svým osudem. Je velmi důležité snažit se rodinu dovést do stejné fáze jako je pacient a to co nejdříve, aby si mohli užít vzájemné blízkosti, dokud je to možné. Mohou si také být vzájemně lepší oporou.

Vymezením pojmů smrti z lékařského i křesťanského hlediska, popsáním postojů ke smrti a charakteristikou pěti fází vyrovnání se s nevyléčitelnou nemocí a se smrtí se dostáváme k pohřbům jako takovým. Pokud již medicína není schopna úmrtí zabránit, nastává smrt a po smrti následuje pohřeb, který je posledním obřadem rozloučení se s milovanou bytostí. Průběh pohřbů a druhy obřadů popisují v následující kapitole.

---

¹¹⁸

KÜBLER-ROSS, E. *On death and dying*, str. 123 - 145

6 Pohřby v současnosti

V předchozích kapitolách jsem popsala pohřební obřady v období antiky, ukřižování, Římskou mši a smrt samotnou. V této kapitole se proto budu věnovat obřadům, které následují po smrti a jsou z psychologického hlediska velmi důležité pro vyrovnání sese ztrátou blízké osoby a tím jsou pohřby.

*„Pohřeb je příležitostí pro uvolnění pocitů lítosti a viny v řízených podmínkách, v seskupení věřících, kteří se navzájem utěšují ve chvílích stresu a potřeby.“*¹¹⁹

Murphy uvádí, že staré pořekadlo praví, že pohřby jsou pro pozůstalé. S tímto názorem se ztotožňuje a argumentuje výše zmíněným výrokem.

V každém období našich dějin se setkáváme s faktem, že lidské tělo není odpad, ale je třeba ho pohřbít.

Gennep rozděluje rituály na předprahové (preliminární)-ty označují rituály odlučování od předchozího světa, což může být chápáno jako zničení věcí patřících zesnulému, úpravou mrtvého těla, v minulosti také zabitím jeho manželek a otroků. V křesťanských rituálech toto zahrnuje poslední pomazání, mytí a strojení zemřelého. Následují rituály prahové (liminární), které jsou konané ve stadiu pomezí a zahrnují uložení zesnulého do rakve, vystavení zesnulého, pohřební průvod, obřad, uložení do hrobu a uzavření hrobu. Jako poslední jsou rituály poprahové (postliminární) označující rituály přijetí do nového světa (smuteční hostila, výroční oslavy).¹²⁰

Smrt člověka vždy určuje lékař. Vyplní list o prohlídce mrtvého, kde jsou uvedeny osobní údaje zesnulého a také příčina smrti. V případě podezření na trestný čin nebo u obětí

---

¹¹⁹ MURPHY, R. Úvod do kulturní a sociální antropologie, str. 190

¹²⁰ GENNEP Van, A. *Přechodové rituály*, str. 27

autonehod je prováděna soudní pitva nařizovaná orgány, které jsou činné v trestním řízení. Pokud je příčina smrti nejasná nebo neznámá, je nařizována pitva zdravotní.

Při přepravě zesnulého musí být mrtvý oblečen nebo alespoň umístěn ve speciálním vaku. Nejčastěji jde o oděv, ve kterém bude zesnulý pohřben. Pokud k úmrtí došlo ve zdravotnickém zařízení, musí být zdravotním personálem odstraněny všechny kanyly, katetry a přístroje, které již k mrtvému tělu nepatří, stejně jako další zdravotnický materiál. Je také vhodné zavřít zesnulému oči a podvázat bradu.

Před samotným uložením do rakve je tělo opět svlečeno, umyto studenou vodou a dezinfekčním mýdlem. Studená voda se používá z hygienických důvodů, jelikož v teplé vodě se množí rychleji bakterie.

Po očištění těla se může provést uzavření očí a úst, k čemuž se mohou použít různé pomůcky (podvázání, podpěrky brady,...) nebo se může nití provést ligatura dutiny ústní.

Po celkové úpravě těla (kosmetické přípravky a úprava vzhledu zesnulého se provádí pouze na přání rodiny a ta by měla vždy zvážit důvody, které pro to má-vystavení zesnulého v rakvi po autonehodě, apod) je mrtvý oblečen do šatů, ve kterých bude pohřben. Oděv zesnulého by měl být vždy prokonzultován s rodinou. Oblékání zesnulého může být vzhledem ke ztuhlosti svalů obtížné, je proto vhodná opatrná lehká masáž svalů, která může tuto případnou ztuhlost rozvolnit a usnadnit tak oblékání zesnulého.

Po té je zemřelý uložen do konečné rakve, ve které bude pohřben. Vypodloží se mu hlava, rakev se uzavře víkem a až do pohřbu je zesnulý v rakvi uložen v chladicím zařízení.

Zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, který vstoupil v platnost 1. 1. 2002, definuje pohřeb jako „uložení lidských pozůstatků do hrobu nebo hrobky na veřejném pohřebišti, nebo jejich zpopelnění v krematoriu.“¹²¹

Přesné rozměry hrobu jsou dány zákonem. Hloubka se liší pro dospělé a děti do deseti let. Pro dospělé představuje hloubka hrobu nejméně 1,5metru, pro děti mladší 10 ti let je to 1,2metru. Dno hrobu také musí ležet nejméně půl metru nad hladinou podzemní vody. Vzdálenost mezi jednotlivými hroby musí být minimálně 0,3 metru. Po uložení do hrobu musí být rakev s ostatky zasypána nakypřenou zeminou ve výši nejméně 1,2 metru. Lidské ostatky,

---

¹²¹ Zákon č. 256/2001 Sb O pohřebnictví, r. 2002

kteře nebyly zpopelněny, musí být uloženy v hrobě po tlecí dobu, která je stanovena vzhledem ke složení půdy a povětrnostních podmínek. V našich podmínkách činí tlecí doba minimálně deset let. Přesná doba je stanovena na základě hydrogeologického průzkumu a vyžádána okresním hygienikem pro konkrétní pohřebiště.

Spalování těla neboli kremace, se provádí proudem horkého vzduchu. V dnešní době jsou spalovací pece vytápěny většinou zemním plynem, někde elektřinou. Po rozpálení pece na požadovanou teplotu je do ní vsunuta rakev se zemřelým. Samotná kremace trvá asi 60-90 minut. Rakev musí být ještě před kremací označena ohněm nezničitelnou značkou, která později slouží k identifikaci popela. Váha popela z dospělé osoby je asi 1,5 – 2 kg. Po spálení se popel ukládá do urny, což je obal popela, plastový, kovový, jehož víko je přilepeno a v případě vysypání popela je nutné ho odřezat.

Urna je poté uložena buď v urnovém háji, v kolumbáriu, v hrobě nebo se její obsah vysype na rozptylové loučce. Pozůstalí si také mohou urnu s popelem nechat doma, případně její obsah rozprášit na místě, které měl zesnulý člověk rád. Umístění urny je čistě záležitost pozůstalých.

Pohřeb samotný byl, je a pravděpodobně i bude spojován s určitými rituály. Pohřební rituály slouží k vyprovázení nebožtíka do světa mrtvých. V následující kapitole popíšeme průběh samotného obřadu a také rozdíly v obřadu občanském a církevním.

Průběh obřadu

Před samotným pohřbem se sejde rodina a známí zesnulého před krematoriem nebo kostelem (v závislosti na způsobu pohřbívání a typu obřadu). Poté jsou vpuštěni do obřadní síně, kostela. Nejbližší rodina má zpráva k dispozici první řady. Dle místa konání pohřbu se uděluje kondolence před samotným začátkem obřadu nebo až po jeho skončení.

Po zaujmutí míst vejde řečník nebo člen rodiny, který může pronést proslov. Ten je sestaven nejčastěji nejbližšími členy rodiny, je v něm shrnut život zemřelého, několik slov o jeho dětech, rodině, práci, kterou vykonával, co měl rád...

Před a po proslovu hraje hudba, která je většinou vybraná rodinou a obsahuje skladby, které měl nebožtík nejraději. Tato část bývá velice dojemná a projevy smutku a truchlení jsou zde zcela na místě. Po proslovu řečník poděkuje přítomným za to, že se přišli se zesnulým rozloučit a odchází.

Při kremaci je rakev s tělem nebožtíka spuštěna do míst, kde dojde k samotné kremaci. Rodina vidí pouze rakev, která jim doslova mizí před očima. Tím je obřad považován za ukončený. Poté může následovat smuteční hostina.

Při pohřbu v kostele je postup poněkud jiný. Úvod může být stejný, jen s tím rozdílem, že po řečníkovi (nebo místo něho) promluví ještě kněz, který odslouží za zesnulého mši. Po obřadu samotném je rakev buď odvezena do krematoria ke spálení, nebo se pozůstalí přesunou na hřbitov, kde dojde k pohřbení rakve.

Obřady rozlišujeme církevní a občanské.

Církevní obřad má následující fáze: úmrtí se oznamuje zvonem, poté příbuzní navštíví kněze, kde dohodnou průběh obřadu. Pohřeb se oznamuje smutečním oznámením.

Po osobním rozloučení se zesnulým, následuje slavnostní rozloučení u rakve v kostele nebo v obřadní síni. Po obřadu jde smuteční průvod na hřbitov ke hrobu, kde se rozloučí se zesnulým několika slovy nad hrobem. Poté je rakev uložena do hrobu, následují kondolence pozůstalým a smuteční hostina.

Občanský obřad oproti tomu probíhá většinou v obřadní síni krematoria nebo na pohřebišti. Úmrtí se oznamuje smutečním oznámením a pozůstalí se před samotným obřadem mohou se zesnulým osobně rozloučit v předsálí obřadní síně. To už v dnešní době bývá spíše výjimečné. Následuje slavnostní rozloučení v obřadní síni, provázené poslechem oblíbených nebožtíkových písní, proslovem rekapitulujícím život zesnulého, zakončené spuštěním rakve do prostor spalovny nebo zatažením opony před rakví.

Dle Murphyho „*seskupení truchlících znovuustavuje vzájemné sociální vztahy, přičemž staví zesnulého do společenského postavení „mrtvého“ a všem potvrzuje, že nyní může život pokračovat.*“¹²²

---

¹²² MURPHY, R. Úvod do kulturní a sociální antropologie, str. 190

Z psychologického hlediska je pohřeb velmi významný rituál, kterým by si každý z nás měl projít v zájmu uvědomění si, že zemřelý je již skutečně pryč, že se nevrátí, a že my musíme žít dále i bez něho. Zemřelý tím symbolicky opouští společnost a pozůstali se s ním tímto rituálem mohou naposledy rozloučit.

Tato kapitola obsahovala údaje o popisu cesty zemřelého. Co se s ním děje po smrti, jak se dostane ze smrtelného lože na místo posledního rozloučení. Jsou zde údaje o hrobech, jaká musí splňovat kritéria s hlediska hygieny a je zde také stručně uvedena legislativa v pohřebnictví. Dále se zde vyskytuje dělení obřadů, popis kremace i pohřbení těla s popisem průběhu obou obřadů. Je zde také poukázáno na psychologický význam pohřbu.

V průběhu truchlení, ale také před samotným úmrtím je velmi prospěšná duchovní péče. Ta pomáhá nevylicitelným a umírajícím pacientům smířit se se svou smrtí a vyrovnat se s koncem života. Pomáhá také rodině těžce nemocného pacienta. Kapitola o duchovní péči je záměrně uvedena až za kapitolou o pohřbech, neboť má velký význam i po pohřbu samotném v procesu truchlení. Duchovní péče se prolíná celým procesem v terapii těžké nemoci, paliativní péči v případě nevyléčitelné choroby a měla by mít své místo pevně zakořeněné v procesu léčby, paliativní péče i po úmrtí pacienta.

V následující kapitole je proto charakterizována duchovní péče jako taková, dále poskytovatelé duchovní péče, spiritualita a eschatologie. Zmíním se také o potřebách umírajících pacientů, o jejich emocích a zármutku pozůstalých.

7 Duchovní péče

Ráda bych v této kapitole charakterizovala poskytovatele duchovní péče, kdo ji poskytuje, co vlastně duchovní péče jako taková zahrnuje, k čemu je dobrá nejen pacientům, ale i jejich rodině, popřípadě i zdravotnickému personálu.

V období těžké nebo nevyléčitelné nemoci zakouší pacient konečnost svého bytí na zemi. V tomto období nemůžeme odhadnout, jak bude na přítomnost duchovního reagovat. Často se můžeme setkat s větami typu: „*To už umírám, když ke mně posílají kněze?*“ nebo „*Tak zlé, abych dostal poslední pomazání, to se mnou ještě není, na to je ještě dost času.*“ A podobně. Tyto obavy mohou vyvolat úzkostné pocity, stejně jako bezmoc, strach a depresi.

Skutečnost je taková, že duchovní je zde proto, abychom nebyli v této těžké situaci sami. Pokud budeme chtít, poslední pomazání či svátost pomazání nemocných nám jistě poskytne, ale není to jeho prvotní záměr. Je zde, aby nám poskytl útěchu, naději, vlídné slovo, zkrátka mluvil s námi. Obyčejné věci, může se na první pohled zdát. Avšak realita je taková, že mnoho starých lidí zůstává v domovech pro seniory či nemocnicích samo, bez podpory rodiny, která z jakéhokoli důvodu mu oporou být nemůže. Pak je přítomnost duchovního a jeho obyčejné lidské slovo a útěcha velmi vítána.

Hlavním předpokladem duchovního je dle mého názoru láska k lidem, pokora, trpělivost, smíření se svým osudem a svou konečností. Při doprovázení nemocných a umírajících je velmi důležité být smířen se svou smrtelností ať už je doprovázejícím lékař, zdravotní sestra, farář či rodina nebo dobrovolník. Každého člověka v okamžicích blízkého konce života provází bezmocnost nad osudem, to, že nemocnému nedokážeme již nijak pomoci, nedokážeme osud zvrátit. Zde, v tomto okamžiku bychom si měli uvědomit, že umírající již možná nic z toho nepotřebuje, je smířen s nastalou situací, jediné, co právě potřebuje je naše blízkost, přítomnost. Pokud bude nyní chtít, může mu duchovní poskytnout tři svátosti určené pro nemocné – eucharistie, svátost smíření a svátost pomazání nemocných.¹²³

---

¹²³ PERA H., WEINERT B., *Nemocným nablízku*, str. 79

1. Eucharistie – je pokrm na cestu. Svaté přijímání vypovídá o Boží přítomnosti v celém životě. Je také pokrmem na těžké období nemoci. Chléb a víno jsou konkrétní potravinou, kterou může trpící a vystrašený člověk ochutnat a které mohou utišit jeho hlad a žízeň. Svaté přijímání pomáhá vytrvat i v případě, že strach a osamocenost by mohly zvítězit. Je to pokrm pro těžké chvíle. To platí především pro lidi, jež jsou na pokraji smrti. Svaté přijímání jako potrava na cestu je Božím darem, který nás převádí přes hranici smrti. Tato Boží blízkost a její znamení mohou nemocnému pomoci k přijetí sama sebe, přijetí své nemoci, nejistý konec a smrt stejně jako Boží příslib nového životního období.¹²⁴
2. Svátost smíření – způsobuje zásadní obrat, nemocný objevuje sám sebe, dostává se mu duchovního povzbuzení, uvolní se spoutané síly. Odpuštění ho může posílit, může se zcela otevřít Bohu. V období nemoci může člověk hodnotit svůj vlastní život, může však být rozzlobený na nespravedlnost osudu, může mít pocit, že je za něco trestán. Objevují se také pocity viny. Odpuštění je důležité, stejně tak, jako aby člověk přijal odpuštění Boha a přiblížil se tak k němu i ke svému vzoru Ježíši Kristu.¹²⁵
3. Svátost pomazání nemocných – vychází z listu apoštola Jakuba, kde jsou uvedeny i pokyny jak se má provádět: „*Je někdo z vás nemocen? Ať zavolá starší církve, ti ať se nad ním modlí a potírají ho olejem ve jménu Páně. Modlitba víry zachrání nemocného, Pán jej pozdvihne, a dopustil-li se hříchů, bude mu odpuštěno. (Jak 5,14-15)*“¹²⁶ Je-li člověk svou nemocí spoután, bude tuto nemoc chápat jako hrozbu, ne jako pomazání, ale jako zasvěcení smrti. Při správném udílení svátosti by tedy nemělo chybět dobré vysvětlení a nemocný by měl být někým doprovázen. Lidskému životu nejvíce škodí strach a pocit viny. Překážejí mu v získání nového pohledu a nadhledu nad sebou samým. Udílení svátosti pomazání nemocných má své zásady:
  - Mrtví nemohou svátost přijímat. I přesto však má duchovní povinnost k pozůstalým a nemocničnímu personálu. Modlitbou za zemřelého společně s rodinou usnadní rodině čelit smrti a přijmout ztrátu.

---

¹²⁴ PERA H., WEINERT B., *Nemocným nablízku*, str. 83

¹²⁵ PERA H., WEINERT B., *Nemocným nablízku*, str. 82

¹²⁶ PERA H., WEINERT B., *Nemocným nablízku*, str. 79

- Udílení svátosti pomazání nemocných by mělo být součástí doprovázení nemocného či umírajícího. Díky ní muže snadněji přijmout sám sebe.
- Svátost se doporučuje udílet ve skupinkách například jako součást mše svaté, aby se předešlo „zvěstování smrti.“¹²⁷

Svátost pomazání nemocných není zvěstováním blízké smrti, stejně jako není zárukou, že člověk přejde přímo do nebe. Je důležité nenazývat ji posledním pomazáním. Měla by mít pevné místo v životě každého člověka, během jeho nemoci, kterou mu pomůže překonat.¹²⁸

Podle knihy Poslední úsek cesty je pastýřská péče „*pomocí lidem k dosažení pokoje, který převyšuje všeliký rozum lidský*“.¹²⁹

Je také charakterizována jako „*určitý druh přístupu člověka k člověku, který pramení z evangelia a je jím inspirován. Projevuje se osobním příkladem, přejným postojem, radou, povzbuzením, potěšením odpuštěním a věcnou pomocí*“.¹³⁰

„*Cílem tohoto přístupu a postupu je žití a umírání v tom vztahu spásy, který nám byl dán v Ježíši Kristu*“.¹³¹

Duchovní neboli pastýřskou péči můžeme rozdělit na péči o:

- lidi zdravé
- lidi nemocné

Duchovní péče, která pečuje o lidi nemocné, se může dále rozdělovat na:

- péči o lidi nemocné tělesně a nemocné psychicky
- lehce nemocné a vážně nemocné
- péči o umírající

---

¹²⁷ PERA H., WEINERT B., *Nemocným nablízku*, str. 80

¹²⁸ PERA H., WEINERT B., *Nemocným nablízku*, str. 81

¹²⁹ KŘIVOHLAVÝ.J, KACZMARCZYK S., *Poslední úsek cesty*, str. 49

¹³⁰ KŘIVOHLAVÝ.J, KACZMARCZYK S., *Poslední úsek cesty*, str. 49

¹³¹ KŘIVOHLAVÝ.J, KACZMARCZYK S., *Poslední úsek cesty*, str. 49

V případě péče o lehce nemocné nebo neumírající pacienty jde především o posilování pacientů v boji s nemocí, s bolestí a posilování snahy zvládnout toto období a zvítězit nad nemocí.

V případě péče o umírající pacienty jde hlavně o pomoc přijmout tuto nevyhnutelnou skutečnost a vyrovnat se s ní. Pokud možno ji akceptovat a smířit se s tím, co přichází.

Dle knihy *Poslední úsek cesty* je možno tuto fázi péči o umírající rozdělit do tří podskupin:

1. Premortální péče – péče o pacienty před úmrtím (moribundní pacient)
2. Perimortální péče – péče o pacienty při vlastním umírání (moriendní pacienti)
3. Postmortální péče – péče o zesnulé, to, co se vykonává po úmrtí pacienta, péče o pozůstalé a truchlící.¹³²

V knize *Poslední úsek cesty* je také názorně popsána konkrétní podoba duchovní péče o umírající, dovolím si ji zde citovat:

1. *„Uspořádání všech časných záležitostí*
2. *Smířit se se všemi lidmi*
3. *Pomoc v usnesení strachu ze smrti s pohledem upřeným na Pána Ježíše Krista*
4. *Přijetí svátosti svaté večeře Páně (eucharistie) k posílení víry*
5. *Pevné přidržení se autority svátosti svaté večeře Páně (eucharistie)*
6. *Neotřesený, pevný postoj tváří v tvář hrozivým obrazům smrti*
7. *Pevný postoj tváří v tvář hrozivým obrazům hříchu*
8. *Pevný, neotřesený postoj tváří v tvář hrozivým obrazům pekla*
- 9.-12. *Zvládnutí hrozícího násilí zlých mocností tím, že se pohled upře na Pána Ježíše Krista a jeho dílo spásy*
13. *Připomenutí si biblických textů zaslíbení a naděje*
14. *Připomenutí si Božího jednání a útěchy ze svátostí*

---

¹³²

KŘIVOHLAVÝ.J, KACZMARCZYK S., *Poslední úsek cesty*, str. 51

15. *Ubránění se pochybám*

16. *Ubránění se pověřám a víře v jejich moc*

17. *Uvědomění si toho, co nás spojuje svátostmi se vším křesťanstvem*

18. *Prosba o víru „Věřím Pane, pomoz mé nedůvěře.“*

19. *Uvědomění si toho, že Pán Bůh vše činí nové a proto i má smrt může být zvládnuta.*¹³³

Jsou zde také popsány zásady vedení duchovního rozhovoru s umírajícím:

1. Citová účast hovořícího – jsou kladeny především nároky na emoční schopnosti, na naši citovou účast. Je pravděpodobné, že na tyto požadavky jsou kladeny větší nároky a je jim přikládána větší důležitost než na odborné znalosti. Umírající si v první řadě všimá našeho chování, více než našich znalostí. Vyčte vše z našeho postoje, přístupu k němu, z pohledu našich očí, z výrazu obličeje. Usoudí podle toho, zda jsme schopni situaci zvládnout, zda nás nebude příliš ovlivňovat bezmoc, strach.
2. Ochota jít s pacientem kus cesty, neznámé, opravdovost – umírání je pro každého člověka situace, do které se nikdy předtím nedostal, zažívá ji poprvé v životě. Pro něho i pro doprovázejícího je to neznámá situace. Klade otázky, které ho trápí. Umírající dokáže poznat, zda to doprovázející myslí vážně a je ochoten jít s ním až na konec. Pokud umírající vycítí, že doprovázející není opravdový, zaniká vztah, který se oba snaží vybudovat.
3. Pravdivost – opravdovost a hodnověrnost vztahu. Kdo chce pomáhat ostatním, musí být opravdový, jinak tento vztah nebude fungovat. Pravdu můžeme sdělovat několika způsoby – netečně, chladně, nezúčastněně. To jsou negativní způsoby. Mezi ty „správné“, kladné způsoby patří sdělení s plným porozuměním, s láskou.
4. Autenticita – po určité době můžeme v jednání s lidmi získat určitou zběhlost, rutinu. Ta má své kladné, ale i záporné stránky. Pomáhá například vnést o rozhovoru určitý řád, ale také do něho vnáší neosobnost. Proto je třeba i navzdory této rutině vnést do každého hovoru opravdovost, pravost.

133

KŘIVOHLAVÝ.J, KACZMARCZYK S., *Poslední úsek cesty*, str. 52

5. Tolerance – každý pacient je jedinečný a proto je potřeba ho takového brát a přijímat ho takového, jaký je. V knize Poslední úsek cesty je psáno: „*Umírajícího člověka neopravovat, nepeskovat, nemoralizovat, nevnucovat mu naše vlastní pojetí a představy, nýbrž přijímat, akceptovat jeho projevy takové, jaké jsou. Snášet je, dovolovat umírajícímu větší míru svobody nežli zdravým lidem.*“¹³⁴

Dělení pacientů, pro které je duchovní péče určena, by mohlo svádět k myšlence, že je duchovní péče určena pouze nemocným nebo umírajícím lidem. Opak je však pravdou, duchovní péče je určena všem lidem bez rozdílu vyznání, pohlaví, zdraví nebo nemoci.

Body, které popisují konkrétní podobu duchovní péče o umírající, pomohou umírajícímu uspořádat si své záležitosti, smířit se se smrtí, vyrovnat se s faktem, že umírá a pomůže mu cítit se jistý v tom, že není osamocen.

Zásady vedení rozhovoru s umírajícím popisují, jak by měl s umírajícím mluvit nejen duchovní, ale i zdravotnický personál. Tyto zásady však můžeme (a měli bychom) aplikovat i na běžnou mezilidskou komunikaci. U umírajících pacientů jsou však tyto zásady o to naléhavější, že umírající je velmi citlivý na sebemenší náznaky nejistoty, strachu, úzkosti. Domnívám se však, že i když si příbuzný nebude jistý, zda zvládne rozhovor s umírajícím a svěří se mu se svými obavami, bude to pro umírajícího příjemnější, než se pokoušet nezávazně konverzovat o nepodstatných věcech, když oba dva účastníci hovoru by chtěli tomu druhému jistě říci spoustu věcí dřív, než bude pozdě.

Duchovní péče má však dle mého názoru nejdůležitější význam v tom, že se umírající pacient necítí osamocen a má s kým hovořit. Mnohdy umírající nemá žádnou rodinu ani nikoho, kdo by mohl poslední chvíle strávit s ním. Pak je duchovní péče velmi vítanou a uklidňující metodou, jak pomoci umírajícímu zvládnout úzkost a strach ze smrti.

V následující kapitole se budu věnovat spiritualitě, která pomáhá a usnadňuje pacientům zvládat nevyléčitelnou nemoc a vypořádání se s koncem života.

---

¹³⁴

KŘIVOHLAVÝ.J, KACZMARCZYK S., *Poslední úsek cesty*, str. 65

7.1 Spiritualita

Na sklonku života každý člověk hodnotí a rekapituluje svůj život. V tom mu může pomoci spiritualita. I přesto, že není lehké tento pojem uchopit, je významný, především v péči o umírající a zaslouží si mít své místo v kapitole o duchovní péči.

Není jednoduché přesně vymezit pojem spiritualita. Spiritualita je abstraktní pojem a každý si pod ním představuje něco jiného. Proto zde cituji několik definic.

Ve zdravotní péči je spiritualita ztotožňována se zkušeností hluboce uloženého pocitu významu a smyslu života, spolu s pocitem sounáležitosti. Zahrnuje přijetí, začlenění a celistvost. Podle jedné definice se spirituální rozměr snaží být v harmonii s univerzem, usiluje o odpovědi ohledně nekonečna a přichází do popředí v obdobích emocionálního stresu, fyzických a psychických nemocí, ztrát, truchlení a smrti. Tato touha po celistvosti není intelektuální dovedností. U lidí, kteří nejsou schopni učení se a vzdělávání se totiž nevyskytuje v o nic menší míře než u ostatních; je zkrátka podstatou toho, co znamená být člověkem. Ze spirituální perspektivy můžeme rozlišovat mezi léčbou nebo úlevou od určitých příznaků a léčbou osoby jako celku. Život je ustavičná cesta objevování a vývoje, během níž dosáhneme zralosti často skrze nepřízeň osudu. Úleva od utrpení zůstává primárním účelem zdravotní péče, ale v žádném případě nevystihuje celou její podstatu.¹³⁵

Dle WHO (World Health Organization): „*Spirituální aspekty péče o pacienty jsou takové stránky lidského života, které se nějakým způsobem vztahují k zážitkům, přesahujícím smyslový fenomén. Nejsou stejné jako náboženské prožitky, ačkoli pro mnoho lidí je náboženství vyjádřením jejich spirituality. Na spirituální rozměr lidského života můžeme nahlížet jako na něco, co propojuje fyzické, psychologické a sociální složky života jedince. Často se spiritualita chápe jako zabývání se smyslem a účelem života a pro lidi na sklonku*

---

¹³⁵ KALVÍNSKÁ E. *Spirituální péče v nemocnici z pohledu lékaře*, str. 12, článek „Spirituality and mental health“ (Leaflet for RCPsych (Help is at Hand) Draft: 22.11.05).

*života je běžně spojována s potřebou odpuštění, usmíření a potvrzením jejich hodnoty a užitečnosti.*¹³⁶

Pavel Říčan v knize *Psychologie náboženství a spirituality* cituje Jana Hellera: *V náboženství jde o vztah člověka (at teoretický, v učení nebo praktický – v etice a kultu) k tomu co má vůči němu roli boha. Přitom bohem je pro člověka to, co je pro něj nejvyšší normou a hodnotou, čemu nejvíce důvěřuje, čemu se cítí zavázán. V tomto smyslu má každý člověk své náboženství.*¹³⁷

Tato kapitola pojednává o spiritualitě, která má význam především v uvědomění si smyslu života. Toto uvědomění nastává velmi často právě na konci života, a proto jsem tuto kapitolu zahrnula do své diplomové práce. Jako přirozené pokračování duchovní péče a spirituality vnímám eschatologii, nauku o posledních věcech člověka. Té je proto věnována následující kapitola.

---

¹³⁶ KALVÍNSKÁ E. *Spirituální péče v nemocnici z pohledu lékaře*, str. 13

¹³⁷ ŘÍČAN P. *Psychologie náboženství a spirituality*, str. 34

7.2 Eschatologie

Jak jsem již zmínila v předchozích kapitolách, duchovní péče má v procesu umírání nezastupitelnou úlohu. Pomáhá člověku smířit se s konečností svého života a se smrtí samotnou. Umírající člověk však mnohdy potřebuje cítit naději, kterou mu eschatologie může poskytnout. Eschatologií se proto budu zabývat v této kapitole, kde popíšu eschatologii obecně, eschatologii jednotlivce a uvedu několik definic a citací.

„Moderní člověk nepocituje žádnou bázeň před Bohem, ale přece jen pocituje strach před jakýmsi X, nemá žádné eschatologické vědomí, ale přece jen má jakési eschatologické podvědomí, na něž může křesťanská eschatologie navázat. V profánní eschatologii má takřikajíc „anténu“, kterou může křesťanskou eschatologii přijímat.“¹³⁸

Z toho vyplývá, že i když člověk nemá žádné konkrétní vědomosti o tom, co přijde po smrti, má z ní z neznámého důvodu strach (eschatologické podvědomí). Možná má právě strach proto, že neví, co bude následovat, zda bude souzen, zda přijde do pekla či do nebe, nebo zda už nebude vůbec nic. Ze všech stran se na moderního člověka valí informace o náboženských směrech, alternativních náboženských skupinách, názory odpůrců náboženství, názory ateistů. Člověk bez svého vlastního názoru či příslušnosti k nějaké z náboženských skupin je z toho zmatený a neví, co je pravdivé a co ne. Neví to nikdo z nás a možná právě proto je náš strach ze smrti stále přítomný, i když někteří lidé jsou uchlácholeni vírou v něco dalšího, co po smrti přijde.

Vztah ke smrti je v dnešní společnosti rozporuplný. Jak praví Ratzinger, *„na jedné straně se smrt tabuizuje jako něco nevhodného, co má být pokud možno ukryto, vytlačeno z vědomí, naproti tomu existuje na straně druhé publicita smrti, která přesně odpovídá zrušení hranice studu ve všech ostatních oblastech života.“¹³⁹* Dále se v publikace Eschatologie-smrt a věčný život zabývá úvahou nad smrtí ve městě. Tvrdí, že měšťácký svět smrt skrývá, stejně jako bývá smrt zahalována v nemocnicích. Naproti tomu v médiích smrt

---

¹³⁸ PÖHLMANN, H. G. *Kompéndium evangelické dogmatiky*, str. 400

¹³⁹ RATZINGER, J. *Eschatologie-smrt a věčný život*, str. 45

figuruje smrt jako prostředek k zahnání nudy z existence a stává se doslova „dráždidlem na nervy“. Zároveň má tato banalizace smrti v mediích odvrátit nepohodlné otázky. Ratzinger říká, že „smrt má být tak věčná, tak obyčejná, tak veřejná, že už v ní nezůstane nic metafyzického.“¹⁴⁰

Ztotožňuji se s názorem Ratzingera, že toto chování má nedozírné následky ve vztahu člověka k sobě samému. Lidé jsou zmatení z přítomnosti smrti, pokud udeří blízko v jejich okruhu rodiny či přátel. Neví, jak se mají chovat, co říkat, jak dát najevo emoce.

Ratzinger zde vyslovuje i názor, že „*dehumanizace smrti má nutně za následek dehumanizaci života. Když se nemoc a smrt zredukuje na to, co je technicky zvládnutelné, zredukuje se tím i člověk. Kde je příliš nebezpečné brát smrt lidsky, tam je potom příliš nebezpečné i vůbec být člověkem.*“¹⁴¹

Domnívám se, že Ratzinger tímto přesně vystihl hlavní problém dnešní doby. Moderní společnost je tolik orientovaná na výkon, že se již neohlíží na základní potřeby, principy a hodnoty člověka. Člověk se tak stává méně lidský, přibližuje se svým chováním spíše stroji, který jen pracuje a podává obdivuhodný výkon, ale bez jakýchkoliv emocí a citů. Neví proto, jak se má zachovat v těžké životní situaci, jako je úmrtí milovaného člověka. Později lituje, že mu ještě neřekl spoustu věcí, neprožil s ním víc času, neřekl mu, že ho má rád.

Eschatologií rozumíme systematickou reflexi obsahu křesťanské naděje. Z řeckého překladu slova *eschata*, což znamená konce nebo výsledky, se pro eschatologii ujal výraz učení „o posledních věcech“. Tyto poslední věci byly označovány jako smrt, soud, nebe, peklo, předpeklí, očištec, konec světa.

V křesťanské víře to především znamená příslib Božího Království a to jak pro jednotlivce, tak pro celá společenství.¹⁴²

Oproti tomu člověk samotný je rozporuplná-fatální bytost: „*Duch, plamen božského, byl vypovězen do vězení těla. Cesta moudrého spočívá tedy v tom, že zachází s tělem jako*

---

¹⁴⁰ RATZINGER, J. *Eschatologie-smrt a věčný život*, str. 46

¹⁴¹ RATZINGER, J. *Eschatologie-smrt a věčný život*, str. 46

¹⁴² FIORENZA, F. S. a GALVIN, P. *Systematická teologie III.*, str. 165

s hrobem ducha, a tímto nepřátelstvím k tělu se připravuje na nesmrtelnost. Smrt by byla potom velkým okamžikem, ve kterém se otvírají brány vězení a zajatá duše se dostává na svobodu, do nesmrtelnosti, jak jí přísluší. Smrt je tedy pravým přítelem člověka, který ho osvobozuje z nepřírozené vazby na materii.“¹⁴³

V Novém Zákoně můžeme narazit na pojmy věčnost a eschaton. Věčnost si představujeme jako něco nekonečného, nemajícího hranice, snad zastavení času. Podle křesťanské víry budeme po smrti žít na věčnost, pokud budeme žít v souladu s desaterem. Nebo spíš naše duše bude žít navěky. Pak se nám dostane Boží milosti a my budeme navěky žít v Bohu.

*„Podle NZ je eschaton (nejzazší, konečná realita, poslední věci) teď tady i blízko tam zároveň“ ... „Věčnost neruší čas, nýbrž vstupuje do času...Eschaton není konec, nýbrž dovršení světa...“*¹⁴⁴ Může být tedy eschaton považován za onu věčnost? Věčnost je přece také teď tady i blízko tam zároveň. Je všudypřítomná bez ohledu na čas. A pokud eschaton není konec, ale dovršení světa, jak říká Pöhlman, dal by se eschaton považovat za věčnost. Je to budoucnost i přítomnost zároveň.

Křesťanství věří v Boha živých. Neodvrací se od života. Cílem víry je život, který je darem Boha. Neexistuje pro ni žádný život, který by života nebyl hoden.¹⁴⁵

Někdy bohužel můžeme slyšet odsuzující výroky lidí, pro které nemá život jiných, nebo jejich vlastní, cenu. Dle křesťanské víry je však každý život darem od Boha, je proto velmi cenný a neměl by být sebrán někomu násilně, nebo by se ho nikdo neměl dobrovolně vzdát.

Křesťanská víra také ví, že život není pouze biologicky podmíněn. Zastává názor o existenci ducha, duše, která dává možnost žít bohatší život. Na druhou stranu je také zřejmé, že život nemůže být celistvý bez utrpení. To dává našemu životu jakousi hloubku a velikost.

---

¹⁴³ RATZINGER, J. *Eschatologie-smrt a věčný život*, str. 47

¹⁴⁴ PÖHLMANN, H. G. *Kompendium evangelické dogmatiky*, str. 373

¹⁴⁵ RATZINGER, J. *Eschatologie-smrt a věčný život*, str. 48

Snaha o odstranění utrpení z života lidí pomocí vědy, medicíny, psychologie dle Ratzingera popírá člověka a zavrhuje lásku. „Útěk před utrpením je útěk před životem.“¹⁴⁶

Utrpení můžeme chápat jako nemožnost nadále disponovat vlastním životem. Člověk je ochromený, ať už bolestí fyzickou, psychickou, konfrontací se složitou nebo neřešitelnou životní situací. Musí se mnohdy odevzdat do rukou cizím lidem, ale i přesto je tento stav možno brát jako „odrazový můstek“ a snahu o opětovné nalezení důvěry tím, že ji vloží do rukou jinému člověku. S tím jde ruku v ruce i láska, kterou Ratzinger označuje jako potravu své duše.

V knize Systematická teologie od F. Fiorenzy a J. P. Galvina se můžeme dočíst také o individuální eschatologii.

„Individuální eschatologie se na prvním místě zabývá univerzálním jevem smrti-způsobem, jakým je prožívána a vlivem, který má na utváření života.

V křesťanském myšlení převažuje názor, že smrt prožíváme jako frustraci a strašnou hrozbu kvůli hříchu a velké pohromu.“¹⁴⁷

Smrt můžeme chápat jako ztrátu kontroly nad světem, nad druhými lidmi i nad svým vlastním osudem. Vnímáme ji také jako příchod do neznáma. Dokonalá důvěra snímá hrůzu ze smrti v ideálním životě, pak je smrt pouze konečným aktem odevzdání do přijímací a laskavé Boží prozřetelnosti.

V tomto ideálním životě pak snímá pocit frustrace ze smrti opravdové přátelství a nasazení pro obecné dobro. V takovém případě totiž smrt není selháním a zhroucením všeho, co se během života snažil člověk vybudovat. Smrt je jako konec chápána pouze v případě, když člověk zaměřoval vždy pozornost jen sám na sebe.

Samotná smrt je proto možné považovat za soud člověka a završením všeho, co je ztělesněno egocentrismem a sobectvím, ale na druhou stranu je dovršením všeho, co ztělesňuje lásku a štědrost, neboť je to vyjití ze sebe.

---

¹⁴⁶ RATZINGER, J. *Eschatologie-smrt a věčný život*, str. 64

¹⁴⁷ FIORENZA, F. S. a GALVIN, P. *Systematická teologie III.*, str. 177

Smrt je možné brát jako soudce samého a to nejen na úplném konci života, ale její vliv je vnímán po celý život, protože neustále je zde hrozba smrti a nikdo nezná přesnou hodinu jejího příchodu.

To, že smrt je jistota, avšak nepředvídatelná, vyžaduje pokoru, uznání závislosti a nahodilosti ve všem, co děláme.

V Novém Zákoně se dočteme o mučednické smrti Ježíše Krista, který touto smrtí vykoupil lidstvo z hříchu. Ježíš nebyl osvobozen od fyzické smrti. Smrt člověka pohltí komplexně, beze zbytku. I sám Ježíš Kristus říkal „Já umírám“ a ne pouze „Mé tělo umírá“. S Ježíšem i přesto však přichází pro lidstvo naděje, neboť povstal z mrtvých. Také lidstvo tedy může doufat, že bude s Boží milostí vzkříšeno a opět probuzeno k životu.

Ježíš Kristus však byl osvobozen od nepřekonatelné hrůzy a frustrace ze smrti a jejího ochromujícího účinku na lidskou svobodu v průběhu života. Také byl uchráněn pocitu odsouzení v samotném okamžiku, kdy nastala smrt.¹⁴⁸

Lidský život je formován smrtí už jen tím, že nám dává jistotu konečnosti. Pokud by člověk nebyl limitován koncem života, neměl by potřebu a nebyl by nucen se svým životem udělat cokoli smysluplného-měl by na to nekonečně času. V případě konečnosti života je čas na zemi limitován, i když nikdo z nás přesně neví, kdy nám vyměřený čas vyprší. Tudíž jsme nuceni žít smysluplně a hodnotně, životu je dána jakási naléhavost a konkrétnost, snažíme se, aby po nás na světě zbylo něco, co ponese náš odkaz dál a my tak neupadneme v zapomnění.

Popsáním teoretických pojmů spojených s duchovní péčí se dostávám k praktické stránce duchovní péče a tou je popsání a charakteristika poskytovatelů duchovní péče. Uvedu, kdo může duchovní péči poskytovat a jaká by měla být jeho kvalifikace.

---

¹⁴⁸

FIORENZA, F. S. a GALVIN, P. Systematická teologie III., str. 178

7.3 Poskytovatelé duchovní péče

Tato kapitola pojednává o poskytovatelích duchovní péče, o nemocničních kaplanech, jejich kvalifikaci a náplni jejich práce. Nemocniční kaplani jsou velmi důležitou součástí zdravotnického týmu a měli by mít pevnější a stabilnější místo v procesu péče o nemocné a umírající pacienty a jejich rodiny.

V dnešní době, kdy lidé umírají na jiné nemoci než dříve, doba umírání se prodloužila. Jen velmi málo lidí umírá doma, obklopeno svými blízkými. Většinou jsou umírající odvázeni do nemocnic, překládáni do domovů pro seniory, léčeben dlouhodobě nemocných či hospiců.

V takových situacích pak člověk zůstává sám.

Přitom to, co nejvíce potřebuje je lidská přítomnost, někdo, kdo ho bude doprovázet. Doprovázení znamená, že doprovázející bude u něho, pomůže mu, když jeho tělo vypoví službu, poskytne mu útěchu, podpoříme ho, budeme mu naslouchat, zkrátka nenecháme ho samotného. Znamená to, že nemocný nemusí tento těžký úsek cesty procházet sám, nebude stísněn, nebude odkázán sám na sebe. Doprovázející dá nemocnému najevo, že se ho jeho problémy osobně týkají, že mu chce být na blízku. Bude upřímný, měl by umět odhadnout, na kolik se může k nemocnému přiblížit a nakolik má zachovat odstup, měl by být trpělivý.

Jak jsem již říkala, ten, kdo doprovází, by měl být smířen s tím, že umírání patří k životu a to i k jeho vlastnímu. Měl by být připraven na to, že ho tato událost změní, že se setká s věcmi, které nečekal, měl by být členem nějakého společenství, kde může o svých pocitech následně mluvit a sdílet je.¹⁴⁹

Umírající člověk touží po slovním i mimoslovním kontaktu, očekává, že mu doprovázející bude věrný, upřímný a poctivý a že ho neopustí. Také si přeje, aby s ním sdílel jeho strach, přeje si blízkost druhého člověka, aby měl záruku, že nezůstane osamělý.¹⁵⁰

---

¹⁴⁹ PERA H., WEINERT B., *Nemocným nablízku*, str. 133

¹⁵⁰ PERA H., WEINERT B., *Nemocným nablízku*, str. 133

Duchovní péče by však neměla být chápána jako služby poskytované pouze věřícím pacientům. Jedná se o službu poskytovanou všem lidem, bez ohledu na vyznání.

Poskytovatelem duchovní péče může být kdokoliv, od nemocničních kaplanů, před organizace až po dobrovolníky. Je poskytována pacientům, jeho rodině i členům zdravotnického personálu.

7.3.1 Nemocniční kaplan

„Nemocniční kaplani jsou specializovaně vzdělání k pomoci pacientům jak bojovat s nemocí. Své služby nabízejí všem pacientům bez rozdílu vyznání. Zachovávají tajemství, jímž jsou vázáni, jsou profesionálně odpovědní své náboženské skupině a jsou citliví k multikulturním a mnohonáboženským skutečnostem. Kaplani rozumí vlivu nemoci na pacienta i na ty, kdo o něho pečují, chápou systém zdravotní péče, respektují pacientovu

*duchovní a náboženskou orientaci.“*¹⁵¹ Toto platí ve světě. U nás je realita bohužel o něco jiná. Duchovní péče ve zdravotnických zařízeních je u nás stále v začátcích, přesto si již získala své místo a kaplani se pomalu stávají důležitou součástí léčebného plánu pacientů.

Kaplan by samozřejmě měl být začleněn do péče o pacienty, i přes to, že jim věnuje „jen“ péči psychickou. Uvozovky jsem uvedla proto, že mnohdy je tato potřeba pacientů opomíjena a špatný psychický stav pacienta velmi ztěžuje, ne-li přímo znemožňuje jeho uzdravení.

Podle Dohody o duchovní péči ve zdravotnictví mezi Českou biskupskou konferencí a Ekumenickou radou církví v České republice, uzavřené v roce 2006 je nemocničním kaplanem osoba, která *„poskytuje duchovní péči pacientům, personálu a návštěvníkům, řídí práci dobrovolníků v oblasti duchovní péče a zajišťuje kontakt s duchovními ostatních církví podle přání pacienta.“*¹⁵² Dobrovolníkem se dle Dohody myslí osoba, která se podílí na spirituální péči o nemocné ve svém volném čase a koná tak pod vedením nemocničního kaplana.¹⁵³

---

¹⁵¹ ČERMÁKOVÁ, M, *Modely duchovní péče ve zdravotnických zařízeních a vzdělávací modely v zahraničí*. Str. 5

¹⁵² <http://www.ekumenickarada.cz/wpimages/other/dohoda1.pdf>

¹⁵³ <http://www.ekumenickarada.cz/wpimages/other/dohoda1.pdf>

Kvalifikace nemocničního kaplana:

1. *Pověření vlastní církví*
2. *Ukončené magisterské teologické vzdělání*
3. *Minimálně tři roky působení v obecné pastorační péči*
4. *Specializovaný kurz nemocničního kaplanství nebo odpovídající vzdělání zahrnující:*
  - a) *znalosti obecných zásad a základů organizace pastorační péče v katolické církvi a v jednotlivých členských církvích ERC (včetně přesného názvosloví);*
  - b) *základní znalosti o církvích a náboženských společnostech registrovaných v ČR, světových náboženstvích, nových náboženských hnutích a sektách působících v ČR;*
  - c) *znalosti bioetiky, zejména lékařské a zdravotnické etiky;*
  - d) *znalosti organizace zdravotnictví a nemocnice;*
  - e) *znalosti právního minima v oblastech sociální péče a zdravotnictví;*
  - f) *kurs komunikace, zejména v obtížných situacích;*
  - g) *minimálně jednoměsíční praxi, nejlépe však tříměsíční.* ¹⁵⁴

Pokud kaplan přichází za pacientem, měl by být alespoň okrajově seznámen s jeho zdravotním stavem. Zákon sice neumožňuje, aby lékař informoval někoho jiného o zdravotním stavu pacienta, bylo by však namístě duchovního informovat alespoň o tom, zda se jedná o psychiatrického pacienta, onkologického pacienta, umírajícího pacienta a podobně.

To duchovnímu usnadní práci a bude se moci zaměřit na konkrétní problémy, s nimiž se může nemocný v dané situaci potýkat.

Náplň práce nemocničního kaplana:

- Poskytování duchovní péče rodinám i zdravotnickému personálu v období smutku a ztrátě blízké osoby
- Komunikace s osobami poskytujícími péči
- Pomoc při vyjasnění problému a konfliktů mezi zaměstnanci, pacienty a členy rodiny

---

¹⁵⁴

<http://www.nemocnicnikaplan.cz/clanek/9-Co-je-to-kaplanska-sluzba/index.htm>

- Pomoc při komunikaci týkající se umírání a smrti
- Pomoc a podpora při rozhodování se
- Vyhledávání a pomoc pacientům, jejichž náboženské konflikty by mohly ztížit jejich zdravotní stav nebo proces uzdravování se
- Podpora zaměstnanců v osobní krizi nebo stresu
- Čtení duchovních textů, modlitby, požehnání, svátosti (svátosti udělují jen kněží nebo vysvěcení jáhni)
- Pacientům, členům rodiny a zaměstnancům objasňuje kaplan důležité etické otázky
- Konzultace etických problémů a obav s pacienty a zdravotními pracovníky
- Vytváření prezentací o otázkách týkajících se duchovní péče, vzdělávání zaměstnanců, studentů, pořádání doškolovacích kurzů
- Nemocniční kaplan je profesionál, u něhož mohou pacienti, členové rodiny i zaměstnanci hledat emocionální a duchovní podporu, poučení a radu¹⁵⁵

Nyní, když jsem popsala samotné nemocniční kaplany, kteří mají v duchovní péči hlavní roli, popíši také další osoby, které se mohou na duchovní péči o nemocné podílet a to ve formě doprovázení. Doprovázení a doprovázející proto budou hlavním námětem následující kapitoly.

---

¹⁵⁵

<http://www.nemocnicnikaplan.cz/clanek/10-Nemocnicni-kaplan-v-prostredi-nemocnice/index.htm>

7.4 Doprovázení a doprovázející

Doprovázení jsem již naznačila a popsala v předchozí kapitole, přesto se na něj zaměřím znovu o něco důkladněji. Je to velmi důležitou součástí posledního období v životě člověka. Jelikož se toto téma týká především umírajících pacientů, popíši v této kapitole právě je. Tématu umírání a smrti jsem se již věnovala ve své bakalářské práci, proto nebudu zabíhat do detailů, jen nastíním.

Umírání patří odjakživa k životu člověka. Je jeho nedílnou součástí, smrt je také jediná jistota, kterou v životě máme. Jistota smrti také podtrhuje podstatu života, dává mu smysl.

V dřívějších dobách byla smrt běžnou součástí života lidí. Lidé umírali doma, v horším případě na ulici, v každém případě smrt byla viditelná. Lidé věděli, co mají dělat, když nastala poslední hodinka nemocného. Nebyli nervózní, každý věděl, co se od něho očekává, stejně jako sám umírající věděl, co se od něho očekává.¹⁵⁶

V pozdější době docházelo k tabulaci smrti. Umírající byli odsouváni za bílé pleny, umírali osamoceně, bez rodinných příslušníků. Mělo se za to, že umírající potřebuje mít klid a být v této těžké chvíli sám.

V dnešní době je situace taková, že nemocní mají na výběr. Pokud jim to rodinná situace umožní, zůstávají doma s rodinou, ve svém prostředí. Pokud ne, je rodině umožněno trávit s umírajícím tolik času, kolik chtějí v zařízeních, jako jsou hospice, domovy pro seniory, nemocniční oddělení.

Zde se naskytá prostor pro doprovázejícího. Tím může být kdokoli, kdo si „troufne“ být s umírajícím po celou dobu až do okamžiku jeho konce. Je s ním, neopustí ho, naváže s ním vztah (v případě, že se jedná například o dobrovolníka z církve), mluví s ním, sdílí s ním jeho obavy. Zkrátka je tu pro něho ať se děje cokoliv.

„Křesťanské duchovní doprovázení je pomoc, kterou poskytuje jeden křesťan druhému, aby mu umožnil vnímat osobní Boží sdělování jemu určené, odpovídat tomuto Bohu,

---

¹⁵⁶

PEKÁRKOVÁ B., *Duchovní péče ve zdravotnickém zařízení*, Bakalářská práce, str. 16

dávajícímu se osobně poznat, růst v důvěrnosti s ním a plně prožívat důsledky tohoto vztahu.“

157

Péči o umírajícího pacienta můžeme rozdělit na péči zdravotní (lékařskou, ošetrovatelskou) a na péči duchovní, pastorální. Duchovní péči jsem již popsala na začátku této kapitoly, nyní proto popíši péči zdravotní.

7.4.1 Zdravotní péče

Je zajišťována lékaři, zdravotními sestrami, ošetrovatelkami, sociálními pracovníky. Péče o umírajícího pacienta je dle V. Pacovského v knize *Poslední úsek cesty ošetrovatelsky nejnáročnější*.¹⁵⁸ To vyplývá i z mnohých zkušeností zdravotních sester a lékařů. Je nutné být v této oblasti alespoň trochu vzdělán, aby nedocházelo k hrubým chybám a vyvolání předčasného poplachu, stejně jako naopak zanedbání poslední šance nějakým způsobem pomoci umírajícímu pacientovi.

Některé znaky blížícího se konce života mohou být mimo jiné i:

- Zakalující se vědomí, náhlé zlepšení nálady až euforie
- Unavený výraz obličeje
- Nepravidelnost dýchání
- Klesající krevní tlak
- Změna frekvence a nepravidelnost tepové frekvence
- Ochlazování okrajových částí těla – končetiny
- Zhoršení mimických výrazů
- Halucinace, vyvolávající zděšení lidí kolem umírajícího

---

¹⁵⁷ BARRY W.A., CONNOLLY W., *Praxe duchovního doprovázení*, str. 20

¹⁵⁸ KŘIVOHLAVÝ.J, KACZMARCZYK S., *Poslední úsek cesty*, str.17

Mění se také vzhled pacienta:

- Zapadlé oči
- Bledá kůže s lepkavým, studeným potem
- Chladný nos a uši
- Změněný dech
- Špatně hmatný puls
- Porušení vědomí
- Inkontinence¹⁵⁹

Pro zdravotní sestry je důležité následující. Musí pečovat o hygienu pacienta, o jeho osobní pohodlí (naklepávání polštářů, aby se umírajícímu dobře a pohodlně leželo), o vyprazdňování, vlhčit jeho rty (rty bývají v posledních chvílích pacienta suché a rozpraskané, což může být velice nepříjemné), otírat studený pot, postarat se o jeho bezpečí. Velmi důležitá je také prevence dekubitů neboli proleženin. Jedná se o velmi bolestivé projevy dlouhodobého tlaku na některé místo našeho těla při dlouhém ležení. Nejčastěji se vyskytují v bederní oblasti, na patách, loktech. Předcházení vzniku spočívá v polohování pacienta, pečlivé stlání postele, a pokud je to možné pohyb pacienta mimo lůžko.

Dále by si zdravotní sestry měly dát pozor na vyjadřování před pacientem, neříkat nic, co by se ho mohlo dotknout, co by mu mohlo ublížit. I když pacient vypadá v bezvědomí nebo duchem nepřítomen, nevíme, zda nás neslyší. Může nás velmi dobře vnímat a nevhodná poznámka by mu velmi ublížila, obzvláště v této těžké situaci. Jako další důležitý krok ošetrovatelské péče vidím samotu, neboli nenechávat pacienta o samotě. Jednak by si mohl ublížit, například pádem z postele, jednak je pravděpodobné, že pokud u něho není rodina, bude chtít ještě někomu něco sdělit, a tím někým může být, a nejčastěji také je, právě zdravotní sestra.¹⁶⁰

Ze závěru této kapitoly vyplývá, že umírající pacienti mají své potřeby, které bychom měli uspokojovat. V následující kapitole se proto potřebám umírajících budu věnovat.

---

¹⁵⁹ KŘIVOHLAVÝ.J, KACZMARCZYK S., *Poslední úsek cesty*, str. 18

¹⁶⁰ KŘIVOHLAVÝ.J, KACZMARCZYK S., *Poslední úsek cesty*, str. 20

7.4.1.1 Potřeby pacientů

Jak jsem psala ve své bakalářské práci (Význam duchovní péče se zaměřením na zdravotnická zařízení), každý člověk má mimo potřeb fyzických, psychických a sociálních také potřeby duchovní. Ty můžeme rozdělovat na:

1. Potřeby související s vědomím sama sebe – potřeba životních cílů, naděje, smysl života, potřeba vyrovnat se s vlastní konečností, potřeba připravit se na smrt, potřeba odpuštění
2. Potřeby, které souvisejí s ostatními lidmi – potřeba být respektovaný, uznávaný, potřeba odpustit ostatním
3. Potřeby, které souvisí s absolutnem – potřeba božího odpuštění, víra v boží lásku, jistota, potřeba víry v Boha, vyšší moc.¹⁶¹

Marie Svatošová, zakladatelka hospicové péče u nás, o duchovních potřebách říká, že až donedávna byly více méně tabu. *„Není proto divu, že se stále ještě mnoho lidí, včetně zdravotníků domnívá, že jde o jakési uspokojování potřeb věřících. Ne, že by věřící své duchovní potřeby neměl. Má je, ale ví, co má dělat a obvykle se podle toho dovede zařídit. Horší je to s lidmi, kteří z víry nežijí. Právě v průběhu vážné nemoci se začínají zabývat životně důležitými otázkami po smyslu života - vlastního života. Každý člověk v takové situaci potřebuje vědět, že mu bylo odpuštěno a má potřebu i sám odpouštět. Každý člověk potřebuje vědět, že jeho život měl a až do poslední chvíle má smysl. Nenaplněnost této potřeby smysluplnosti se rovná skutečnému stavu duchovní nouze. Člověk tím trpí a to tak, že si někdy i zoufá. Je potřeba mu ukázat, že v každé situaci se dá žít smysluplně.“*¹⁶²

Jelikož jsem se zmínila o potřebách člověka, stručně je zde vyjmenuji. Mezi velmi známé teorie potřeb patří Maslowova pyramida potřeb, rozdělující potřeby do osmi skupin. První tři skupiny, vyskytující se v pyramidě úplně dole jsou potřeby nižší neboli potřeby deficitu. Ostatní skupiny jsou potřeby vyšší – potřeby bytí.

---

¹⁶¹ časopis Florence 3/2011

¹⁶² SVATOŠOVÁ M. *Víme si rady s duchovními potřebami nemocných?*, str 23, 24

1. Potřeby fyziologické – voda, vzduch, potrava, spánek, teplo, sexuální potřeby, homeostaze, vylučování
2. Potřeby bezpečí a jistoty – zdraví, rodina, klid, stabilita, ochrana, úkryt, materiální a finanční zabezpečení
3. Potřeba sounáležitosti – přátelství, láska, potřeba být zapojen a někam patřit
4. Potřeba úcty – sebeúcta, úspěch, respekt, zodpovědnost, nezávislost, prestiž
5. Potřeba poznání – potřeba rozumět, znát, dozvídat se nové věci
6. Potřeba estetiky – potřeba harmonie a krásy
7. Potřeba seberealizace – rozvíjení svých schopností a dovedností, smysluplnost svých cílů
8. Potřeba transcendence – potřeby spirituální¹⁶³

Dále můžeme potřeby dělit na potřeby biologické, psychické, sociální a duchovní.

1. Biologické potřeby – výživa, dýchání, vyprazdňování, spánek a odpočinek, bezpečí, aktivita, pohyb, ochrana před bolestí.
2. Psychické potřeby – sebeúcta, láska, respekt, jistota,
3. Sociální potřeby – přátelství, komunikace, emoční kontakt,
4. Duchovní potřeby – smysl života a smrti, utrpení, vztah k Bohu, náboženské tradice, náboženská svoboda, praktikování náboženských zvyklostí, přijímání svátostí.¹⁶⁴

Mimo potřeb biologických, psychických, sociálních a duchovních se u umírajícího pacienta mohou střídat různé emoce. Emoce umírajících budou proto další kapitolou.

---

¹⁶³ TOMAGOVÁ, M., BÓRIKOVÁ, I. A kol. *Potreby v ošetrovatelstve*.

¹⁶⁴ TOMAGOVÁ, M., BÓRIKOVÁ, I. A kol. *Potreby v ošetrovatelstve*.

7.4.1.2 Emoce umírajících

V tomto okamžiku života se mohou emoce velmi rychle měnit a to nejen u umírajícího, ale i u doprovázejících. Zmínila bych zde jev emocionální indukce, jak je popsán v knize *Poslední úsek cesty*: „*Strach z jednoho indikuje v druhém též strach, ale i naděje jednoho indikuje (navazuje) naději v druhém.*“¹⁶⁵

Mezi negativní emoce patří nejčastěji obavy, úzkost, strach. Úzkostí rozumíme neurčitý pocit obav, nevíme z čeho konkrétně. V tomto případě jde o obavy z vlastní existence. Dalším jevem, který je zde popsán je ontologické ohrožení – obavy o vlastní existenci.¹⁶⁶

Také se můžeme setkat se zcela přirozeným strachem ze smrti. Ten je složitým jevem, ve kterém můžeme diagnostikovat řadu složek:

- Strach ze ztráty samostatnosti (pacient nebude moci dělat to, co chce, naopak bude nucen dělat to, co nechce)
- Strach z bolesti (pacient má přirozeně obavy z bolesti, že ho bude něco bolet)
- Strach o rodinu (zda bude bez něho dostatečně finančně zajištěná, a zda to bez něho doma zvládnou)
- Strach z utrpení (že se mu bude špatně dýchat)
- Strach ze selhání, z opuštěnosti,...¹⁶⁷

Strach celkově se projevuje řadou typických příznaků v oblasti fyzické, psychické a sociální. Může pronikat také do snů a fantazie. Pokud přesáhne strach únosnou hranici, hovoříme o panice. Ta může postihnout jak nemocného, tak doprovázejícího. Je velmi sociálně nakažlivá.

Je potřeba si uvědomit, že strach je přirozená reakce člověka, který je v situaci, kdy ztrácí kontrolu nad tím, co se děje.¹⁶⁸

---

¹⁶⁵ KŘIVOHLAVÝ.J, KACZMARCZYK S., *Poslední úsek cesty*, str. 25

¹⁶⁶ KŘIVOHLAVÝ.J, KACZMARCZYK S., *Poslední úsek cesty*, str. 26

¹⁶⁷ KŘIVOHLAVÝ.J, KACZMARCZYK S., *Poslední úsek cesty*, str. 27

V této fázi, nebo ještě dříve, lékaři převádí pacienta z léčby kurativní (léčebné) na léčbu paliativní. Paliativní léčbě věnuji později krátkou kapitolu. V emocích umírajících má místo i zármutek. Zármutek pociťuje jak umírající, tak i jeho rodina a okolí. Proto je následující podkapitola zármutku věnována.

7.4.1.3 Zármutek

Ráda bych zde jako další emoci pacientů charakterizovala pojem zármutek, jenž je přirozenou a zdravou reakcí na jakoukoliv ztrátu. Truchlit může člověk pro ztrátu blízké osoby, přítele, dokonce zaměstnání. Někdy si může truchlící myslet, že není vhodné dát najevo svůj smutek, snaží se ho proto potlačit nebo skrýt. Jak jsem již uvedla, zármutek je zdravá reakce a nezdravé je naopak jeho potlačování.

Často je kladena otázka, jak dlouho ještě bude smutek trvat. To záleží na mnoha okolnostech. Například záleží na tom, zda byla smrt blízkého očekávaná, či ne, nebo jak dotyčný se smutkem pracuje. Lidé se snáze vypořádají se zármutkem, pokud smrt očekávali, na rozdíl do těch, které smrt zasáhla náhle a nepřipravené.

Průměrná doba truchlení je přibližně od jednoho do tří let. Čtyři roky pak trvá vyrovnání se se smrtí mladého člověka a u násilných úmrtí. Někdy trvá truchlení celý život, především u úmrtí malých dětí.

Truchlení je samovolný proces přechodu. V jeho průběhu se pozůstalý odděluje od zemřelého člověka. Po skončení truchlení se vrací do života jako někdo jiný.

Fáze zármutku na sebe mohou navazovat, různě se prolínat, mohou se také opakovat a vracet se. Jsou to:

1. Šok, neochota uvěřit, strnulost
2. Bolest, žal, smutek, zlost – ta může být zaměřena jak na ostatní (například na pachatele trestného činu) tak na samotného zemřelého (otázky typu „Jak mi to mohl udělat?“) či dokonce na sebe (objevují se sebeobviňující výčitky)

3. Pocity viny – vina může mít charakter „vina za přežití“ (proč on a ne já?)
4. Prázdnota, sklíčenost, zoufalství, bezmoc
5. Odmítání skutečnosti
6. Opětovné zapojení se do života nebo naopak ztráta smyslu života

Příznaky mohou přicházet a odcházet ve vlnách, někdy si pozůstalý myslí, že je již v pořádku, pak se mu vybaví nějaká událost z minulosti a dochází k následnému zhoršení celého procesu. To může být pozůstalými vnímáno nepříjemně až děsivě.

Průběh truchlení a doba jeho trvání závisí na mnoha okolnostech. Mimo jiné na:

- Genderové aspekty (muž či žena)
- Věk
- Osobnost člověka (charakter, zralost, temperament, citová labilita, duševní onemocnění, ...)
- Okolnosti úmrtí
- Vztah k zemřelému
- Víra a náboženské přesvědčení
- Rodinné zázemí
- Předchozí zkušenost s truchlením, ztrátou ¹⁶⁹

Truchlení může zkomplikovat závislost na alkoholu, drogách, deprese, záchvaty paniky, sebeobviňování, duševní porucha, sebevražedné sklony.

Dalším faktorem ovlivňující truchlení může být hněv. Hněv ve spojitosti se zármutkem je z mnoha důvodů složitý proces. Snadno dochází k výbuchu citů a myšlení je ztíženo. Proto truchlící člověk reaguje výhradně svými city a obchází rozumové důvody. Hněv, stejně jako pláč, může být skrýván. Již jako malým dětem nám bylo vštěpováno že „Kluci nebrečí“, „Nevztekej se, to není hezké“ a podobně. Tyto výroky způsobují, že lidé se snaží potlačovat své emoce, ze strachu, že budou považováni za slabé a emocionálně nevyrovnané jedince. Tyto skrývané emoce se následně hromadí a jednoho dne vybuchnou.

Hněv, který nemá žádný konkrétní terč, může dále vyvolat pocity viny. Ty mohou nastat i v případě, že se truchlící zlobí na zemřelého příbuzného nebo na Boha. Pokud však

---

¹⁶⁹ <http://www.prazdnakolebka.cz/lorem-ipsum-dolor>

truchlící nemá žádný konkrétní terč své zloby, může nastat zmatek. Truchlící se pak snaží najít někoho nebo něco, na co by vinu mohl svalit. Viní pak třeba rakovinu nebo doktory jako celek. Dále mohou obviňovat sami sebe. Pak se dostaví výčitky typu „Kdybych byl udělal to, kdybych nebyla udělala ono“... Tyto výčitky mohou ubližovat nám samým. Jejich účelem je, aby se truchlící naučil odpustit sám sobě.¹⁷⁰

Další typickou emocí, kterou můžeme pozorovat u člověka ohroženého nemocí svou či blízkého člověka, nebo který prožívá ztrátu blízkého člověka je úzkost a panika. Úzkost je stav nervózního neklidu, který vzniká při situacích, jež by mohly ovlivnit naši budoucnost. Většina lidí úzkost zažívá například při pracovním pohovoru, očekávání důležité zprávy, při těhotenství, porodu, vážné nemoci, smrti.

Úzkost může být doprovázena záchvaty paniky, které mohou být způsobeny stresem ze ztráty. Člověk má pocit, že mu hrozí bezprostřední ohrožení života. Mohou se objevovat při potlačování emocí.¹⁷¹

Stavem velmi častým při prožívání ztráty blízkého člověka je deprese. Období depresivních nálad je při truchlení normální. Truchlící je popisují jako vlny, valící se dovnitř a ven hlavně při oživení vzpomínek. Deprese během truchlení se od klinické deprese liší délkou trvání a intenzitou. Ačkoliv oba typy vypadají na pohled stejně, deprese způsobená ztrátou blízkého člověka většinou odeznívá dříve. Pokud truchlící nedá najevo svůj žal, může se u něho deprese a návaly smutku objevit několik týdnů po ztrátě. Pak je potřeba dát smutku průchod a stav truchlícího se začne zlepšovat.

Základním projevem smutku je pláč. Jádrem smutku je hluboký žal. Pláč může být považován za projev slabosti, a proto může být potlačován, především u mužů. I zde je důležitým úkolem duchovního či doprovázejícího podpořit pacienta v projevení emocí a vyrovnání se tak s nastalou situací.¹⁷²

Zármutek, stejně jako další emoce bychom měli všichni umět dávat najevo. Není důležité, zda je na to ta správná chvíle, pokud cítíme, že nám umírající bude chybět, domnívám se, že je

---

¹⁷⁰ MOODY, R.A. a ARCANGEL, D., *Život po ztrátě*, str. 60

¹⁷¹ MOODY, R.A. a ARCANGEL, D., *Život po ztrátě*, str. 61

¹⁷² MOODY, R.A. a ARCANGEL, D., *Život po ztrátě*, str. 68

vždy vhodné dát mu to najevo. Stejně tak, pokud mu ještě chceme něco sdělit, říct mu, že ho máme rádi, nezapomeneme na něj. V této kapitole jsem popsala psychickou stránku. Další kapitola bude věnována stránce fyzické, respektive péči o umírajícího pacienta, která již nemá za cíl pacienta uzdravit, ale spočívá především v úlevě od bolesti a tou je paliativní léčba.

7.4.1.4 Paliativní léčba

Paliativní, neboli útěšná a zmírňující péče je péče aktivní a komplexní, zaměřená na kvalitu života pacientů, trpících nevyléčitelnou chorobou v pokročilém nebo terminálním stadiu.¹⁷³ Jejím cílem je především úleva od bolesti, zachování důstojnosti a poskytnutí podpory rodině.

WHO o paliativní péči říká, že paliativní péče:

- Podporuje život a umírání je považováno za normální proces
- Poskytuje úlevu od bolesti a dalších nepříjemných symptomů
- Neurychluje, ani neoddaluje smrt
- Do péče o pacienta zahrnuje psychické i duchovní aspekty
- Podporuje rodinu nemocného a pomáhá jí vyrovnat se s jeho nemocí a zármutkem po jeho smrti¹⁷⁴

Paliativní léčba se od léčby kurativní velmi liší. Kurativní léčba je zaměřená na úplné vyléčení pacienta. Oproti tomu paliativní léčba je zaměřená na kvalitu života. Jeho nemoc se tím sice neodstraní, ale jeho stav je i přesto zlepšen subjektivně.

Poslední kapitolu jsem věnovala charakteristice duchovní péče, jejímu dělení (lidé zdraví, nemocní, umírající, tělesně a mentálně postižení) a konkrétní podobě duchovní péče. Jsou zde také uvedeny zásady vedení rozhovoru s umírajícím člověkem, které by měl nejen duchovní (kaplan, farář, kněz), ale i (ne)zdravotnický personál dodržovat. Jsou zde vyjmenováni a popsáni poskytovatelé duchovní péče, doprovázející a také pojem doprovázení.

---

¹⁷³ <http://www.umirani.cz/definice-paliativni-pece.html>

¹⁷⁴ <http://www.hospice.cz/otazky-a-odpovedi/co-je-paliativni-lecba-pece-a-medicina/>

Dále zde popisují spiritualitu a eschatologii, pojmy velmi důležité pro celkové uchopení tématu umírání.

V této kapitole jsem se také věnovala zdravotní péči o umírající, jejich potřebám, emocím, které mají a trápí je (bolest, strach z utrpení, strach o rodinu). Jedna podkapitola byla také věnována zármutku a strachu, který umírající pociťují. Poslední podkapitola byla věnována paliativní péči.

8 Závěr

Ve své diplomové práci jsem se zaměřila na popsání rozdílů mezi umíráním a smrtí v dobách antických a v dnešní moderní době. Jako cíle jsem si stanovila charakterizovat období antiky, starého Řecka a Říma, popsat pohřební rituály a uctívání památky zesnulých. Dále jsem chtěla poukázat na situaci umírání a smrti v dnešní době a poukázat tak na rozdíly v obou obdobích ve vztahu k umírání a pohřebním rituálům.

V první části jsou popsány pohřební rituály ve starém Řecku a Římě. Ty byly převážně veřejné, pohřeb byl brán jako jakási společenská událost, dával najevo lásku a zármutek nad ztrátou milovaného člověka. Jak jsem uvedla i v úvodu práce, nezabývala jsem se zde úmrtím otroků a gladiátorů, kteří neměli pro ostatní členy společnosti velký význam. Mým cílem bylo porovnat umírání a rituály v dobách antiky a v době dnešní a v dnešní době si vážíme života (a také nemáme otroky) a proto jsem si i z doby antiky vybrala jako „zkoumaný vzorek“ průměrné a lehce nadprůměrné obyvatelstvo, které k uctění památky zesnulého používalo pohřební obřady. Ze stejného důvodu jsem nevěnovala pozornost ani hrdinské smrti na bojišti.

Umírání a smrt je v každé době brána jako nevyhnutelná součást lidského života. Nevnímáme ji příznivě, ale víme, že někdy již není v naší moci smrt odsunout a nechat ji do našeho života vstoupit později. Sama smrt přichází v okamžiku, o kterém nikdo z nás neví, kdy přesně nastane. Dle Vágnerové „*lze umírání chápat jako formu završení života.*“¹⁷⁵

V době starého Řecka a Říma lidé zdaleka nevěděli o pochodech v lidském těle ani o psychologii tolik, co víme my dnes. Přesto se dokázali ke svým zesnulým blízkým chovat s úctou, pietou a obstarat mrtvé lidské tělo tak, jak se patří. Věděli, jak mají zesnulého umýt, obléci, zavřít mu oči, podvázat bradu. Také věděli, jak je vhodné se chovat během držení smutku a během pohřebních obřadů.

Pohřební obřady byly společenská událost, sešla se rodina, vesnice, přátelé. Nikdo nevynechal možnost naposledy se rozloučit se zesnulým. Děti nevyjímaje. V dnešní době se snažíme děti tohoto smutného výjevu ušetřit, myslíme si, že jsou na to ještě moc malé. Ve skutečnosti děti vnímají ztrátu člověka stejně intenzivně jako dospělí (samozřejmě od určitého věku) a nemá smysl je o tuto zkušenost ochuzovat.

---

¹⁷⁵ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 392

Lidé v antice nevěděli nic o psychologickém významu pohřbu jako rituálu k připuštění si ztráty blízkého člověka a smíření se s touto ztrátou. Nevěděli ani o tom, jak umírající vnímá okolní svět, jak se mění jeho potřeby a jak se k němu mají „správně a vhodně“ chovat. Nevěděli o fázích přijetí a vyrovnání se s nevyléčitelnou nemocí, ani nevěděli, jakými fázemi prochází truchlící člověk a jak dlouho bude zármutek trvat.

Také měli strach ze smrti. Ten vnímám jako sjednocující a společný prvek pro všechna časová období našich dějin. Strach ze smrti tu byl, je a nejspíš i bude stále. Je to strach z neznámého, strach z bolesti a utrpení během umírání, strach ze ztráty kontroly nad svým životem.

I přes to, že neměli odpovídající duchovní péči, kaplany a různá náboženská sdružení, dokázali však vždy poskytnout svému umírajícímu členu rodiny podporu, péči a útěchu v těžké chvíli a po smrti mu zajistit pohřeb, odpovídající jejich lásce, oddanosti a úctě danému zesnulému.

V dnešní době si dokážeme ledacos vědecky vysvětlit. Víme jak důležitou úlohu má psychologie, zejména v krizových životních obdobích (ať už se jedná o pubertu, rozvod nebo umírání). Také víme, kdy je bezpochyby možné prohlásit člověka za mrtvého a podle čeho to lékař pozná. Víme, jak chceme, aby se zdravotníci chovali k našemu příbuznému či známému v nemocnici a jak bychom chtěli, aby strávil poslední chvílky na tomto světě. Téměř každý si přeje zemřít v kruhu rodiny, sám chce zemřít málokdo. I přesto v sobě málokdo najde tolik odvahy a odhodlání, aby strávil s umírajícím příbuzným poslední chvíle. Máme strach z neznámého. Tento strach pramení z nedostatku zkušenosti s přítomností smrti. Smrt je odsouvána do institucí a není viditelná (smrt v médiích nelze brát jako osobní zkušenost). Když se s ní pak setkáme osobně, bývá to v situaci, kdy nám umírá blízký člověk a my jsme ovlivněni smutkem z jeho odchodu. Tento velký žal nad jeho ztrátou nám brání uvažovat s čistou hlavou a je často nemožné v takovém stavu zařizovat praktické věci jako pohřeb, úklid věcí po zesnulém a úcta jeho památky. Když byla v minulosti smrt „veřejná“, všichni věděli, jak se mají chovat, co se má udělat hned a co až později. Pak, když smrt udeřila v jejich rodině, byli zcela jistě ochromeni žalem stejně jako my dnes, avšak znalost této zkušenosti jim trochu ulehčila následný život.

Z první části vyplývá, že bychom si v dnešní měli více vážit života, nebrat člověka jen jako stroj určený k práci a nemít obavy z péče o umírajícího v domácím prostředí. Dříve to

tak bylo běžné a nikoho nenapadlo to měnit. Až s příchodem modernějších přístrojů a rozvojem medicíny začali být umírající přesouváni do nemocnic a za „bílé pleny“. Tato praxe víceméně stále přetrvává. Umírající sice nejsou odsouváni do ústraní tolik, jako byli v minulosti, ale stále je smrt předmětem, který by neměl být veřejný a měl by se odehrávat v ústraní. Troufám si říci, že s příchodem hospicového hnutí je situace o něco lepší. Snažíme se k umírajícím chovat lidsky, omezujeme jejich bolest a dbáme na zachování důstojnosti lidského života i na jeho konci. V každé době však bylo co zlepšovat a není tomu jinak ani v dnešní době.

Rozdíly mezi antikou a dnešní dobou jsou ohromné. Udělali jsme velký pokrok, co se týče vědy, techniky i medicíny. Vynalezli jsme neskutečně technicky vyspělé přístroje a spoustu léků proti různým vážným nemocem. Obávám se však, že v lidském přístupu k umírajícím a zesnulým jsme zůstali pozadu. Smrt není nic příjemného. Avšak odsouváním a tabuizováním tohoto tématu smrt nezmizí z našich životů a pro nás pak bude ještě složitější, když se s ní setkáme tváří v tvář absolutně nepřipraveni. Smrt, která nám je sice denně a ve velkých dávkách předkládána v médiích je pro nás anonymní a nelze ji srovnávat se smrtí, se kterou se setkáme osobně. Zážitek z osobního setkání je mnohem intenzivnější, bytostně se nás dotýká, zanechá v nás trvalou vzpomínku na tuto zkušenost. Setkání se smrtí je vždy těžké, nelze jej zmírnit „pravidelným opakováním“. I přesto je však zkušenost se smrtí užitečnější, než odsouvání této zkušenosti do pozadí a touha a potřeba ji naprosto vytěsnit z našich životů. Smrt tu vždy byla a bude a není v lidských silách nad ní vyvrát. To by si lidé v dnešní době měli uvědomit a měli by k životu a smrti přistupovat s pokorou, úctou a láskou, aby nebyli zaskočeni, až přijde jejich chvíle. Smíření je dlouhý proces a mnohdy trvá celý život smířit se s obtížnou situací, což smrt bezesporu je. Proto bychom se měli snažit celý život se smířovat s myšlenkou na naši vlastní konečnost a smrtelnost. Překvapení smrtí sice budeme vždy, ale pokud budeme žít smysluplně, nebudeme na konci života v šoku, že jsme nic nestihli, nic si neužili a že teď máme umřít.

V dnešní době máme jistotu, že o nás bude postaráno. Bude o nás postaráno během života, v nemoci, během umírání i po smrti. Nezůstaneme jako v antice či středověku ležet někde u cesty, nepohřbeni. Domnívám se, že kdyby si toto dnešní společnosti uvědomila, žilo by se jí snáz a lépe by se vyrovnala s faktem, že jednou všichni zemřeme, ale nemusíme se obávat, že se o nás na konci života nikdo nepostará.

Smrt byla, je a bude nepříjemnou, avšak nevyhnutelnou součástí života každého z nás. Ať už se s jejím příchodem smíříme nebo ne, utéct jí neumíme. Útěchu může každý z nás najít dle svého přesvědčení, ve víře, vědě, naději na posmrtný život.

Vágnerová uvádí, že *„člověk na konci svého života předává své materiální i psychické vlastnictví. Akceptuje proměnu své existence.*

Smrt ukončí pouze jeho fyzické bytí, ale na symbolické úrovni bude existovat i nadále: ve vzpomínkách blízkých lidí, prostřednictvím vlastního potomstva a toho, co v životě vytvořil.“¹⁷⁶

A to věděli už lidé v době antiky a víme to i my dnes. Proto nám nezbyvá, než žít život dokud nám to je umožněno tak, abychom jej mohli na sklonku života pozitivně zhodnotit, smířit se se smrtí a vědět, že zde zanechávám něco, co ponese náš odkaz dál.

---

¹⁷⁶ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, str. 392

9 Soupis bibliografických citací

1. ALLAN, John, Myrtle LANGLEY a John BUTTERWORTH. *Víry a vyznání: náboženství, sekty, paranormální jevy*. 1. vyd. Bratislava: Slovart, 1993, 199 s. ISBN 80-714-5011-1.
2. ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti I*. Praha: Argo, 2000, ISBN 80-7203-286-0
3. ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti II*. Praha: Argo, 2000, ISBN 80-7203-293-3
4. BARRY, William A a CONNOLLY William J. *Praxe duchovního doprovázení*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, 223 s. Orientace (Karmelitánské nakladatelství). ISBN 978-80-7195-217-6.
5. BÁRTA, Miroslav. *Život a smrt ve stínu pyramid: staroegyptská hrobka a společnost v době stavitelů pyramid Staré říše*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2008, 373 s. ISBN 978-80-7185-941-3.
6. COWAN, Ross. *Římští legionáři: od Marka Aurelia po Diokleciána*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2009, 64 s. Mysterion (Grada). ISBN 978-80-251-2688-2.
7. COWAN, Ross. *Římští legionáři: od Caesara po Nerona*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2009, 62 s. Mysterion (Grada). ISBN 978-80-251-2282-2.
8. ČERMÁKOVÁ, M, *Modely duchovní péče ve zdravotnických zařízeních a vzdělávací modely v zahraničí*.
9. DELUMEAU, Jean. *Strach na Západě ve 14.-18. století: Obležená obec*. I. díl, Vyd. 1. Praha: Argo, 1997, 288 s. Každodenní život, sv. 2. ISBN 8072031562.
10. DELUMEAU, Jean. *Strach na západě ve 14.-18. století: obležená obec*. II. díl, Vyd. 1. Praha: Argo, 1999, 326 s. Každodenní život. ISBN 80-7203-208-9.
11. FIORENZA, Francis S. a GALVIN, John P. *Systematická teologie: římskokatolická perspektiva*. 1. vyd. Brno: CDK, 2000, 199 s. ISBN 8070213663.
12. FRANKL, Viktor Emil a Stanislav KACZMARCZYK. *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy*. 1. vyd. Překlad Vladimír Jochmann. Brno: Cesta, 2006, 237 s. ISBN 80-729-5085-1.
13. GARLAND, Robert. *Daily life of the ancient Greeks*. 2nd ed. Westport, Conn.: Greenwood Press, c2009, xxi, 339 p. Greenwood Press "Daily life through history" series. ISBN 03-133-5814-1.
14. GENNEP VAN, Arnold. *Přechodové rituály*. Praha: NLN, 1996. ISBN 80-7106-178-6

15. GROH, Vladimír. *Život v starém Římě*. 3.vyd. Praha: Jednota českých filologů, 1939
16. HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. 1. vyd. Praha: Galén, c2000, 191 p. ISBN 80-726-2034-7.
17. HEMLEBEN, Johannes. *Onen svět: představy lidstva o životě po smrti od Egyptské knihy mrtvých po současnost*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011, 264 s. Mysterion (Grada). ISBN 978-80-247-3162-9.
18. CHAPMAN, David W. *Ancient Jewish and Christian perceptions of crucifixion*. Tübingen, Germany: Mohr Siebeck, c2008, xi, 321 p. ISBN 3161495799.
19. KŘIVOHLAVÝ, Jaro a Stanislav KACZMARCZYK. *Poslední úsek cesty: nauka o umírání a smrti*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1995, 93 p. ISBN 80-854-9543-0.
20. KŘIVOHLAVÝ, Jaro a Stanislav KACZMARCZYK. *Sestra a stres: příručka pro duševní pohodu*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2010, 119 s. ISBN 978-802-4731-490.
21. KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *Odpovědi na otázky o smrti a umírání: etický manuál pro mediky, lékaře a sestry*. Praha: Tvorba, 1995, 288 s.
22. KÜBLER-ROSS, Elisabeth. *On death and dying: etický manuál pro mediky, lékaře a sestry*. 1st Touchstone ed. New York: Collier Books, 1997, 288 s. ISBN 06-848-3938-5.
23. MADIGAN, Kevin a Jon Douglas LEVENSON. *Resurrection: the power of God for Christians and Jews*. New Haven: Yale University Press, c2008, xviii, 284 p.
24. MOODY, Raymond A a Dianne ARCANGEL. *Život po ztrátě*. Vyd. 1. V Praze: Knižní klub, 2005, 287 s. ISBN 80-242-1363-X.
25. MURPHY, Robert F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. 2.vyd. Praha: Slon, 2001. 267 s. ISBN 80-85850-53-2.
26. PAVLATOVÁ, Eva. *Bojíte se smrti?*. 1. vyd. Praha: Olympia, 2001, 189 s. ISBN 80-7033-061-9.
27. PEKÁRKOVÁ, Barbora. *Význam duchovní péče se zaměřením na zdravotnická zařízení*. Bakalářská práce, Praha: Univerzita Karlova, 2011.
28. PERA, Heinrich a Bernd WEINERT. *Nemocným nablízku: jak pomáhat v těžkých chvílích*. Vyd. 1. Překlad Vladimír Jochmann. Praha: Vyšehrad, 1996, 199 s. ISBN 80-702-1152-0.
29. PLATÓN. *Platónovy spisy*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2003, 685 s. ISBN 80-729-8068-8.

30. PÖHLMANN, Horst Georg. *Kompendium evangelické dogmatiky*. Vyd. 1. Jihlava: Mlýn, 2002, xxi, 434 s. ISBN 80-86498-02-6.
31. POMEROY, Sarah B. *The murder of Regilla: a case of domestic violence in antiquity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2007, 249 p.
32. RATZINGER, Joseph. *Eschatologie - smrt a věčný život*. Brno: Barrister & Principal, 1996, 183 s. ISBN 80-85947-19-6.
33. ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality: etický manuál pro mediky, lékaře a sestry*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007, 326 s. ISBN 978-807-3673-123.
34. SALLER, Richard P. *Patriarchy, property, and death in the Roman family*. 2nd ed. New York: Cambridge University Press, 1994, xiv, 249 p. Greenwood Press "Daily life through history" series. ISBN 05-213-2603-6.
35. SAMUELSSON, Gunnar. *Crucifixion in antiquity: an inquiry into the background and significance of the New Testament terminology of crucifixion*. Tübingen: Mohr Siebeck, c2011, xxx, 357 p. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament, 310. ISBN 3161506944.
36. SCHOPENHAUER, Arthur. *Svět jako vůle a představa*. Vyd. 1. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1998, 479 s. ISBN 80-901916-4-9.
37. SVATOŠOVÁ, Marie. *Hospice a umění doprovázet: etický manuál pro mediky, lékaře a sestry*. 6., dopl. vyd., (V KNA 1.). V Kostelním Vydří: APHPP, 2008, 151 s. ISBN 978-80-7195-307-4.
38. SVATOŠOVÁ M. *Víme si rady s duchovními potřebami nemocných?*, Praha: Grada Publishing a.s., 2012 - Počet stran: 109
39. ŠÍLENÝ, Tomáš. *Život v antickém Řecku*. 5. vyd. /. V Praze: Nákladem Jednoty čes. matematiků a fysiků, 1947, 187 s., lvii s. obr. příl.
40. TOMAGOVÁ, M., BÓRIKOVÁ, I. A kol. *Potreby v ošetrovatelstve*. Martin: Osveta, 2008. ISBN 80-8063-270-7
41. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2007, 461 s. ISBN 978-80-246-1318-5.
42. WATTS, Alan. *Mýtus a rituál v křesťanství*. 1. vyd. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1995, 233 s. ISBN 80-858-8009-1.
43. ZIAS, Joseph, SEKELES, Eliezer. *The Crucified Man from Giv'at ha-Mivtar: A Reappraisal*. Israel Exploration Journal,

Internetové zdroje:

- Tisková zpráva Asociace nemocničních kaplanů 22.října 2011 [online]. [Praha (Česká Republika)]: Asociace nemocničních kaplanů, říjen 2011[cit. 6.července 2014]. Dostupné na World Wide Web:<<http://www.nemocnicnikaplan.cz/clanek48-Tiskova-zprava-22-rijna-2011/index.htm>>
- KALVÍNSKÁ E. *Spirituální péče v nemocnici z pohledu lékaře*, článek „Spirituality and mental health“ (Leaflet for RCPsych (Help is at Hand) Draft: 22.11.05). Dostupné z: http://web.etf.cuni.cz/ETF-107-version1-090301_Kalvinska_spiritualni_pece.pdf
- Hříbalová, M. (2011). *Tabu sexu vystřídalo tabu smrti*. Psychologie dnes, 11, 1030. Retrieved April 26, 2013, from <http://www.umirani.cz/detail-clanek/tabu-sexu-vystridalo-tabu-smrti.html>
- [Www.prazdnakolebka.cz](http://www.prazdnakolebka.cz): Truchlení a jeho fáze. *Prázdná kolébka* [online]. [cit. 2014-06-05]. Dostupné z:<http://www.prazdnakolebka.cz/lorem-ipsum-dolor>
- <http://www.ekumenickarada.cz/wpimages/other/dohoda1.pdf>
- <http://www.nemocnicnikaplan.cz/clanek/9-Co-je-to-kaplanska-sluzba/index.htm>
- <http://www.nemocnicnikaplan.cz/clanek/10-Nemocnicni-kaplan-v-prostredi-nemocnice/index.htm>
- <http://www.umirani.cz/definice-paliativni-pece.html>
- <http://www.hospice.cz/otazky-a-odpovedi/co-je-paliativni-lecba-pece-a-medicina/>
- <http://jdu-za-svyymi-sny.blog.cz/1402/rozhovor-dvou-miminek-v-brise-matky>

Jiné zdroje:

- Česká republika. Zákon o péči o zdraví lidu. In: 7/1966 Sb. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/top/zakony/sbirka-zakonu/zakon-o-peci-o-zdravi-lidu-7042.html>
- Zákon č. 256/2001 Sb O pohřebnictví, r.2002

- Soukromé studijní materiály z předmětu Antická filozofie – autor doc. ThLic. Pavel Milko, Ph.D.
- Soukromé studijní materiály z předmětu Úvod do filozofie a etiky: Autorka prof. PhDr. Anna Hogenová, Csc.

10 Seznam příloh

Příloha A.: Etický kodex nemocničního kaplana

„Kodex vychází z mezinárodních i národních dokumentů. Mezinárodní deklarace a úmluvy o lidských právech vytvářejí obecné standardy a poukazují na práva, která jsou globální společností akceptována.

Spirituální péčí v širším slova smyslu rozumíme takové jednání s člověkem, ve kterém ho respektujeme v jeho jedinečnosti, přistupujeme k němu s úctou k důstojnosti lidské osoby z pozice věřících křesťanů, věnujeme pozornost jeho sociálnímu okolí, doprovázíme ho v jeho obtížích, nemoci, utrpení či umírání a pomáháme mu k lidsky důstojnému zvládnutí jeho životní situace včetně smrti, a to na jemu dostupné úrovni víry s perspektivou jejího možného rozvoje.

Pracovníci, kteří o něj v různých zdravotnických zařízeních pečují, se mu s ohledem na existenciální, duchovní a náboženské potřeby snaží zprostředkovat zdroje víry, kulturní hodnoty i podporu společenství. Nemocniční kaplani a dobrovolníci jsou ve vztahu k pacientům, příbuzným, jiným jim blízkým osobám i pracovníkům ve zdravotnických zařízeních zavázáni dodržovat tyto etické zásady:

- 1. proklamovat, respektovat a chránit nedotknutelnou hodnotu a důstojnost každé osoby;*
- 2. s úctou respektovat existenciální a duchovní rozměr utrpení, nemoci a smrti;*
- 3. bez vnucování přibližovat uzdravující, podpůrnou, usměrňující a smiřující sílu náboženské víry;*
- 4. dbát na to, aby spirituálním potřebám lidí z různých náboženských nebo kulturních prostředí bylo vyhověno při respektování osobního přesvědčení pacienta a i pracovníka;*
- 5. chránit pacienty před nevhodnou duchovní vtíravostí nebo proselytismem;*
- 6. poskytovat podpůrnou spirituální péči zejména empatickým nasloucháním a s porozuměním vnímat stavy úzkosti, obav a znejistění;*

- 7. zprostředkovat či poskytovat bohoslužbu, obřady a svátosti podle potřeb pacienta a svých vlastních možností, daných řádem té které církve;*
- 8. přijímat případné úkoly v multidisciplinárním zdravotnickém týmu, jsou-li do něho zařazeni;*
- 9. působit jako zprostředkující a smířčí osoby v konfliktních situacích;*
- 10. nevyužívat těžké situace pacienta ani informací, přijatých v souvislosti se spirituální péčí, ve svůj prospěch;*
- 11. zachovávat mlčenlivost o svěřených důvěrných informacích*
- 12. rozvíjet a udržovat požadované znalosti, dovednosti a kompetence v oblasti své práce;*
- 13. v případě potřeby zprostředkovat kontakt s duchovními vlastní církve;*
- 14. chápání služby nemocničního duchovního je primárně neevangelizační“¹⁷⁷*

---

¹⁷⁷

<http://www.nemocnicnikaplan.cz/rubrika/6-Eticky-kodex/index.htm>

Příloha B.: Právní rámec duchovní péče ve zdravotnických zařízeních

Nedílnou součástí poskytování duchovní péče ve zdravotnických zařízeních je právní rámec, obsahující obecná ustanovení jako je Listina základních práv a svobod, Zákon o církvích a náboženských společnostech, Ústava Světové zdravotnické organizace WHO, Úmluva o lidských právech v biomedicině, Práva pacientů, Koncepce ošetřovatelství, Mezinárodní akreditační standardy, Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví mezi ČBK a ERC v ČR.

Právní rámec duchovní péče ve zdravotnických zařízeních:

„Současný právní rámec duchovní služby ve zdravotnických zařízeních ČR“:

Ochrana práva na náboženské přesvědčení u osob hospitalizovaných, umírajících a jejich blízkých, stejně jako praktické aspekty realizace tohoto práva při činnosti duchovních, resp. speciálně nemocničních kaplanů v kontextu ústavní zdravotnické péče je značně komplikovaná absencí speciálních zákonných ustanovení, která by tento souhrn práv v konkrétní formě přiznávala.

Je nutné vycházet z obecných ustanovení:

1) Listina základních práv a svobod (Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb.)

Článek

15

(1) Svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání je zaručena. Každý má právo změnit své náboženství nebo víru anebo být bez náboženského vyznání.

(1) Každý má právo svobodně projevovat své náboženství nebo víru buď sám nebo společně s jinými, soukromě nebo veřejně, bohoslužbou, vyučováním, náboženskými úkony nebo zachováváním obřadu.

(4) Výkon těchto práv může být omezen zákonem, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu veřejné bezpečnosti a pořádku, zdraví a mravnosti nebo práv a svobod druhých.

2) Zákon o církvích a náboženských společnostech (zákon č. 3/2002)

§ 2 Svoboda náboženského vyznání

1. Svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání je zaručena. Každý má právo svobodně projevovat své náboženství nebo víru buď sám nebo společně s jinými, soukromě nebo veřejně, bohoslužbou, vyučováním, náboženskými úkony nebo zachováváním obřadu. Každý má právo změnit své náboženství nebo víru anebo být bez náboženského vyznání.

3) Ústava Světové zdravotnické organizace WHO: (zákon 189/1948)

Zdraví je stav úplného blaha tělesného, duševního a sociálního a nezáleží jen v tom, že není nemoci neb neduhu.

4) Úmluva o lidských právech v biomedicině (č. 96/2007 Sb. m.s.)

čl. 1) Smluvní strany budou chránit důstojnost a svébytnost všech lidských bytostí a každému bez diskriminace zaručí úctu k integritě jeho bytosti a ostatní práva a základní svobody a ostatní práva a základní svobody při aplikaci biologie a medicíny. Každá smluvní strana přijme do svého právního řádu opatření nezbytná pro zajištění účinnosti ustanovení této Úmluvy.

Univerzální deklarace o bioetice a lidských právech UNESCO:

„ (...) lidská identita zahrnuje biologickou, psychologickou, sociální, kulturní a spirituální dimenzi (Bull. Med. Eth., 2005). “

5) Práva pacientů schválených v roce 1992 Centrální etickou komisí Ministerstva zdravotnictví:

bod 2) „Pacient má právo žádat soukromí a služby přiměřené možnostem ústavu, jakož i možnost denně se stýkat se členy své rodiny či s přáteli. Omezení takového způsobu (tzv. kontinuálních návštěv) může být provedeno pouze ze závažných důvodů. “

6) Koncepce ošetřovatelství (metodické opatření Ministerstva zdravotnictví 9/2004)

2.1 Definice ošetřovatelství

Ošetřovatelství je samostatná vědecká disciplína zaměřená na aktivní vyhledávání

a uspokojování biologických, psychických a sociálních potřeb nemocného a zdravého člověka v péči o jeho zdraví.

Ošetřovatelství je zaměřeno zejména na udržení a podporu zdraví, navrácení zdraví

a rozvoj soběstačnosti, zmírňování utrpení nevyléčitelně nemocného člověka a zajištění klidného umírání a smrti. Ošetřovatelství se významně podílí na prevenci, diagnostice, terapii i rehabilitaci. Ošetřovatelský personál pomáhá jednotlivci, rodinám i skupinám, aby byli schopni samostatně uspokojovat fyziologické, psychosociální a duchovní potřeby. Vede nemocné k sebepéči, edukuje jejich blízké v poskytování laické ošetřovatelské péče. Nemocným, kteří o sebe nemohou, nechtějí, či neumějí pečovat, zajišťuje profesionální ošetřovatelskou péči.

7) „Mezinárodní akreditační standardy“: Práva pacientů a jejich blízkých:

„Nemocnice má vytvořený postup, v rámci kterého uspokojí požadavky pacientů a jejich blízkých na poskytnutí duchovních služeb či podobné požadavky vyplývající z pacientových duchovních potřeb a náboženského přesvědčení.“

8) Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví mezi ČBK a ERC v ČR¹⁷⁸

„Česká biskupská konference,

*zastoupená jejím předsedou Mons. Janem Graubnerem a Ekumenická rada církví v ČR,
zastoupená jejím předsedou ThDr. Pavlem Černým, ThD.,*

vědomy si společného poslání sloužit potřebným, uzavírají dohodu o vysílání nemocničních kaplanů a dobrovolníků do zdravotnických zařízení s cílem prospět trpícím v těžkých situacích bez ohledu na jejich vyznání.

Vysílání kaplanů a dobrovolníků se děje tam, kde došlo ke vzájemné dohodě mezi zdravotnickým zřízením a zástupcem ČBK nebo ERC. Zdravotnické zařízení a vysílající církev potom uzavírají vlastní dohodu, upravující činnost vyslaného spirituálního pracovníka, v konkrétním zařízení.

Nemocničním kaplanem se v této dohodě rozumí osoba (muž nebo žena), které poskytuje duchovní péči pacientům, personálu a návštěvníků, řídí práci dobrovolníků v oblasti duchovní péče a zajišťuje kontakt s duchovním ostatních církví podle přání pacienta.

Dobrovolníkem vyslaným ČBK a ERC se ve smyslu této dohody rozumí osoba (muž nebo žena), která se ve svém volném čase podílí na spirituální péči o nemocné pod vedením nemocničního kaplana.

---

¹⁷⁸

<http://www.nemocnicnikaplan.cz/clanek/13-Pravni-ramec/index.htm>

Osoby vyslané podle této dohody církvemi, musí splňovat kvalifikační předpoklady uvedené v této dohodě, a dodržovat etický kodex, který je součástí této dohody.

Způsob vyslání a dobu jeho platnosti si jednotlivé církve upraví podle svých řádů. Vyslání se zúčastní zástupci ČBK a ERC na místní úrovni. Vyslání pracovníci jsou vázáni touto dohodou a řády své církve.

Vyslaného pracovníka odvolává vysílající církev, v případě hrubého porušování této dohody tak učiní neprodleně.

Pastorační péče o nemocné, uskutečňována jednotlivými církvemi, případně jimi zřizovanými subjekty, zůstává nedotčena.¹⁷⁹

---

¹⁷⁹

<http://www.nemocnicnikaplan.cz/rubrika/16-Dohoda-mezi-ERC-a-CBK/index.htm>

Příloha C.: Způsoby ukřižování

Obrázek 1. – způsob možného ukotvení nohou na kříži¹⁸⁰

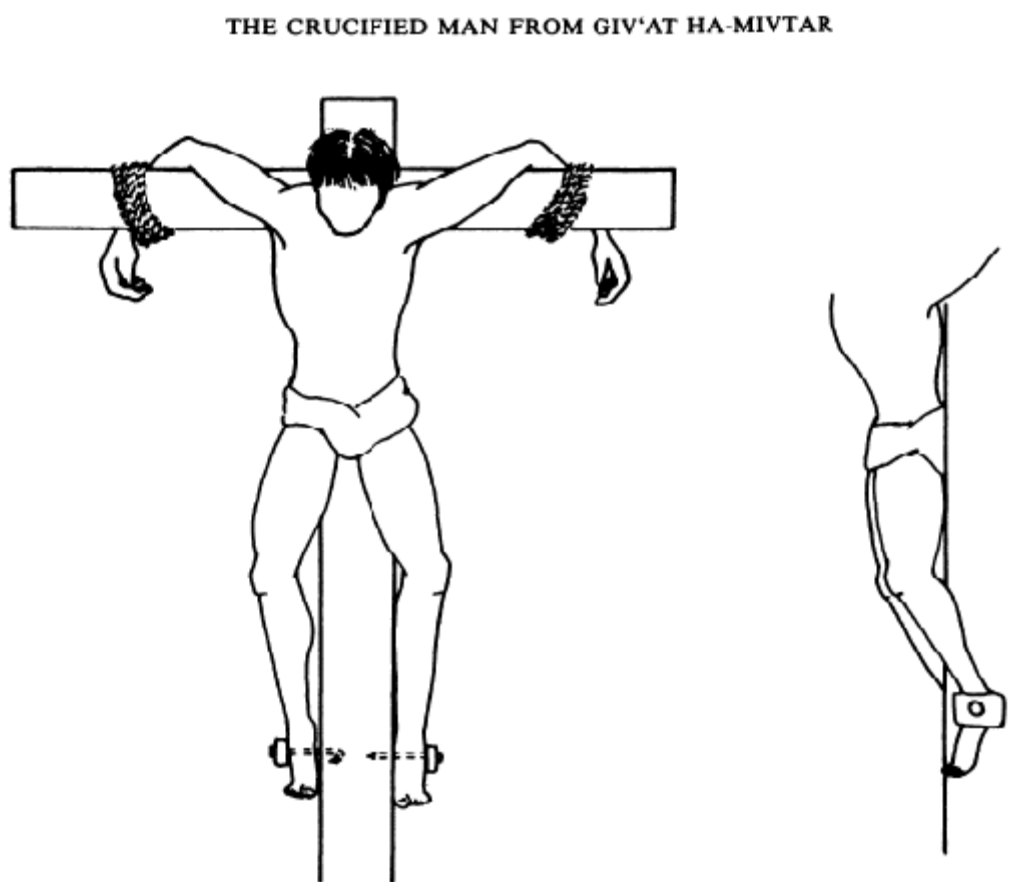
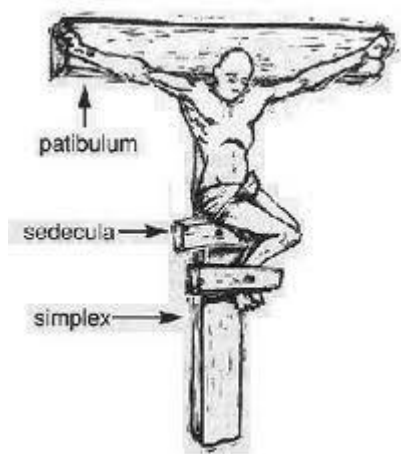

Fig. 1. Proposed new reconstruction of the position of crucifixion.

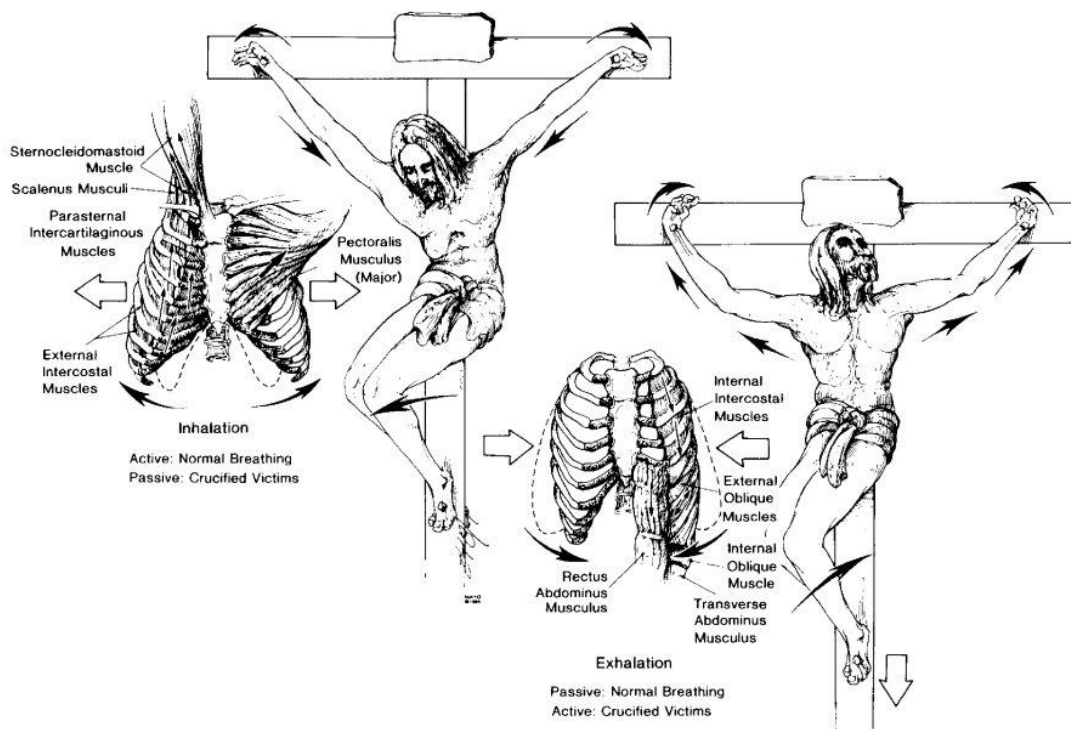
¹⁸⁰

ZIAS, J., SEKELES, E. *The crucified man from Giv'at ha-Mivtar: A reappraisal*, str. 27

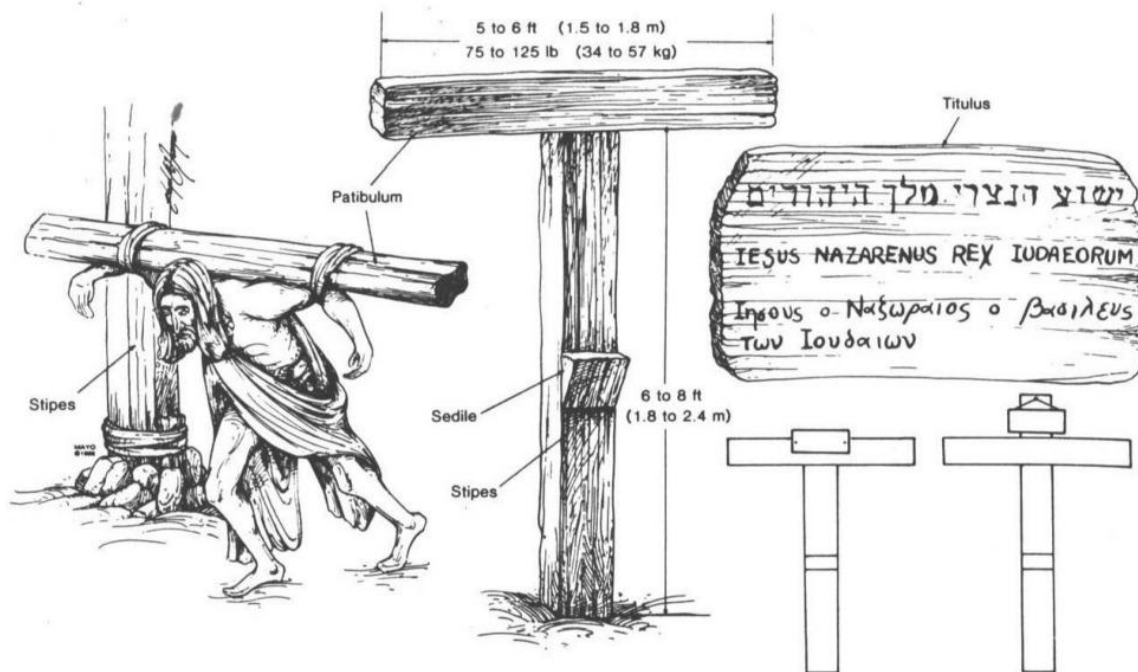
Obrázek 2. – jiný způsob ukotvení nohou n kříži

Obrázek 3. – vliv ukřižování na dýchací svalstvo

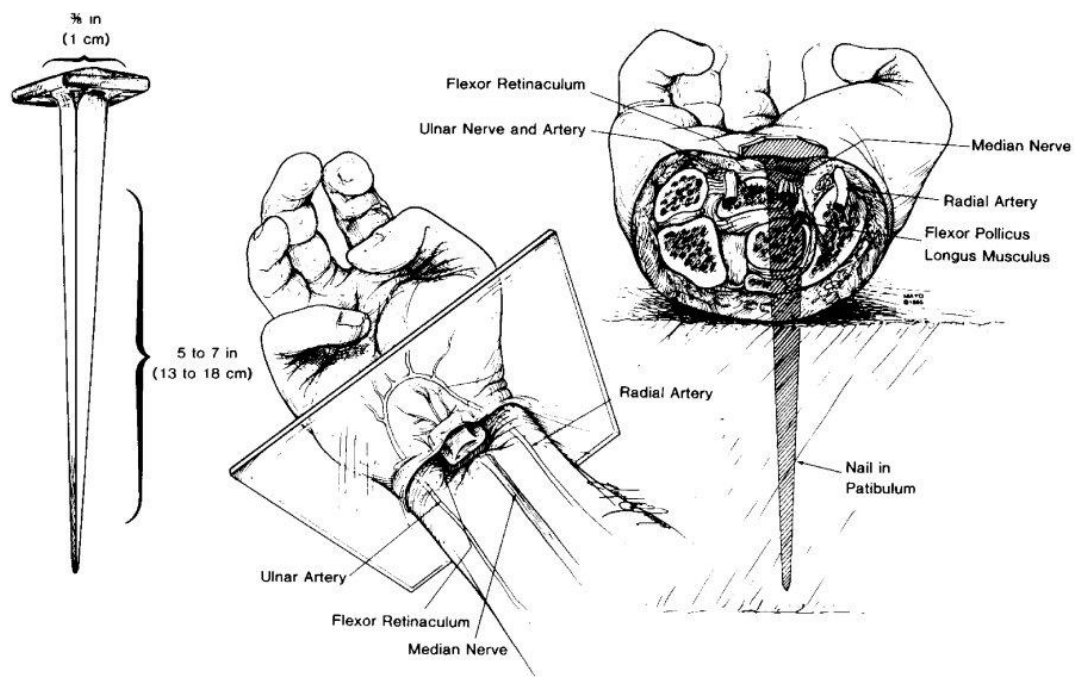

Obrázek 4. – odsouzenec nesoucí si kříž, rozměry a hmotnost kříže

Příloha D.: Obrázek 2. Hřeby umístěné nad zápěstím

Obrázek 5.

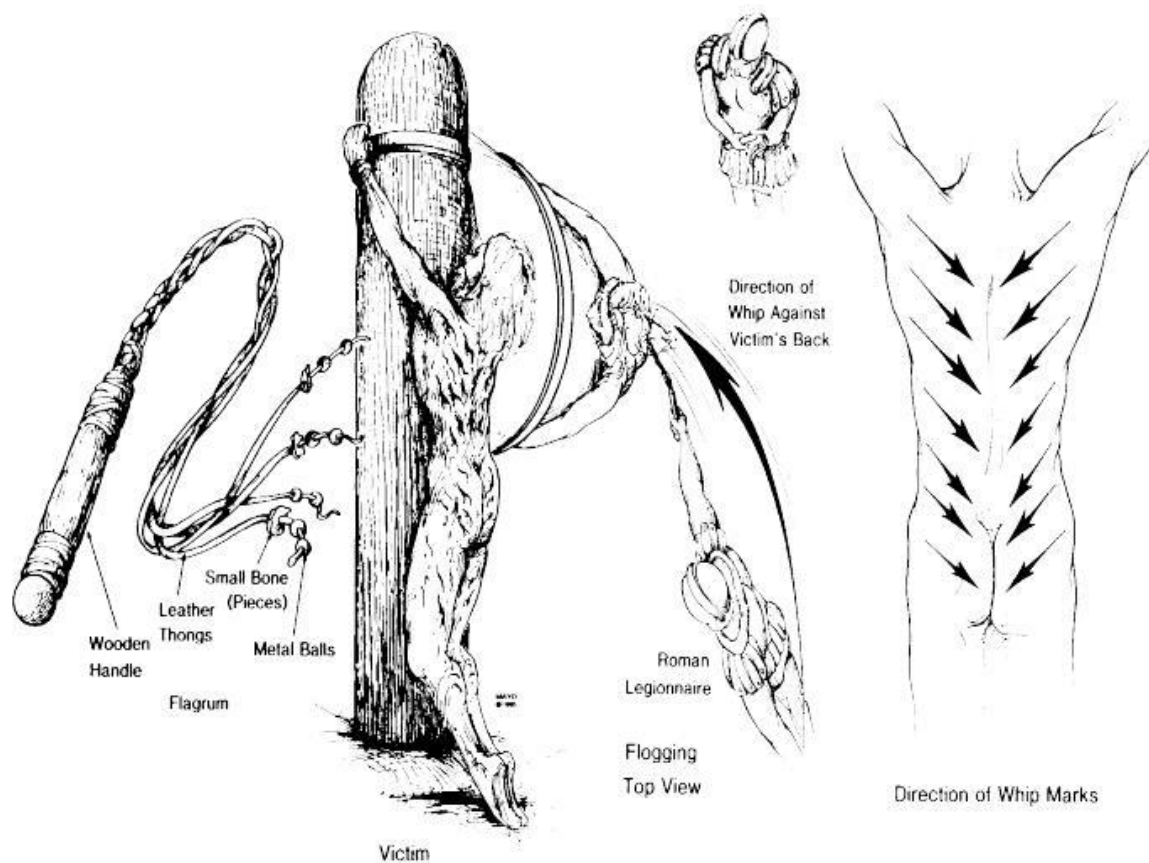
Příloha E.: Patní kost probitá hřebem

Obrázek 6.

Příloha F.: Bičování

Obrázek 7.

Příloha G: Rozhovor miminek v lůně matky

V lůně těhotné ženy byla dvě miminka. První se ptá toho druhého:

- *Věříš na život po porodu ?*
- *Určitě . Něco po porodu musí být. Možná jsme tu hlavně proto, abychom se připravili na to, co bude potom.*
- *Hloupost , žádný život po porodu není. Jak by měl vlastně vypadat ?*
- *To přesně nevím , ale určitě tam bude víc světla než tady. Možná budeme běhat po vlastních a jíst ústy .*
- *No to je přece nesmysl! Běhat se nedá. A jíst ústy, to je úplně směšné! Živí nás přece pupeční šňůra. Něco ti řeknu : Život po porodu je vyloučený - pupeční šňůra je už teď moc krátká .*
- *Ba ne, určitě něco bude. Jen asi bude všechno trochu jinak, než jsme zvyklí zde .*
- *Ale nikdo se přece odtamtud po porodu nevrátil. Porodem prostě život končí. A vůbec, život není nic jiného, než vleklá stísněnost v temnotě .*
- *No , já přesně nevím, jak to bude po porodu vypadat, ale každopádně uvidíme mámu a ta se o nás postará .*
- *Máma ? Ty věříš na mámu? A kde má jakože podle tebe být ?*
- *No přece všude kolem nás ! V ní a díky ní žijeme . Bez ní bychom vůbec nebyli.*
- *Tomu nevěřím ! Žádnou mámu jsem nikdy neviděl , takže je jasné, že žádná není .*
- *No ale někdy, když jsme zticha , můžeš zaslechnout jak zpívá , nebo cítit, jak hladí náš svět . Víš, já si fakt myslím, že skutečný život nás čeká až potom a nyní se na něj pouze připravujeme.* ¹⁸¹

Tato konverzace pro nás může být byť humornou, přesto příjemnou nadějí na život po smrti. Z „života po smrti“ se také nikdo nevrátil, nevíme, zda existuje, ale přece se můžeme utěšovat nadějí, že existuje a nyní se na něj pouze připravujeme. Vidím zde i symboliku Boha, připodobňovaného k matce-nenarozené dítě ji také ještě nikdy nevidělo a přesto věří, že existuje a ono žije díky ní a v ní. Je možné, že smrtí se také setkáme se svou matkou (Bohem) a budeme „žít“ na lepším a světlejším místě než nyní, ve „vleklé stísněnosti v temnotě“.

---

¹⁸¹ <http://jdu-za-svymi-sny.blog.cz/1402/rozhovor-dvou-miminek-v-brise-matky>

Summary

Umírání a smrt ve starém Řecku, Římě, v době antiky a v době dnešní

Dying and death in ancient Greece, Rome, in ancient times and at times today

Barbora Pekárková

This work is focused on death and dying in ancient times, in ancient Greece and ancient Rome. There is also described death and dying in modern times.

Work is theoretical and compares two different periods of our history-ancient times and times today.

In my work I describe life in ancient Greece and Rome with focus on the end of life and death itself, including funeral rites. I also say few words about the ancient philosophy, because without it, the description of ancient times would't be complex.

In this work I also describe dying and death itself in modern times and compare these two different periods.